

บทที่ ๓

การเข้ามาเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและเศรษฐกิจของราชสำนักกรุงเทพฯ ในเชียงใหม่

พ.ศ. ๒๔๑๗ - ๒๔๔๒

สิ่งที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในเชียงใหม่ ช่วง พ.ศ. ๒๔๑๗-๒๔๔๒ นั้น ประกอบด้วย การเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากปัจจัยสองประการ อันได้แก่ประการแรก เป็นการเปลี่ยนแปลงที่พัฒนามาจากการเปลี่ยนแปลงก่อนหน้านั้น เช่น การเข้ามาของกลุ่มผลประโยชน์ของคนในบังคับอังกฤษ การขยายตัวทางการค้าในเชียงใหม่ การเข้ามาของมิชชันนารีอเมริกัน ซึ่งการเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ก่อให้เกิดปัญหาความขัดแย้งระหว่างชาติตะวันตก โดยเฉพาะคนในบังคับอังกฤษกับเจ้านาย อันจะมีผลกระทบต่อโครงสร้างอำนาจทางการเมืองในเชียงใหม่ ประกอบกับบุคคลิกภาพที่อ่อนแอของเจ้านายเชียงใหม่ทำให้เจ้านายไม่สามารถจัดการแก้ปัญหาต่าง ๆ เป็นเหตุให้ชาติตะวันตกซึ่งเสียผลประโยชน์เรียกร้องให้ราชสำนักกรุงเทพฯ เข้ามาจัดราชการในเชียงใหม่ ประการที่สอง เป็นการเปลี่ยนแปลงอันเนื่องมาจากการเข้ามาจัดราชการของราชสำนักกรุงเทพฯ ในเชียงใหม่ตั้งปี พ.ศ. ๒๔๑๗-๒๔๔๒ โดยการเริ่มส่งข้าหลวงเข้ามาในปี พ.ศ. ๒๔๑๗ เพื่อให้ข้าหลวงดำเนินการให้เป็นไปตามสัญญาเชียงใหม่ จนถึง พ.ศ. ๒๔๒๗ ราชสำนักกรุงเทพฯ เริ่มนโยบายการตั้งอำนาจเข้าสู่ส่วนกลาง โดยการเข้ามาจัดราชการของกรมหมื่นพิชิตปรีชากร พ.ศ. ๒๔๒๗ พระยาทรงสุรเดช พ.ศ. ๒๔๓๔ จนกระทั่งในปี พ.ศ. ๒๔๔๒ มีการจัดการปกครองแบบเทศาภิบาล ซึ่งเอาอำนาจทั้งหมดเข้าสู่ส่วนกลาง และยกเลิกฐานะของประเทศราชเชียงใหม่เสีย การเข้ามาจัดราชการของราชสำนักกรุงเทพฯ นั้น ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจควบคู่ไปกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นก่อนหน้านั้น การเปลี่ยนแปลงเหล่านี้เป็นรากฐานรองรับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นภายหลัง อันมีผลให้ไม่มีการต่อต้านอย่างรุนแรงในหมู่เจ้านายและไพร่ในเชียงใหม่ เมื่อราชสำนักกรุงเทพฯ เข้าจัดการปกครองแบบเทศาภิบาล พ.ศ. ๒๔๔๒

สภาพทั่วไปของเชียงใหม่ก่อน พ.ศ. ๒๔๑๗

สภาพทางการเมืองในเชียงใหม่

สภาพความขัดแย้งในหมู่เจ้านายเมืองเชียงใหม่ เป็นสิ่งหนึ่งที่ชี้ให้เห็นถึงความอ่อนแอในโครงสร้างอำนาจทางการเมืองและ เศรษฐกิจและความขัดแย้งนี้ เปิดโอกาสให้ราชสำนักกรุงเทพฯ เข้าแทรกแซงได้อย่างเต็มที่ ตลอดจนลักษณะโครงสร้างอำนาจทางการเมืองนั้นมักขึ้นอยู่กับบุคคลิกและความสามารถของเจ้านายเป็นสำคัญ การมีเจ้าเมืองที่ไม่มีความสามารถก็มีส่วนช่วยทำให้โครงสร้างอำนาจทางการเมืองหรือความอ่อนแอมากขึ้นด้วย .

ความขัดแย้งในหมู่เจ้านายเมืองเชียงใหม่ยังคงดำรงอยู่ต่อมา ถึงแม้ว่าคู่แข่งของพระเจ้ากาวิโรรสुरิยวงศ์ คือเจ้าอุปราชาธรรมปัญโญ เจ้าราชวงศ์น้อยหน่อคำ เจ้าราชบุตรชานานสุริยวงศ์ นายน้อยมหาวัง นายชานานมหาเทพ นายน้อยเทพวงศ์ นั้นถูกกักตัวไว้ที่กรุงเทพฯ แล้ว พระเจ้ากาวิโรรสฯ พยายามขยายอำนาจของพวกพ้องตัวเอง โดยในปี พ.ศ. ๒๔๑๐ ได้ขอพระราชทานเลื่อน เจ้าบุรีรัตน์ อินทนน เป็นเจ้าอุปราชา เจ้าราชภาติไนยน้อยแผ่นฟ้า เป็นเจ้าราชวงศ์ นายชานานธรรมปัญญาบุตรพระยาเชียงใหม่คำฝั้นเป็นเจ้าบุรีรัตน์ นายบุญทวงศ์ บุตรพระยาราชวงศ์มหาพรหมคำดงน้องเจ้าบุรีรัตน์อินทนน เป็นเจ้าราชภาติไนย นายน้อยพุทธวงศ์ ซึ่งเป็นลูกเลี้ยงพระเจ้ากาวิโรรสฯ เป็นเจ้าราชบุตร แต่เสนาบดีของราชสำนักกรุงเทพฯ ไม่เห็นสมควร จึงมิได้นำความขึ้นกราบบังคมทูล^๑ ในปีเดียวกันนี้เอง เมื่อเจ้า อุปราชาธรรมปัญโญถึงแก่กรรมลง^๒ พระเจ้ากาวิโรรสฯ จึงเสนอให้เจ้าบุรีรัตน์อินทนน ซึ่งเป็นลูกเขยของพระเจ้ากาวิโรรสฯ เป็นเจ้าอุปราชาแทน การตั้งตำแหน่งเจ้าอุปราชาแก่อินทนน เสมือนเป็นการยอมรับให้เจ้าอุปราชาอินทนนเป็นทายาทสืบทอดตำแหน่งเจ้าเมืองเชียงใหม่ต่อไป

^๑ หนวญ., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๒๙ เลขที่ ๑๐๘ ร่างสารถึงเมืองนครเชียงใหม่.

^๒ พระยาประชาภิจักรจักร์, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๐๐.

เมื่อพระเจ้ากาวิโรรสฯ ถึงแก่พิราลัยแล้ว ในพ.ศ. ๒๔๑๓ เจ้าอุปราชนันทน ได้รับการแต่งตั้งเป็นว่าที่เจ้าเมือง ใน พ.ศ. ๒๔๑๔ ได้พยายามประสานผลประโยชน์ในหมู่เจ้านาย โดยขอพระราชทานเจ้านายเชียงใหม่ที่ยังคงอยู่ ณ กรุงเทพฯ ขึ้นมารับราชการที่เชียงใหม่ ส่วนเจ้าอุบลวรรณา ซึ่งเป็นลูกสาวอีกคนของพระเจ้ากาวิโรรสฯ นั้น พยายามขึ้นมาจับทบาทมากขึ้น ได้พยายามแสดงตัวเป็นผู้เข้าทรง มีบรรพบุรุษในคุ้ม^๑ ซึ่งเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงความชอบธรรมที่ได้รับการยอมรับจากบรรพบุรุษตามความเชื่อของเจ้านายและไพร่ในเชียงใหม่ เจ้าอินทนนเจ้าเมืองเชียงใหม่ ตั้งนายอินทรศ ซึ่งเป็นสามีของเจ้าอุบลวรรณาขึ้นเป็นเจ้าราชาภิไนย^๒ นอกจากนี้ยังประสานผลประโยชน์กับเจ้านายสายตระกูลพระยาเชียงใหม่ธรรมลังกา ซึ่งยังคงมีอิทธิพลอยู่ในหมู่เจ้านายเชียงใหม่มาก โดยตั้งนายน้อยเทพวงศ์ หลานพระเจ้ามโหตรประเทศ และเป็นบุตรชายของนายน้อยมหาพรหม ให้เป็นพระยาอุตรการโกศล นายธรรมลังกา บุตรนางบัวทิพ เป็นหลานพระเจ้ามโหตรประเทศ เป็นเจ้าราชสัมพันธ์วงศ์

ถึงแม้ว่าเมื่อราชสำนักกรุงเทพฯ ได้ตั้งเจ้าอินทนนเป็นเจ้าอินทริชยานนท์ ในปี พ.ศ. ๒๔๑๖ แล้ว แต่อำนาจในการปกครองส่วนใหญ่มีได้อยู่ในมือของ เจ้าอินทริชยานนท์ เจ้าอินทริชยานนท์นั้น เป็นเจ้านายที่มีบุคลิกอ่อนแอ ไม่ค่อยสนใจในราชการบ้านเมืองนัก อำนาจส่วนใหญ่ในการปกครองเชียงใหม่อยู่ในมือของเจ้านายสองกลุ่มคือ นายบุญทวงษ์น้องชายของเจ้าอินทนน ซึ่งได้รับพระราชทานยศเป็นเจ้าอุปราช และกลุ่มเจ้าทิพไกรสร ภรรยาเจ้าอินทนน ทั้งคู่นี้จะสร้างอิทธิพลแข่งกันอยู่ จากเอกสารของ ดร.แมคกิลวารี มีชชีนนาเรืออเมริกันคนแรกในเชียงใหม่ กล่าวถึงเจ้าอินทริชยานนท์ว่า "...ท่านไม่โปรดปรานอะไรมาดไปกว่าภารทำงานโดยไม่ต้องระมัดระวังและรับผิดชอบในโรงงานเล็ก ๆ ทำอุบข้างแบบแปลก ๆ และปล่อยให้พี่น้องชายต่ำมารดาปกครองบ้านเมืองแทน..."^๓

^๑Nigel J. Brailey, Ibid , p. 226.

^๒ หมายเหตุ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๓๓ เลขที่ ๑๐๕๖ มีดที่ ๔๘/๑๒ บัญชีสิ่งของซึ่งเจ้านครและประชาชนชาวเชียงใหม่ทูลเกล้าถวาย

^๓Daniel McGilvary, Ibid , P 143.

กลุ่มเจ้าอุปราชบุญทวงศ์และกลุ่มเจ้าทิพไกรสรนั้น ก็คานอำนาจกันอยู่ โดยกลุ่มเจ้าอุปราชนั้นค่อนข้างจะต่อต้านชาติตะวันตก ซึ่งก่อปัญหาความขัดแย้งกับมิชชันนารี และคนในบังคับอังกฤษ ซึ่งกล่าวรายละเอียดในตอนต่อไป ส่วนกลุ่มเจ้าทิพไกรสร ค่อนข้างเป็นมิตรกับพวกมิชชันนารี และได้รับการยกย่องว่าเป็น "สตรีผู้เฉลียวฉลาดและมีอิทธิพลในการปกครองอย่างยิ่ง"^๑

ในระหว่างที่เจ้าทิพไกรสรมีชีวิตอยู่นั้น เป็นผู้มีอำนาจในการจัดการปกครองบ้านเมืองทั้งหมด เจ้านายคนอื่นมีอำนาจในการปกครองน้อยมาก ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๒๗ เจ้าทิพไกรสรได้ถึงแก่กรรมลง เจ้าเมืองเจ้าอินทริชยานนท์ก็ไม่มีอำนาจเด็ดขาด กลุ่มเจ้านายคนอื่น ๆ ก็พยายามแสวงหาผลประโยชน์โดยเฉพาะเรื่องป่าไม้ เจ้าเมืองไม่มีอำนาจในการว่ากล่าวเจ้านายบุตรหลาน ทำให้เกิดปัญหาเกี่ยวกับการฟ้องร้องเรื่องป่าไม้อยู่เสมอ เช่นคดีสลอบนุ กล่าวโทษเจ้าราชบุตรเรื่องป่าไม้เมืองยวม^๒

ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในเชียงใหม่ที่ส่งผลกระทบต่อผลประโยชน์ของคนในบังคับ

อังกฤษ

ปัญหาชายแดนมีผลกระทบต่อประโยชน์ของคนในบังคับอังกฤษเป็นอย่างมาก ทั้งในด้านการทำป่าไม้และทางด้านความปลอดภัยของคนในบังคับและทรัพย์สิน และเป็นปัญหาที่แสดงให้เห็นถึงความอ่อนแอในโครงสร้างอำนาจทางการเมืองของเชียงใหม่ จากการที่เจ้าเมืองเชียงใหม่และเจ้านายไม่สามารถจัดการปัญหาเรื่องป่าไม้และรักษาความสงบบริเวณชายแดน ซึ่งมีพวกกระเหรี่ยงยางแดงอาศัยอยู่ให้เรียบร้อยได้ ทำให้ดินแดนชายแดนเชียงใหม่เป็นถิ่นนอกกฎหมาย เจ้าหน้าที่ของเชียงใหม่ไม่มีอำนาจเข้ามาควบคุมดูแลได้ พวกยางแดงได้เข้าควบคุมบริเวณชายแดน

^๑Siam and Laos as Seen by Our Missionaries, p. 437.

^๒พร้อมพงศ์ ณ เชียงใหม่, "การปฏิรูปการปกครองหัวเมืองลาวเฉียง...",

และทำการปล้นสดมภ์พ่อค้าคนในบังคับอังกฤษที่เดินทางผ่านไพบา ก่อให้เกิดความระส่ำระสาย เป็นอันมาก ในบางครั้งปรากฏว่าพวกยางแดงได้ยกกำลังข้ามแม่น้ำสาละวินไปทำการปล้น ทรัพย์สินของคนในบังคับอังกฤษในบริเวณเขตแดนอังกฤษ แล้วหลบหนีเข้ามาในชายแดน เชียงใหม่ เจ้านาย เชียงใหม่ก็ไม่มีอำนาจพอที่จะจัดการขับไล่พวกนี้ออกไปได้

แต่เดิม ในปี พ.ศ. ๒๓๘๘ มีหลักฐานว่า เจ้านายเมืองเชียงใหม่ได้ทำการตกลง อย่างไม่เป็นทางการกับข้าหลวงอังกฤษที่ตะนาวศรี ในเรื่องการทำป่าไม้ อำนาจในการตัดสินคดี ของเจ้านายและปัญหาพรมแดนเป็นที่ยอมรับของทั้งสองฝ่าย แต่หลังจากการทำสงครามอังกฤษ-พม่า ครั้งที่สอง ทำให้เกิดการขยายตัวของชายแดนอังกฤษมาประชิดเชียงใหม่มากขึ้น อังกฤษ ต้องการให้มีการตกลงเรื่องชายแดนอย่างเป็นทางการ จึงติดต่อไปทางราชสำนักกรุงเทพฯ ในฐานะเจ้าของประเทศราช ส่วนทางราชสำนักกรุงเทพฯ ต้องการให้อังกฤษติดต่อกับเชียงใหม่ โดยตรง แต่ก็มีได้มีการดำเนินการในเรื่องนี้อย่างจริงจัง

เขตแดนระหว่างเชียงใหม่กับอังกฤษ เป็นดินแดนที่อยู่ทางด้านทิศตะวันตกของ เชียงใหม่ มีแม่น้ำสาละวินเป็นเส้นกั้นพรมแดน ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำสาละวินเป็นเขตแดน ของเชียงใหม่ ทางด้านตะวันตกของแม่น้ำสาละวินเป็นที่อยู่อาศัยของพวกยางแดง ซึ่งได้ทำ สัญญาเป็นมิตรไมตรีกับ เชียงใหม่มาตั้งแต่สมัยพระเจ้ากาวิละมาจนถึงสมัยพระเจ้ากาวิโรรสฯ เมื่ออังกฤษได้พม่าครั้งที่สองแล้ว ก็พยายามจัดการกับพวกยางแดง ในปี พ.ศ. ๒๓๘๘ พวกยางแดงได้เข้าโจมตีเขตแดนตะนาวศรี แต่ก็สู้กำลังที่เหนือกว่าของอังกฤษไม่ได้ พวกยางแดง ก็จะมาหลบซ่อนตัวตามชายแดนของ เชียงใหม่แถบฝั่งแม่น้ำสาละวินตะวันออก นอกจากนี้พวกยางแดง ยังได้ยกกองทัพเข้ามาโจมตี และยึดเมืองยวมในปี พ.ศ. ๒๔๐๐ เจ้ากาวิโรรสฯ ได้เกณฑ์ ให้กองทัพเจ้าราชบุตร นายน้อยแผ่นฟ้า กองหนึ่ง เจ้าบุรีรัตนกองหนึ่งยกไปตีพวกยางแดงยึด เมืองยวมคืนได้ การตีเมืองยวมมีผลกระทบต่อผลประโยชน์ในการทำป่าไม้ของพวกคนใน บังคับอังกฤษ

^๑ หนวย., จดหมายเหตุร้ายกาลที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๑๔ เลขที่ ๒๖ แปลศุภอักษรเมือง เชียงใหม่.

ถึงแม้ว่าจะมีการร่วมมือกับอังกฤษและเมืองหมอกใหม่ในการปราบปรามพวกยางแดง ก็ทำได้ไม่สำเร็จ ในสมัยเจ้าการวิโรธสุริยวงศ์ ชายแดนของเมืองเชียงใหม่นี้ก็มีอาณาเขตที่แน่นอน ประชากรส่วนใหญ่อาศัยอยู่ในเมือง บริเวณชายแดนไม่มีการส่งทหารไปประจำอยู่ แม้ว่ามีการส่งแสนท้าวไพร่ออกไปลาดตระเวนบ้าง แต่ไม่มีอำนาจในการดูแลอย่างเต็มที่ ทำให้พวกยางแดงถือโอกาสใช้ชายแดนเชียงใหม่เป็นที่หลบหนีการปราบปรามของอังกฤษ

ตลอดจนบริเวณชายแดนก็เป็นบริเวณที่มีการทำป่าไม้ของคนในบังคับอังกฤษ มีพ่อค้าคนในบังคับเดินทางผ่านไปมาตลอดเวลา พวกพ่อค้าและคนในบังคับอังกฤษที่ทำป่าไม้ก็จะถูกพวกยางแดงทำการปล้นเอาทรัพย์สินสิ่งของและทำร้ายร่างกาย พวกพ่อค้าและคนทำป่าไม้จึงไม่อยากจะเดินทางเข้ามาทำป่าไม้และค้าขาย เมื่อพวกยุโรปได้เริ่มตั้งร้านค้าในเมืองมะละแหม่งให้เงินแก่ชาวพื้นเมืองเข้ามาตัดไม้ในเชียงใหม่ไปขาย ความไม่สงบตามชายแดนและปัญหาโจรผู้ร้ายทำให้มีคนไทยในบังคับอังกฤษเดินทางเข้ามาค้าขายและทำป่าไม้น้อยลง ทำให้พวกพ่อค้าที่มะละแหม่งเสียผลประโยชน์มาก จากหลักฐานใน พ.ศ. ๒๔๑๓ ผู้สำเร็จราชการอังกฤษที่ตะนาวศรีได้รับรายงานว่า จำนวนไม้ซุงที่ล่องลงมาที่เมืองมะละแหม่งลดจำนวนลงถึง ๕๐% ของจำนวนเดิม ทำให้รายได้ของอังกฤษจากภาษีไม้ซุงลดลงมากด้วย^๑

นอกจากนี้เจ้านายเมืองเชียงใหม่ก็มีบทบาทสำคัญในเรื่องที่กระทบต่อผลประโยชน์ของคนในบังคับ ในปี พ.ศ. ๒๓๔๘ ข้าหลวงอังกฤษที่ตะนาวศรีอ้างว่า พวกพ่อค้าไม่มาร้องทุกข์ว่าถูกเจ้านายเชียงใหม่ฉ้อโกง ซึ่งจะปรากฏรายละเอียดเรื่องนี้มากมายในกรณีพิพาทต่าง ๆ ระหว่างเจ้านายและคนในบังคับอังกฤษที่ได้กล่าวแล้ว

การแก้ปัญหาของราชสำนักกรุงเทพฯ ในช่วงก่อน พ.ศ. ๒๔๑๓

ปัญหาที่เกิดขึ้นในเชียงใหม่อันเกี่ยวข้องกับคนในบังคับอังกฤษนั้น มีที่ท้าวว่าจะรุนแรงขึ้นเรื่อย ๆ เห็นได้จากเจ้าหน้าที่อังกฤษทั้งที่อินเดียและพม่า ตลอดจนกงสุลอังกฤษที่กรุงเทพฯ พยายามเรียกร้องให้ราชสำนักกรุงเทพฯ แก้ไขปัญหาโดยเร็ว ในฐานะที่เป็นเจ้าของประเทศราช

^๑ Nigel J. Brailey, Ibid , p. 170.

เชียงใหม่ ใน ปี พ.ศ. ๒๔๑๕ กงสุลอังกฤษถึงกับขู่ว่า หากราชสำนักกรุงเทพฯ ไม่สามารถรักษาความสงบบริเวณชายแดนเชียงใหม่ได้โดยยังปล่อยให้มีการปล้นฆ่าชิงทรัพย์ ทำความเดือดร้อนให้แก่คนในบังคับอังกฤษที่มาติดต่อค้าขายแล้ว อังกฤษจะส่งตำรวจมารักษาการบริเวณชายแดนเมืองเชียงใหม่เอง^๑ อังกฤษเสนอให้ราชสำนักกรุงเทพฯ ตั้งด่านตำรวจริมฝั่งแม่น้ำสาละวิน ข้อเสนอสร้างกำแพงกั้นระหว่างไทยกับพม่า เพราะในขณะนั้น ราชสำนักกรุงเทพฯ ยังไม่พร้อมที่จะเข้าแทรกแซงได้ อันเนื่องมาจากปัญหาความขัดแย้งภายในเรื่องนโยบายที่มีต่อประเทศราชเชียงใหม่ของสมเด็จพระยาบรมมมหาศรีสุริยวงศ์กับรัชกาลที่ ๕ ได้แต่ให้เจ้านายเชียงใหม่จัดพระยาแสนท้าวไปดูแลความสงบเท่านั้น

นอกจากปัญหาโจรผู้ร้ายแล้วยังมีปัญหาเกี่ยวกับคดีความ ซึ่งฝ่ายอังกฤษร้องเรียนว่าการพิจารณาตัดสินคดีความไม่เป็นธรรม เพราะผู้พิพากษาตุลาการ คือ เจ้านาย ขุนนางที่มีส่วนได้ส่วนเสียกับคดีความนั้น ๆ ด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งคดีป่าไม้ และมักไม่ยอมพิจารณา หากเป็นคดีที่เจ้านายขุนนางเป็นจำเลย ทำให้คนในบังคับอังกฤษต้องเสียผลประโยชน์เป็นจำนวนมาก

การแก้ปัญหาอย่างจริงจังเริ่มขึ้น เมื่อรัชกาลที่ ๕ เสด็จประพาสอินเดียนเดียในปี พ.ศ. ๒๔๑๕ ข้าหลวงอังกฤษประจำกัลกัตตา คือ นายแอสลีย์ ฮีเดน ได้กราบบังคมทูลเกี่ยวกับปัญหาโจรผู้ร้ายและคดีความเกี่ยวกับคนในบังคับอังกฤษเรียกร้องให้ราชสำนักกรุงเทพฯ เข้าจัดการแก้ไขปัญหา เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จกลับ ก็โปรดเกล้าให้พระยาจำแนบตี เป็นข้าหลวงขึ้นไปชำระคดีความที่เชียงใหม่ โดยได้ชำระความคนในบังคับอังกฤษที่ค้างอยู่เสร็จแล้ว ๑๒ ราย เจ้านายขุนนางที่แพ้ความต้องเสียค่าปรับ ๔๑,๓๔๕ รูปี ความที่ชำระไม่ตกลงได้มีหนังสือหาหรือไปยังขุนนางอังกฤษที่เมืองมะละแหม่งอีก ๔ ราย รวม ๒๑ ราย นอกจากนี้ยังได้ชำระคดีความของคนในบังคับอังกฤษในเมืองตาก ๑๔ ราย^๒

ถึงแม้ว่าพระยาจำแนบตีขึ้นไปชำระความแล้ว ก็ยังไม่เป็นการแก้ปัญหาให้ยุติได้ กงสุลอังกฤษยังร้องเรียนต่อไปว่า ถ้าโจทก์เป็นคนในบังคับอังกฤษตุลาการชำระความไม่

^๑ หมายเหตุ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๕ จ.ศ. ๑๒๓๔ เลขที่ ๓๓ มัดที่ ๒/๒ ทราน้อยถึงพระยาจำแนบเมืองตาก สารตราถึงเมืองเชียงใหม่ อังกฤษขอให้เมืองเชียงใหม่จัดการปราบปรามผู้ร้ายที่ชายแดน.

^๒ หจข., รัชกาลที่ ๕ กต ๑๔ จ.ศ. ๑๒๓๒-๑๒๓๔, หน้า ๒๔-๒๗.

ยุติธรรม เห็นแก่เงินติดสินบน นายโทมัส นอกซ์ กงสุลอังกฤษในเวลานั้น เรียกร้องให้ราชสำนักกรุงเทพฯ รับผิดชอบกับปัญหาโดยเร็ว แต่นโยบายของราชสำนักกรุงเทพฯ เกี่ยวกับหัวเมืองประเทศราชเชียงใหม่นั้นโดยเฉพาะสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์นั้น ยอมรับอำนาจการปกครองตนเองของเชียงใหม่อย่างเต็มที่ ไม่มีนโยบายที่จะเข้าแทรกแซงหรือเปลี่ยนรูปแบบการบริหารงานใด ๆ ของเจ้านาย ส่วนกงสุลอังกฤษก็ต้องการให้ราชสำนักกรุงเทพฯ ยึดอำนาจการปกครองของเชียงใหม่ เพื่อแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ให้หมดสิ้นไป

ปัญหาเกี่ยวกับหัวเมืองประเทศราชเชียงใหม่นี้ ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างราชสำนักกรุงเทพฯ กับกงสุลอังกฤษเลวลงอย่างมาก นอกจากสาเหตุที่กงสุลไม่พอใจนโยบายของราชสำนักกรุงเทพฯ ที่ไม่เข้าแทรกแซงเชียงใหม่ ตามความต้องการของกงสุลแล้ว สันนิษฐานว่า เป็นเพราะกงสุลไม่พอใจที่ราชสำนักกรุงเทพฯ ติดต่อกับรัฐบาลอังกฤษที่อื่นโดยตรง เป็นการข้ามหน้ากงสุลอังกฤษที่กรุงเทพฯ ที่ราชสำนักกรุงเทพฯ เห็นว่า การติดต่อกับรัฐบาลอังกฤษที่อื่นเคยเป็นไปไต่ราบรื่นกว่าการติดต่อกับกงสุลนอกซ์ ซึ่งมักแสดงอำนาจข่มขู่ราชสำนักกรุงเทพฯ^๑

ความขัดแย้งระหว่างราชสำนักกรุงเทพฯ กับกงสุลอังกฤษ ปรากฏชัดเจนขึ้นเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๑๖ หลังจากพระยาจำแสนบดินดีขึ้นไปชำระความเกี่ยวกับคนในบังคับอังกฤษที่เชียงใหม่แล้ว ได้ทำความที่ค้างชำระลงมาชำระที่กรุงเทพฯ มีพวก พม่า ทองขี้ ตามลงมาฟ้องร้องเจ้านายอีกหลายเรื่อง ปรากฏว่าคดีทั้งหมดที่ฟ้องมี ๔๒ เรื่อง ตูลาการชำระแล้วไม่มีหลักฐานพอให้ยกฟ้องถึง ๓๑ เรื่อง ที่เหลือ ๑๑ เรื่อง เจ้านายขุนนางแพะความต้องเสียค่าปรับรวม ๔๖๖,๐๑๕ รูปี ซึ่งเป็นเงินจำนวนมาก เจ้าเมืองเชียงใหม่จึงขอผลัดผ่อนชำระเพียงครึ่งเดียวก่อน ส่วนที่เหลือจะชำระภายใน ๖ เดือน แต่นายนอกซ์กงสุลอังกฤษไม่ยอมจะเรียกดอกเบี้ยจากค่าเสียหายนี้ การกระทำของกงสุลอังกฤษสร้างความไม่พอใจกับราชสำนักกรุงเทพฯ มาก

ดังนั้น ราชสำนักกรุงเทพฯ จึงพยายามอย่างยิ่งที่จะส่งเสริมความสัมพันธ์กับรัฐบาลอินเดียเพื่อร่วมมือกันแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นนี้โดยที่ฝ่ายไทยมีความเชื่อมั่นว่าจะดำเนินไปได้ด้วยดี

^๑ ภัทรุณี สุทธิสงคราม, ๒๗ เจ้าพระยา, พระนคร : โรงพิมพ์แพร่การช่าง, ๒๕๑๐,

กว่าการร่วมมือกับกงสุลอังกฤษที่กรุงเทพฯ ราชสำนักกรุงเทพได้ส่งคณะผู้แทนไปเจรจาทำสัญญาเกี่ยวกับเมืองเชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง กับรัฐบาลอินเดียปรากฏว่าได้รับการต้อนรับอย่างดี

การทำสัญญาเชียงใหม่

ในปี พ.ศ. ๒๔๑๖ ได้มีการลงนามกันใน "สนธิสัญญาระหว่างรัฐบาลสยามกับรัฐบาลอินเดีย เพื่อส่งเสริมการติดต่อทางพาณิชย์ระหว่างพม่าของอังกฤษกับอาณาเขตเมืองเชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน" เรียกสั้น ๆ ว่า "สัญญาเชียงใหม่" (Treaty of Uningmai) ณ เมืองกัลกัตตา และแลกเปลี่ยนสัตยาบันในวันที่ ๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๑๗ สัญญาทั้งหมดนี้มี ๑๖ ข้อมีสาระสำคัญดังนี้^๑

ประการแรก ปัญหาโจรผู้ร้ายตามชายแดน เป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ราชสำนักกรุงเทพและอังกฤษตกลงใจทำสนธิสัญญาเชียงใหม่ พ.ศ. ๒๔๑๗ ขึ้น ได้ปรากฏในสัญญาข้อ ๑, ๒ และ ๓ ว่า ไทยจะรับให้เจ้านครเชียงใหม่ตั้งด่านกองตระเวน มีเจ้าพนักงานตรวจตราความสงบบริเวณริมฝั่งแม่น้ำสาละวินในส่วนที่เป็นเขตแดนเมืองเชียงใหม่ เจ้าพนักงานของทั้งสองฝ่ายมีหน้าที่คุ้มครองชีวิตและทรัพย์สินของคนในบังคับอีกฝ่ายหนึ่งซึ่งเดินทางเข้ามาค้าขายในเขตแดนของตน แต่ผู้เดินทางต้องมีหนังสือเดินทางสำหรับตัวที่ทางราชการมอบให้ หากผู้เดินทางไม่มีหนังสือเดินทาง เจ้าพนักงานในท้องถิ่นนั้นจะส่งตัวกลับโดยไม่ทำอันตราย ในกรณีที่มีผู้ร้ายข้ามแดน เจ้าพนักงานทั้งสองฝ่ายต้องติดตามจับตัวผู้ร้ายโดยเร็ว หากผู้ร้ายเป็นคนไทยต้องส่งให้เจ้าหน้าที่ไทยที่เชียงใหม่ ถ้าเป็นคนในบังคับอังกฤษต้องส่งให้ ข้าราชการอังกฤษที่เมืองยองละลินในเขตพม่า ผู้ร้ายไม่ว่าเป็นคนชาติใดถ้าไม่มีหนังสือเดินทางจะถูกชำระตัดสินตามกฎหมายของบ้านเมืองนั้น ๆ

ประการที่สอง เรื่องเกี่ยวกับการพิจารณาตัดสินคดีความ ระบุไว้ในสัญญาข้อ ๕-๘ ว่า กษัตริย์ไทยจะต้องแต่งตั้งผู้ที่เหมาะสมขึ้นไปรับตำแหน่งตุลาการประจำเมืองเชียงใหม่

^๑ กรมสนธิสัญญาและกฎหมาย, กระทรวงการต่างประเทศ, (หนังสือชุดประมวลสนธิสัญญา เล่ม ๒ พ.ศ. ๒๔๓๑-๒๔๖๒) สนธิสัญญาและความตกลงทวิภาคี ระหว่างประเทศไทยกับต่างประเทศและองค์กระหว่างประเทศ, หน้า ๓๑-๓๖.

มีอำนาจชำระคดีที่คนในบังคับอังกฤษฟ้องคนพื้นเมืองที่เมืองเชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน ส่วนคดีที่คนในบังคับอังกฤษเป็นจำเลย ตุลาการมีอำนาจชำระตัดสินได้เฉพาะผู้ที่ไม่มีหนังสือสำหรับตัว ผู้ที่มีหนังสือสำหรับตัวตุลาการไม่มีอำนาจชำระได้ ยกเว้นแต่จำเลยนั้นยินยอมให้ชำระ มิฉะนั้นต้องส่งคดีไปชำระที่ศาลอังกฤษที่เมืองยองสะลิน ในเขตพม่าหรือศาลกงสุลอังกฤษที่กรุงเทพฯ ในกรณีทั้งโจทก์และจำเลยเป็นคนในบังคับอังกฤษ อาศัยอยู่ในเขตไทยยินยอมให้ตุลาการชำระแล้วโจทก์และจำเลยยอมตกลงกันได้ ถือว่าคดีนั้นสิ้นสุดลง เช่นเดียวกับคนไทยอยู่ในเขตอังกฤษจะให้ตุลาการอังกฤษชำระตัดสินก็ได้

ประการสุดท้าย เรื่องเกี่ยวกับการทำป่าไม้ ที่ระบุในข้อสัญญาที่ ๑๐ ว่า คนในบังคับอังกฤษ หากจะทำหนังสือสัญญาใด ๆ กับเจ้าของป่า ต้องระบุกำหนดเวลาให้แน่ชัด หนังสือสัญญาต้องประทับตราข้าหลวงศาลต่างประเทศที่เชียงใหม่ และตราของพระเจ้าเชียงใหม่ เป็นสำคัญ หากคนในบังคับอังกฤษที่มีหนังสือประจำตัวทำผิดสัญญาต้องชำระค่าเสียหายให้แก่เจ้าของป่าตามที่กงสุลอังกฤษหรือข้าหลวงอังกฤษที่ยองสะลินเห็นสมควร แต่ถ้าคนในบังคับผู้นั้นไม่มีหนังสือ เดินทางต้องถูกชำระตัดสินตามกฎหมายบ้านเมือง อีกทั้งข้าหลวงตุลาการและเจ้าเมืองเชียงใหม่มีหน้าที่ควบคุมมิให้เจ้าของป่าทำสัญญาซ้ำซ้อน รวมทั้งต้องให้ความสะดวกแก่คนในบังคับอังกฤษที่เข้ามาติดต่อค้าขายด้วย

เป็นที่น่าสังเกตว่า การที่ราชสำนักกรุงเทพฯ จัดการทำสนธิสัญญาเชียงใหม่ขึ้น เจ้านายทางเมืองเชียงใหม่ไม่มีส่วนเกี่ยวข้องในการทำสัญญา และไม่มีหลักฐานปรากฏว่าได้เกิดปฏิบัติการต่อต้านแต่อย่างใด เพื่อราชสำนักกรุงเทพฯ ได้ลงนามในสนธิสัญญาเชียงใหม่เรียบร้อยแล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดเกล้าให้เจ้าพระยาภูธราภัย ร่างหนังสือสัญญาขึ้นฉบับหนึ่ง เพื่อบังคับให้เจ้าอุปราชอินทนนท์ซึ่งจะได้ขึ้นเป็นเจ้านครเชียงใหม่ ให้ปฏิบัติตามหนังสือสัญญาเชียงใหม่ พ.ศ. ๒๔๑๗ ซึ่งราชสำนักกรุงเทพฯ ทำกับอังกฤษ หนังสือสัญญาฉบับนี้มีชื่อว่า "หนังสือสัญญาว่าด้วยการที่เจ้านครเชียงใหม่จะรักษากันเมืองให้เรียบร้อย"^๑

^๑ หมายเหตุ, จดหมายเหตุนครราชสีมาที่ ๕ จ.ศ. ๑๒๓๔ เลขที่ ๓๖ มัดที่ ๒/๑๕ เรื่องให้เมืองเชียงใหม่ทำหนังสือสัญญาว่าจะรักษากันเมืองให้เรียบร้อย

เนื้อหาของหนังสือสัญญานี้ก็สอดคล้องกับสัญญาเชียงใหม่ เช่น

เรื่องปัญหาโจรผู้ร้าย เพื่อแก้ไขปัญหาเกี่ยวกับโจรผู้ร้ายตามชายแดน เชียงใหม่กับ
อังกฤษ ให้เจ้านครเชียงใหม่จัดตั้งด่านตามชายแดน ให้แสนท้าว คุมคนออกไปเป็นกองลาด
ตระเวน

ปัญหาทางการศาล ให้ตั้งศาลต่างประเทศในเชียงใหม่ และให้ข้าหลวงจากกรุงเทพฯ
ขึ้นมาประจำเพื่อชำระคดีความที่เกี่ยวข้องกับคนในบังคับอังกฤษ เจ้านครเชียงใหม่ไม่มีสิทธิในการ
ชำระคดีความของคนต่างประเทศแบบแต่ก่อนไม่ได้อีกแล้ว

ปัญหาเรื่องการทำป่าไม้นั้น เพื่อแก้ไขปัญหาความไม่เรียบร้อยในการทำสัญญาเช่า
ป่าไม้ ได้มีข้อกำหนดให้เจ้าของป่าไม้ทำสัญญาอย่างรัดกุมกับผู้ขอเช่าทำ เพื่อป้องกันกรณีพิพาท
มราเกิดขึ้นอยู่เสมอ และการทำสัญญาให้เช่าป่าไม้ทุกครั้ง เจ้านายเมืองเชียงใหม่ต้องแจ้งให้
ข้าหลวงศาลต่างประเทศรับทราบ

สัญญาเชียงใหม่ที่มีผลกระทบต่อโครงสร้างอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจ ในเชียงใหม่

การทำสัญญาเชียงใหม่ในปี พ.ศ. ๒๔๑๗ นั้น มีผลกระทบต่อโดยตรงต่อโครงสร้าง
อำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจในเชียงใหม่ อันนำมาสู่การตั้งข้าหลวงขึ้นมาประจำใน
เชียงใหม่ เพื่อให้ข้าหลวงดำเนินการจัดการดูแลแนะนำให้เจ้านายปฏิบัติตามสนธิสัญญา
เชียงใหม่ การตั้งข้าหลวงขึ้นมาประจำที่เชียงใหม่ เป็นการเข้ามาของอำนาจใหม่ที่จะเข้า
มามีส่วนแบ่งในอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจกับกลุ่มอำนาจเดิม การดำเนินงานของ
ข้าหลวงที่จะได้กล่าวต่อไปในบทบาทของข้าหลวงนั้น มีผลกระทบต่ออำนาจของเจ้านายทั้ง
ทางการเมืองและเศรษฐกิจเป็นอันมาก

นอกจากนี้ จุดมุ่งหมายและเนื้อหาของสาระของสัญญาเชียงใหม่ นั้น จะเป็นการปกป้อง
และรักษาผลประโยชน์ของคนในบังคับอังกฤษ ดังจะเห็นได้จากสาระสำคัญของสัญญา เพื่อแก้ไข
ปัญหาโจรผู้ร้ายตามชายแดน การพิจารณาคดีความเกี่ยวกับคนในบังคับอังกฤษ และการทำป่าไม้

สาระสำคัญของสัญญาี้จะมีผลในทางปฏิบัติต่อ การลดอำนาจของเจ้านายเมือง เชียงใหม่แทบทั้งสิ้น ดังเช่น ปัญหาเรื่องชายแดนอันเนื่องมาจากโจรผู้ร้าย เพื่อรักษาความสงบอันเป็นหน้าที่ของเจ้านายที่จะจัดตั้งกองตระเวนมีเจ้าพนักงานดูแลตามริมฝั่งแม่น้ำสาละวินอันเป็นชายแดนเชียงใหม่กับอังกฤษ การตั้งเจ้าพนักงานนี้ต้องจ่ายเงินเดือนให้เป็นประจำมิใช่ใช้การเกณฑ์ดั่งแบบเดิม และการรักษาความสงบนี้ก็เป็นโอกาสมิให้เจ้านายเมืองเชียงใหม่ได้แสดงอำนาจในการกวาดต้อนผู้คนตามหัวเมืองชายแดนเข้ามาในเชียงใหม่อีก

ในทางด้านการตัดสินใจเจ้านายถูกลดอำนาจทางการศาลลง ซึ่งแต่เดิมคดีความที่เกิดขึ้นในเชียงใหม่ เจ้านายจะเป็นผู้มีอำนาจในการพิจารณาตัดสินคดีความอย่างเต็มที่ ภายหลังจากการทำสัญญาเชียงใหม่ อำนาจในการตัดสินคดีของเจ้านายลดน้อยลง ทำการตัดสินได้เฉพาะคนพื้นเมือง คนในบังคับอังกฤษต้องขึ้นศาลต่างประเทศ ส่วนทางด้านการทำป่าไม้นั้น อำนาจในการให้สัญญาเช่าทำป่าไม้นั้นลดน้อยลง ต้องให้ข้าหลวงประทับตราในหนังสือสัญญาด้วย

ยิ่งไปกว่านั้น เมื่อมีการทำสัญญาเชียงใหม่ฉบับที่สองในปี พ.ศ. ๒๔๒๖ นั้น มีการตั้งรองกงสุลอังกฤษขึ้นมาประจำที่เชียงใหม่ และการส่งข้าหลวงพิเศษคือ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ขึ้นมาจัดราชการด้วย ซึ่งจะกล่าวถึงบทบาทของกรมหมื่นพิชิตปรีชากรในตอนต่อไป การตั้งรองกงสุลอังกฤษที่เชียงใหม่ขึ้น เพื่อดูแลผลประโยชน์ของคนในบังคับอังกฤษนั้น ทำให้อำนาจของเจ้านายถูกทำลายมากยิ่งขึ้น เมื่อมีความขัดแย้งระหว่างกงสุลอังกฤษกับเจ้านาย ดังปรากฏในปี พ.ศ. ๒๔๒๗ เรื่องทาสในเชียงใหม่ชื่อ ฮิมุก ซึ่งเจ้าทิพไกรสรยกให้เป็นเมียของคนในบังคับอังกฤษ เมื่อเจ้าทิพไกรสรตาย เจ้าพิมพาอันเป็นญาติของเจ้าทิพไกรสรอ้างสิทธิในการเป็นเจ้าของทาส จับตัวฮิมุกไปบังไว้ รองกงสุลอังกฤษคือ มร.กูลด์ไม่พอใจมาก จึงเรียกร้องให้ปล่อยตัวทาส เจ้าพิมพาไม่ยอมปล่อย รองกงสุลจึงบุกเข้าไปในคุ้มของพระเจ้าอินทริชยานนท์เอาตัวทาสคืนมา ในกรณีนี้ถึงแม้ว่าพระเจ้าอินทริชยานนท์จะไม่พอใจมาก แต่ก็ไม่สามารถทำอะไรได้ จึงต้องยอมปล่อยตัวทาสนั้นเป็นอิสระ^๑

^๑Nigel J. Brailey, Ibid., pp. 276-278.

การที่เจ้านายเมืองเชียงใหม่ยอมรับสัญญาเชียงใหม่แต่โดยดีทั้ง ๆ ที่ในช่วงสมัย พระเจ้ากาวิโรรส (พ.ศ. ๒๓๙๙-๒๔๔๓) นั้น เจ้านายเมืองเชียงใหม่ได้ปฏิเสธไม่ยอมรับสัญญา ที่ราชสำนักกรุงเทพฯ ทำกับต่างประเทศว่ามีผลบังคับต่อหัวเมืองเชียงใหม่ เป็นเพราะว่ามีการ เปลี่ยนแปลงอำนาจทางการเมืองในเชียงใหม่ ภายหลังจากพระเจ้ากาวิโรรสถึงแก่พิราลัย พ.ศ. ๒๔๑๓ เจ้านายที่มีบทบาทสำคัญในลานนาไทยก็ได้สิ้นชีวิตลงหลายคน เช่น เจ้าราชภาติไนยได้ สิ้นชีวิตหลังจากพระเจ้ากาวิโรรสเพียงไม่กี่เดือน เจ้าราชบุตรสิ้นชีวิตในปี พ.ศ. ๒๔๑๖ ส่วน เจ้าเมืองลำปางและลำพูนก็อ่อนแอลงมาก และสิ้นชีวิตในปี พ.ศ. ๒๔๑๖ เจ้านายที่เหลืออยู่ เช่นนายบุญทวงศ์เป็นน้องชายของเจ้าอุปราชนันทน นายน้อยมหาอินทร์เป็นหลานเจ้าอุปราชนันทน นั้นก็ต้องสร้างความดีความชอบกับราชสำนักกรุงเทพฯ ให้แต่งตั้งตนในตำแหน่งที่ว่างลง

นอกจากนี้ปัญหาทางการเงิน ที่เจ้าเมืองเชียงใหม่อินทริชยานนท์ ต้องยืมจากท้อง พระคลังเพื่อจ่ายเป็นค่าเสียหายแก่คนในบังคับอังกฤษ เป็นจำนวนถึง ๔๖๖,๐๑๕รูปี (๑ รูปี ๘๐ สตางค์) เป็นเงิน ๓๗๒,๘๑๒ หรือ ๔๖๖๐.๑๕ ซึ่ง เจ้าอินทริชยานนท์ ได้ยืมเงินจาก ท้องพระคลัง ๓๑๐,๐๐๐ รูปี ในเงื่อนไขที่จะจ่ายคืนให้ภายใน ๗ ปี พร้อมทั้งดอกเบี้ยในรูปของ ไม้ขนสัก ๓๐๐ ท่อนต่อปี อันไม่เกี่ยวกับบรรณาการที่ต้องส่ง^๑ อาจเป็นข้อผูกมัดที่ทำให้ เจ้านายเชียงใหม่ต้องยอมรับอำนาจของราชสำนักกรุงเทพฯ

ตั้งแต่การทำสัญญาเชียงใหม่ พ.ศ. ๒๔๑๖ เป็นต้นมา ราชสำนักกรุงเทพฯ ก็เริ่ม ค่อย ๆ เข้ามาจัด การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและเศรษฐกิจในเชียงใหม่ ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๑๗-๒๔๔๒ นั้น สามารถแบ่งออกเป็น ๓ ช่วง อันได้แก่ช่วงแรก ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๑๗-๒๔๒๗ ช่วงที่สองระหว่าง พ.ศ. ๒๔๒๗-๒๔๓๕ และช่วงที่สาม ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๓๕-๒๔๔๒ ซึ่งแต่ละช่วงเวลาที่ราชสำนักกรุงเทพฯ เข้ามาจัดการเปลี่ยนแปลงนั้น สะท้อน ให้เห็นถึงความพยายามที่จะลดอำนาจของเจ้านายเชียงใหม่ลงไปเรื่อย ๆ และระดับการเข้ามา จัดการเปลี่ยนแปลงของราชสำนักกรุงเทพฯ ก็เพิ่มอำนาจมากขึ้นตลอดเวลาจนถึงการจัดกา รปกครองแบบเทศาภิบาล พ.ศ. ๒๔๔๒

^๑Nigel J. Brailey, Ibid , p. 191.

การเข้ามาของราชสำนักกรุงเทพฯ : ช่วงแรกระหว่าง พ.ศ. ๒๔๑๗-๒๔๒๗

การส่งข้าทูลวงขึ้นไปประจำที่เชียงใหม่

หลังจากการทำสนธิสัญญาเชียงใหม่ครั้งแรกใน พ.ศ. ๒๔๑๖ แล้วราชสำนักกรุงเทพฯ ได้จัดการส่งพระนรินทรราชเสนี (พุ่ม ศรีไชยยันต์) ปลัดบัญชากรมพระกลาโหมไปเป็นข้าทูลวงสามหัวเมืองประจำอยู่ที่เชียงใหม่ เพื่อควบคุมดูแลและแก้ไขปัญหาใน ๓ เมืองคือเชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน^๑ ตามที่ระบุไว้ในสัญญานั้น โดยมีทูลวงเสนีพิทักษ์ จากกรมมหาดไทยเป็นข้าทูลวงที่ ๒ และมีทหาร เสมียน ทนาย สามไพร่^๒ ประมาณ ๗๐ คน ซึ่งทุกคนได้รับพระราชทานเงินปี รวมทั้งสิ้นปีละ ๑๖๒ ชั่ง ๑๒ ตำลึง^๓

การส่งข้าทูลวงขึ้นไปเชียงใหม่นี้ ราชสำนักกรุงเทพฯ ต้องการให้ข้าทูลวงเป็นผู้คอยควบคุมดูแลและแนะนำให้เจ้าผู้ครองนครปฏิบัติตามสนธิสัญญาเชียงใหม่ พ.ศ. ๒๔๑๖ โดยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดเกล้าให้ตราพระราชบัญญัติสำหรับข้าทูลวงชำระความ ๓ หัวเมืองขึ้นสำหรับเป็นแนวทางในการปฏิบัติ มีสาระสำคัญดังนี้^๓

๑. อำนาจหน้าที่ของข้าทูลวงตามพระราชบัญญัติกำหนดไว้ ๕ ประการดังนี้

๑.๑ กรณีในบังคับอังกฤษยื่นฟ้องต่อคนในบังคับสยาม หรือคนในบังคับสยาม ยื่นฟ้องต่อคนในบังคับอังกฤษ หรือคนในบังคับอังกฤษ เป็นความกันเอง ที่ยื่นฟ้องเป็นความแพ่งน้อยกว่าห้าพันรูปี ข้าทูลวงตระลาการศาลต่างประเทศต้องรับฟ้องนั้นไว้ แล้วตัดสินด้วยกฎหมายไทย เมื่อตัดสินแล้วคนในบังคับอังกฤษที่มีหนังสือเดินทางถูกต้อง มีสิทธิอุทธรณ์ให้ตระลาการที่เชียงใหม่ตกลงกับตระลาการของอังกฤษที่เมืองยองสลินได้ ถ้ายังตกลงกันไม่ได้ ก็ให้ฟ้องร้องที่ศาลกงสุลในกรุงเทพฯ ต่อไป

^๑ กจข., รัชกาลที่ ๕ บ ๑.๒/๕ รัชกาลที่ ๕ ทูลสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระบำราบปรปักษ์ ร. ที่ ๒๘๔/๔๔ ม.ป.ป.

^๒ พระยาประชาภิจักรจักร์, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๐๘.

^๓ "พระราชบัญญัติสำหรับข้าทูลวงชำระความหัวเมือง" ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑ ลงวันอาทิตย์ เดือน ๑๒ แรม ๖ ค่ำ จ.ศ. ๑๒๓๖, หน้า ๒๗๔-๒๗๖.

๑.๒ กรณีที่สองฝ่ายเป็นความแพ่งกันตั้งแต่ ๕ พันรูเปเยขึ้นไป ข้าหลวงตระลาการต้องแจ้งให้ศาลกงสุลที่กรุงเทพฯ ทราบเสียก่อน ซึ่งศาลกงสุลอาจชำระเองหรือให้ข้าหลวงที่เชียงใหม่ชำระก็ได้ ถ้าเป็นความอาญาที่คนในบังคับอังกฤษเป็นจำเลย ข้าหลวงมีอำนาจจับตัวและไต่สวนได้ทันทีแต่ไม่มีสิทธิตัดสิน จนกว่าศาลกงสุลที่กรุงเทพฯ เห็นว่าคนในบังคับอังกฤษผิดจริง ศาลกงสุลจึงให้ข้าหลวงชำระความถึงแพ้นะ

๑.๓ กรณีที่คนในบังคับอังกฤษ ฟ้องเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ และเจ้านายบุตรหลานที่มีบรรดาศักดิ์ บุคคลเหล่านี้สามารถตั้งทนายมาว่าความแทนได้ แต่จะต้องทบทบนยอมรับตามคำตัดสินนั้น ๆ ด้วย ส่วนไพร่และราษฎรชาวเมืองซึ่งไม่มีบรรดาศักดิ์ ไม่มีสิทธิตั้งทนายว่าความแทน

๑.๔ เมื่อชำระความเรียบร้อยแล้ว ข้าหลวงและเจ้านครเชียงใหม่ ต้องรายงานผลการชำระความนั้น ๆ ไปยังกรุงเทพฯ เดือนละครั้งเสมอ

๑.๕ กรณีที่คนพื้นเมืองเป็นความกันนั้น ให้เป็นหน้าที่ของเจ้าสนามหลวงตามธรรมเนียมเดิม ข้าหลวงไม่ต้องเกี่ยวข้องด้วย

๒. ข้อห้ามสำหรับข้าหลวงและเจ้าพนักงานไทย ที่ไปปฏิบัติหน้าที่ในเชียงใหม่ มีดังนี้คือ

๒.๑ ข้าหลวงและพนักงานทุกคนต้องไม่รับสินบนจากคู่คดีความ

๒.๒ ห้ามข้าหลวงและเจ้าพนักงานไม่ให้ใช้หน้าที่แสวงหาผลประโยชน์ในวงการค้า และธุรกิจต่าง ๆ

๒.๓ ข้าหลวงและเจ้าพนักงานทุกคน ต้องไม่สูบฝิ่น ไม่ดื่มสุรา และไม่เล่นการพนัน

๒.๔ ข้าหลวงและเจ้าพนักงานทุกคนต้องไม่มีภรรยาเป็นคนพื้นเมือง แม้จะมีผู้ยกให้ด้วยความยินดีก็ตาม

๒.๕ ข้าหลวงและเจ้าพนักงานทุกคน ต้องไม่กะเกณฑ์แรงงานจากราษฎรมาช่วยทำธุรกิจส่วนตัว หากจำเป็นต้องใช้แรงงานราษฎรจะต้องว่าจ้างกัน และต้องไม่กะเกณฑ์ร้องขอสิ่งใดจากเจ้าผู้ครองนครหรือเจ้านายบุตรหลาน

ข้าหลวงที่ประจำอยู่ที่เชียงใหม่ในช่วง พ.ศ. ๒๔๑๗-๒๔๒๗ มี ๒ คน คือ
พระนรินทรราชเสณี ต่อมาได้เป็นพระยาเทพประชน เป็นข้าหลวงประจำที่เชียงใหม่ระหว่าง
พ.ศ. ๒๔๑๗-๒๔๒๓ พระยาราชเสนา เป็นข้าหลวงอยู่ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๒๓-๒๔๒๖

บทบาทของข้าหลวงในช่วง พ.ศ. ๒๔๑๗-๒๔๒๖

บทบาทของข้าหลวงทางการพิจารณาคดีความ ถึงแม้ว่ามีข้าหลวงมาประจำอยู่ที่
เชียงใหม่แล้ว แต่ปรากฏว่าคดีความที่เกิดขึ้นในเชียงใหม่ส่วนใหญ่ที่ฟ้องกันด้วยมูลค่าจำนวนมาก
ที่เข้าสู่ศาลต่างประเทศมักถูกส่งไปตัดสินที่กรุงเทพฯ เป็นเพราะเมื่อเกิดคดีความ คนใน
บังคับอังกฤษ มีสิทธิเลือกได้ว่าจะฟ้องที่ศาลต่างประเทศตามสัญญาเชียงใหม่หรือฟ้องที่ศาลกงสุล
กรุงเทพฯ เมื่อฟ้องที่ศาลต่างประเทศเชียงใหม่แล้ว มีหลาย ๆ คดีที่โจทก์ทว่าข้าหลวง
ตุลาการศาลต่างประเทศเพิกเฉยต่อหน้าที่ ไม่ดำเนินการพิจารณาคดี เช่น คดีมองขุนต่อฟ้อง
เรียกค่าเสียหายจากเจ้านครเชียงใหม่ เนื่องจากทำผิดสัญญาในการทำป่าไม้ และกล่าวหาว่า
ข้าหลวงไม่ให้ความร่วมมือในการพิจารณาคดี ทำให้เกิดความไม่วางใจในศาลต่างประเทศ
ที่เชียงใหม่ จึงลงมาฟ้อง ณ กรุงเทพฯ โดยให้กงสุลอังกฤษเป็นผู้ดำเนินการเพื่อจะได้บาร์มี
ของกงสุลคุ้มครองให้ได้ผลประโยชน์ตามที่เรียกร้อง และเมื่อมาฟ้องที่กรุงเทพฯ ความห่างไกล
ทำให้เสียเวลาในการพิจารณาคดี ทำให้ล่าช้า คนในบังคับอังกฤษถือโอกาสเรียกร้องค่าเสียหาย
เวลาเป็นดอกเบียจากค่าปรับต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก

นอกจากนี้ข้าหลวงไม่ได้รับความร่วมมือจากเจ้านายขุนนางในเรื่องการพิจารณาคดี
ความ ข้าหลวงไม่อาจปฏิบัติหน้าที่ของตนได้ มีการร้องเรียนมายังกรุงเทพฯ เช่น หลวง
บริบาลบุรีรมย์ กล่าวโทษเจ้านายขุนนางเมืองเชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน ว่าช่วยพุดจากถกเถียง
แทนตัวฝ่ายโจทก์จำเลย ไม่ยอมส่งตัวคู่ความให้ ส่วน พระราชเสนามีบอกลงไปว่า เจ้านคร
ลำปางกับเจ้านายบุตรหลานทำหนังสือสัญญาป่าไม้ให้กับพม่าตองซู่ ในบังคับอังกฤษตามใจชอบ

กจข. รัชกาลที่ ๕ ม.๑๖.๒/๔๔ มองขุนต่อกล่าวโทษพระเจ้านครเชียงใหม่
เรื่องป่าไม้ ร.ศ. ๑๐๑.

ไม่ให้ข้าหลวงประทับตราตามสัญญาและยังติดค้างค่าดอกไม้ในส่วนที่เป็นเงินใช้จ่ายของแผ่นดิน
อยู่มาก^๑

การจัดการเรื่องภาษีอากร

สำหรับเมืองเชียงใหม่ นั้น ในปี พ.ศ. ๒๔๑๖ เมื่อพระเจ้าอินทวิชยานนท์ ต้อง
ประสบกับปัญหาทางการเงินที่ต้องใช้จ่ายเสียค่าปรับใหม่ให้คนบังคับอังกฤษ จนต้องยืมเงินจาก
ท้องพระคลังที่กรุงเทพฯ เพื่อหารายได้เพิ่มขึ้น พระเจ้าอินทวิชยานนท์ จึงได้ให้คนจีนเข้ามา
ผูกขาดภาษีในเชียงใหม่ จากหลักฐานในปี พ.ศ. ๒๔๑๘ คนจีนได้ผูกขาดภาษีครั้ง โดยจ่าย
เงินให้กับเจ้าราชวงศ์เป็นจำนวน ๘๐๐ ปอนด์ (๘,๖๐๐ บาท) การผูกขาดภาษีหมาก ได้จ่าย
เงินให้กับเจ้าอุปราช เป็นจำนวนเงิน ๑๐๐๐ ปอนด์ (๑๒,๐๐๐ บาท) และการผูกขาดภาษี
สินค้าสำเร็จรูป เช่น ผ้า, เสื้อ ให้แก่เจ้าเมืองไม่ทราบจำนวน การผูกขาดภาษีนี้ คนจีนจะ
จ่ายเงินให้แก่เจ้านาย แต่มิได้เก็บภาษีจากประชาชนเป็นตัวเงิน เพียงแต่ผูกขาดสินค้าชนิดนั้น
ไว้ ว่าต้องมาขายให้กับเจ้าภาษีเพียงคนเดียว ซึ่งจะซื้อสินค้านั้นในราคาต่ำ ส่วนภาษีอื่น ๆ
นั้นยังคงเก็บจากผลผลิตอยู่ เช่น ภาษีข้าว ยังเก็บจากสัดส่วนของพันธุ์ข้าวที่นำไปปลูก
(Report by Mr. Edwardes...) ในปี พ.ศ. ๒๔๒๒ ปรากฏหลักฐานว่ามีการเพิ่มชนิด
สินค้าที่ต้องเสียภาษีมากขึ้น เช่น ปืน, กระสุน, ภาษีหมู ภาษีเหล้า ภาษียาสูบ เมียง งาข้าง
เขาสัตว์ หนังสัตว์^๒

การที่เจ้าภาษีเข้ามาผูกขาดสินค้าส่วนใหญ่เป็นพ่อค้าชาวจีนที่ติดต่อการค้ากับทาง
กรุงเทพฯ สินค้าที่ผูกขาดเก็บภาษีเป็นสินค้าออกที่สำคัญของเชียงใหม่และเป็นที่ต้องการของ
ตลาด เช่น ครั่ง หมาก งาข้าง ของป่า ฯลฯ ถ้าผลผลิตนี้ใช้รับประทานกันในครอบครัว
มิได้เอาไปซื้อขายก็จะไม่มีการเก็บภาษี ก็จะไม่ก่อความเดือดร้อนให้ราษฎร

พระนรินทรราชเสณี ข้าหลวง เข้ามามีบทบาทอย่างมากในการจัดการเรื่องการ
ผูกขาดภาษี หมอซีก (Cheek) มิชชันนารีอเมริกัน กล่าวว่า พระนรินทรราชเสณีมีรายได้ในปี

^๑รัตนพร เศรษฐกุล, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๕-๘๖.

^๒James Ansil, Ramsay, Ibid, p 90.

หนึ่ง ๆ จากภาษี ประมาณ ๒๐,๐๐๐-๓๐,๐๐๐ ดอลลาร์^๑ และพระนรินทรราชเสนียังได้สนับสนุนให้มีการผูกขาดภาษีเพิ่มมากขึ้น เช่น การผูกขาดภาษีเหล้า ภาษีปืน กระสุน หมู นอกจากนี้ยังให้มีการเก็บภาษีสินค้าชนิดอื่น ๆ เช่น ยาสูบ เมียง เขาสัตว์ งาช้าง ชนบก เป็นต้น^๒

การผูกขาดภาษีนี้ ถึงแม้ว่าเจ้านายจะเป็นผู้ได้รับผลประโยชน์มากขึ้นก็ตาม แต่อำนาจในทางเศรษฐกิจของเจ้านายบางส่วน คือ เรื่องราวการจัดการเก็บภาษีนั้น ถูกแทนที่โดยคนที่อยู่นอกโครงสร้างเดิม คือ เจ้าภาษีชาวจีน ตลอดจนการแบ่งปันผลประโยชน์ทางการเงินของเจ้านายนั้น ราชสำนักกรุงเทพฯ เริ่มเข้ามามีส่วนแบ่งในผลประโยชน์ด้วย โดยการเปลี่ยนวิธีการจ่ายหนี้ให้ราชสำนักกรุงเทพฯ โดยจ่ายในรูปของการให้ผลประโยชน์จากส่วนแบ่งค่าต่อไม้แก่ราชสำนักกรุงเทพฯ เป็นประจำทุกปี จากจำนวนรายได้หนึ่งในสามของค่าต่อไม้ที่เก็บได้ทั้งหมด แม้ว่าจำนวนไม้สักที่ล่องลงมาที่กรุงเทพฯ เป็นจำนวนเพิ่มมากขึ้นทุกปี แต่จำนวนรายได้ที่ส่งให้ห้องพระคลังลั่น้องลงอัน เป็นผลมาจากการหลีกเลี่ยงไม่ยอมเสียค่าต่อไม้ของเจ้านายเชียงใหม่^{๓*}

ความขัดแย้งระหว่างข้าหลวงกับเจ้านาย เมืองเชียงใหม่

ในขณะที่พระนรินทรราชเสนี มีความสัมพันธ์อันดีกับพระเจ้าอินทวิชยานนท์ ในการร่วมแบ่งผลประโยชน์จากภาษี แต่ก็มีปัญหาความขัดแย้งกับเจ้านายอีกกลุ่มหนึ่ง คือ กลุ่มเจ้าบุญทวด ซึ่งจะมีผลต่อการลดอำนาจเจ้านายลง จากปัญหาที่เกี่ยวกับมิชชันนารี เป็นปัญหาที่ชี้ให้เห็นถึง

^๑ Nigel J. Brailey, Ibid., p 215-216.

^๒ Ibid.

^๓ Ibid.

* จะเห็นได้ว่าถึงแม้เจ้าภาษีชาวจีนจะเข้ามาจัดเก็บภาษีอากรในเชียงใหม่แล้ว อำนาจทางเศรษฐกิจของเจ้านายมิได้ลดลงแต่กลับมีรายได้เพิ่มมากขึ้น แต่การเข้ามาจัดการเรื่องภาษีอากรในเชียงใหม่ของราชสำนักกรุงเทพฯ นั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยกรมหมื่นพิชิตปรีชากรนั้นทำให้อำนาจของเจ้านายในการจัดการเรื่องการให้ประมุขภาษีนั้นลดน้อยลงแล้ว รายได้ของเจ้านายจากภาษีอากรก็ต้องแบ่งให้ราชสำนักกรุงเทพฯ เพิ่มขึ้นด้วย

ความขัดแย้งระหว่าง พระนรินทรราชเสนาข้าหลวง กับเจ้านายเชียงใหม่ ในสมัยนี้ เจ้านายที่มีบทบาทในทางการเมืองในเชียงใหม่มีอยู่สองกลุ่ม คือ เจ้าทิพไกรสร และเจ้าอุปราชนุทวงศ์ เจ้าอุปราชนุทวงศ์ เป็นผู้ที่มีอำนาจเข้มแข็ง เป็นตัวแทนของพระเจ้ากาวิโรศฯ^๑ เป็นผู้คัดค้านการเปลี่ยนแปลงใหม่ ๆ โดยเฉพาะเป็นผู้ดำเนินการต่อต้านพวกตะวันตก เจ้าอุปราชนุทวงศ์ เห็นว่า พวกมิชชันนารีและคนยุโรปที่มาอยู่ในเชียงใหม่ เข้ามาด้วยจุดประสงค์ทางการเมือง จึงพยายามขัดขวางการเข้ามาของพวกมิชชันนารีและชาติตะวันตก^๒

ส่วนพระยาเทพประชน สนับสนุนพวกมิชชันนารีในการเผยแพร่ศาสนาในเชียงใหม่ สำหรับ เจ้าอินทริชยานนท์ และเจ้าทิพไกรสร ในช่วงระยะหลังไม่ค่อยพอใจพวกมิชชันนารีมากขึ้น เมื่อมิชชันนารีเข้ามายุ่งเกี่ยวกับเรื่องอภิสิทธิ์ของเจ้านายเกี่ยวกับไพร่ ในเชียงใหม่ นั้นเจ้านายจะมีวิธีการหนึ่งที่จะบีบบังคับให้ไพร่ออกไปตั้งหลักแหล่งนอกเมืองก็คือการกล่าวหาว่าเป็นผีเกาะ ซึ่งคนพวกนี้จะต้องอพยพออกไปอยู่นอกเมือง ซึ่งเป็นหมู่บ้านที่พวกถูกกล่าวหาอาศัยอยู่ เช่น เมืองงาย พวกมิชชันนารีได้เข้าไปสอนศาสนาและให้ความช่วยเหลือคนกลุ่มนี้

ความขัดแย้งระหว่างเจ้านายเจ้าอุปราชนุทวงศ์ กับพวกมิชชันนารีเกิดขึ้น เมื่อไพร่ที่เป็นคริสเตียนหลายคน ถูกบังคับให้อพยพไปหาที่อยู่ใหม่ที่เชียงแสน ในปี พ.ศ. ๒๔๒๑^๓ นั้นพวกมิชชันนารีคัดค้าน แต่เรื่องนี้ก็ไม่ได้ลุกลามใหญ่โต จนกระทั่งเกิดการแต่งงานของไพร่ที่เป็นคริสเตียนทั้งคู่ขึ้น จึงเป็นโอกาสให้พระยาเทพประชน ข้าหลวงเข้าแทรกแซงโดยมีการประกาศให้เสรีภาพในการนับถือศาสนาคริสต์ อันเป็นเหตุให้อำนาจของเจ้านายอ่อนแอลงไม่สามารถควบคุมหรือเกณฑ์ไพร่ที่เป็นคริสเตียนทำงานในวันอาทิตย์ได้ และเป็นการปูทางในการเริ่มนโยบายการรวมอำนาจของราชสำนักกรุงเทพฯ

ถึงแม้ว่า พระยาเทพประชน ข้าหลวง จะถูกย้ายกลับไปกรุงเทพฯ ในปี พ.ศ. ๒๔๒๓ ราชสำนักกรุงเทพฯ ส่งพระยาราชเสนา มาแทน มีปัญหาความขัดแย้งระหว่างเจ้านายและ

^๑Daniel McGilvary, Ibid, p 145.

^๒ Nigel J. Brailey, Ibid, p 218.

^๓Daniel McGilvary, Ibid, p 205-206.

มิชชันนารียังคงมีอยู่ ซึ่งความขัดแย้งนี้เป็นสิ่งที่แสดงให้เห็น บทบาทสำคัญของเจ้าอุปราชบุญทวงศ์ โดยในปี พ.ศ. ๒๔๒๕ เมื่อเจ้าอินทริชยานนท์ เดินทางไปกรุงเทพฯ ปล่อยให้เจ้าอุปราชบุญทวงศ์คุมอำนาจอยู่ พวกมิชชันนารีและคริสเตียนถูกบีบบังคับมากขึ้น โดยเจ้าอุปราชบุญทวงศ์ส่งรายงานถึงกรุงเทพฯ เรื่องที่มิชชันนารีขัดขวางการจับกุมตัวไพร่ที่ถูกกล่าวหาว่าเป็นฝึกระมาสอบสวนเรื่องที่ดิน อ้างว่าถ้ายอมให้มีการสอนศาสนาต่อไป เจ้านาย ท้าวพระยา คงไม่ต้องทำการปกครอง^๑ แต่ทางราชสำนักกรุงเทพฯ ไม่มีปฏิกริยาในเรื่องนี้ ทำให้เจ้าอุปราชบุญทวงศ์ ใช้นโยบายตอบโต้มิชชันนารี ด้วยการห้ามมิให้ ขายไม้ และสิ่งของให้แก่คนต่างชาติ ผู้ชายที่دين ทรัพย์สินของให้กับมิชชันนารีจะถูกกล่าวหาว่าเป็นฝึกระ อาจถูกทำร้ายถึงตายได้ การแสดงออกเหล่านี้ของเจ้าอุปราชบุญทวงศ์เป็นการแสดงให้เห็นถึงความมีอำนาจของเจ้านายเชียงใหม่อยู่ แต่ก็ใช่อำนาจที่มีอยู่ ความสามารถและบารมีเฉพาะตัวเจ้านายบางคนเท่านั้น จะเห็นว่าเมื่อเจ้าอุปราชบุญทวงศ์สิ้นชีวิตแล้ว เชียงใหม่ก็ปราศจากเจ้านายที่มีอำนาจเข้มแข็งเช่นนี้อีกเลย

นอกจากนี้ ข้าหลวงพระยาเทพประขุน พยายามเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับการตั้งเมืองใหม่ ๆ เช่น การตั้งเมืองเชียงแสน เมืองปาย เมืองฝาง ซึ่งการตั้งเมืองใหม่ ๆ นี้ ต้องใช้การเกณฑ์กำลังคนของเจ้านายเมืองเชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน ออกไปตั้งเมืองใหม่ ทำให้เจ้านายต้องมีไพร่จำนวนลดน้อยลงอีก ไพร่เองก็ไม่พอใจที่ต้องอพยพไปอยู่ในที่ ๆ ต้องบุกเบิกใหม่^๒

การเข้ามาของราชสำนักกรุงเทพฯ : ช่วงที่สองระหว่าง พ.ศ. ๒๔๒๗-๒๔๓๕

การแก้ไขสนธิสัญญาเชียงใหม่ พ.ศ. ๒๔๑๖

ถึงแม้ว่า มีการทำสัญญาเชียงใหม่แล้ว และมีการส่งข้าหลวงมาประจำที่เชียงใหม่ แต่ก็ไม่สามารถจัดการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ อันมีผลกระทบต่อผลประโยชน์ของคนในบังคับอังกฤษ

^๑ Nigel J. Brailey, Ibid, p 249-250.

^๒ Holt S. Hallet, Ibid, p 203-204.

ได้ เช่น ปัญหาเรื่องคดีความเกี่ยวกับป่าไม้ ส่วนใหญ่เป็นคดีพิพาทระหว่างเจ้านายเชียงใหม่กับคนในบังคับอังกฤษ สาเหตุของคดีความนั้นเป็นการละเมิดสัญญาที่ได้อนุญาตแล้ว หรือรับของกำนัลแล้วไม่ยอมให้ทำป่าไม้ตามสัญญา ซึ่งคล้ายกับกรณีที่เกิดขึ้นก่อนการทำสัญญาเชียงใหม่ แม้จะบ่งไว้ในสัญญาเชียงใหม่ เรื่องการทำป่าไม่ว่าคนในบังคับต้องทำสัญญากับเจ้าของป่า กำหนดระยะเวลาที่แน่นอนนำไปให้ข้าหลวงประทับตรา ก็ไม่สามารถแก้ไขปัญหาได้ เพราะมีการหลีกเลี่ยงลักลอบทำป่าไม้กับเจ้าของป่าโดยไม่ยอมแจ้งต่อข้าหลวง อังกฤษเรียกร้องให้มีการทำสัญญาฉบับใหม่ขึ้น เพื่อให้สามารถแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นได้อย่างแท้จริง โดยต้องการให้ทั้งข้าหลวงไทย และข้าราชการอังกฤษมีอำนาจอย่างเต็มที่ในการจัดการปัญหาต่าง ๆ ได้

ดังนั้น ใน พ.ศ. ๒๔๒๕ เมื่อสัญญาเชียงใหม่ฉบับแรกหมดอายุลง จึงได้มีการตกลงทำสัญญาฉบับใหม่ขึ้น เป็น สัญญาเชียงใหม่ พ.ศ. ๒๔๒๕ สัญญามีทั้งหมด ๑๖ ข้อ มีเนื้อหาสาระคล้ายคลึงกับสัญญาเดิมคือ เกี่ยวกับการให้ความคุ้มครองแก่คนในบังคับของทั้งสองฝ่าย ความร่วมมือในการส่งผู้ร้ายข้ามแดน และการป่าไม้ ตามสัญญาใหม่นี้มีการแต่งตั้งรองกงสุลอังกฤษประจำเชียงใหม่ขึ้นเป็นครั้งแรก คือ นาย อี.บี. กูลด์ (E.B. Gould) ขึ้นมาประจำที่เชียงใหม่ ใน พ.ศ. ๒๔๒๖^๑

การเข้ามาจัดการราชการในเชียงใหม่ของกรมหมื่นพิชิตปรีชากร พ.ศ. ๒๔๒๗

ในขณะที่ทางราชสำนักกรุงเทพฯ กับรัฐบาลอังกฤษ กำลังเจรจาทำสัญญาเชียงใหม่ พ.ศ. ๒๔๒๖ สถานะการณ์ตามชายแดนเมืองเชียงใหม่เกิดความไม่สงบขึ้น เพราะ บรรดาหัวเมืองขึ้นของพม่าต่างพากันเป็นอิสระ ได้ละมเสปียงอาวุธไว้ต่อสู้พม่า และเข้าก่อความตามหัวเมืองชายแดนของเชียงใหม่ เช่น เมืองเชียงตุงยกทัพไปตีเมือง ปู เมืองต่วน เมืองสาต ซึ่งอยู่ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำสาละวิน เป็นดินแดนที่มีไม้สักมาก และคนในบังคับอังกฤษเข้าไปทำป่าไม้อยู่ด้วย ทำให้เกิดผลกระทบต่อพวกทำป่าไม้ ในขณะนั้นเจ้านายเมืองเชียงใหม่ก็ไม่สามารถจัดการปัญหาทางชายแดนนี้ให้เรียบร้อยได้ เพราะ สภาพทางการเมืองในเชียงใหม่ในระยะนี้ก็ขาดผู้นำที่เข้มแข็ง

^๑ กองบรรณสาร กระทรวงต่างประเทศ, รายชื่อทูตและกงสุลอังกฤษในกรุงรัตนโกสินทร์.

หลังจากการสิ้นชีวิตของเจ้าอุปราชบุญทวงศ์ ในปี พ.ศ. ๒๔๒๖ และเจ้าทิพไกรสร ภรรยาเจ้าอินทริชยานนท์ ในปี พ.ศ. ๒๔๒๗ เจ้านายที่เหลืออยู่และมีบทบาทในการปกครอง คือ เจ้าราชบุตรน้อยชัฒติยะ ซึ่งเป็นบุตรของเจ้าอินทริชยานนท์ และเป็นผู้รับมรดกจากป่าไม้ของเจ้าอุปราชบุญทวงศ์ มีอิทธิพลต่อเจ้าอินทริชยานนท์ผู้เป็นบิดามาก เจ้าราชวงศ์น้อยหน่อคำ ซึ่งชราภาพมากแล้ว ไม่มีบทบาทในทางการเมืองการปกครองเท่าใดนัก และเจ้าบุรีรัตน์น้อยมหาอินทร์ เมื่อกรมหมื่นพิชิตปรีชากร เสด็จขึ้นมาถึงเมืองเชียงใหม่ พ.ศ. ๒๔๒๗ หลังจากนั้นไม่นาน เจ้าทิพไกรสรก็สิ้นชีวิต

ดังนั้น อำนาจทางการเมืองในเชียงใหม่ ซึ่งแต่เดิม เจ้าทิพไกรสรเป็นผู้มีบทบาทและความสามารถในการปกครองมาก ว่างลง ก่อให้เกิดการแข่งขันกันในหมู่เจ้านายที่เหลือ เจ้าราชบุตรน้อยชัฒติยะ ต้องการขึ้นมาใช้อำนาจทางการเมืองการปกครอง จึงต้องอาศัยข้าหลวงจากราชสำนักกรุงเทพฯ คือ พระยาราชสัมภารากร เห็นได้จากหนังสือกราบบังคมทูลรัชกาลที่ ๕ ของกรมหมื่นพิชิตปรีชากร ในวันเสาร์ แรม ๑ ค่ำ เดือน ๘ พ.ศ. ๒๔๒๗ ว่า

"...ฝ่ายเจ้าราชบุตรก็อยากเป็นใหญ่ เกรงเจ้านายที่เกินหน้าและฉลาดกว่าตัวจะได้เป็นอุปราช ก็กลับเข้าฝากตัวพระยาราชสัมภารากร สนับสนุนกลมเกลียวช่วยกันคิดอ่านรวบรวมการงานเข้าในมือเจ้าราชบุตร พระยาราชสัมภารากร ก็มีอำนาจและอะไร ๆ มากขึ้นกว่าแต่ก่อน..."^๑

จากสภาพความอ่อนแอทางการเมืองของเจ้านายในเชียงใหม่ และความพร้อมทางการเมืองของราชสำนักกรุงเทพฯ โดยที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้นมาใช้อำนาจในการปกครองอย่างเด็ดขาด หลังจากสิ้นชีวิตของสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ การทำสัญญาเชียงใหม่ในปี พ.ศ. ๒๔๒๖ และการส่งกรมหมื่นพิชิตปรีชากร ขึ้นมาจัดราชการในเชียงใหม่ เป็นการเริ่มต้นนโยบายการดึงอำนาจเข้าสู่ส่วนกลาง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ต้องการให้ใช้นโยบายแบบค่อยเป็นค่อยไป และระมัดระวังเป็นพิเศษ มิให้กระทบกระเทือนต่อเจ้านายเชียงใหม่มากเกินไป จะเห็นได้จากพระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระ

^๑ กจข., รัชกาลที่ ๕ ม.๕๔/๔๔ เรื่อง รายงานกรมหมื่นพิชิตปรีชากร เรื่องจัดราชการเมืองเชียงใหม่ ลำพูน และลำปาง.

พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งมีไปถึง พระยาราชสัมภารากร ข้าหลวงประจำที่เชียงใหม่

พ.ศ. ๒๔๒๖-๒๔๒๘ ตอนหนึ่งว่า

"...เราถือว่าเมืองเชียงใหม่ ยังไม่เป็นพระราชอาณาเขตของเรานแท้ เพราะยังเป็นประเทศราชอยู่ตราบใด แต่เราก็ไม่ได้คิดจะรื้อถอนวงษตระกูล มิให้เป็นประเทศราช นั้นแต่อยากจะทำยึดเอาอำนาจที่จริง...ต้องอย่าให้ลาว เห็นว่าเป็นการบีบคั้นกดขี่ ต้องชี้ให้เห็นการที่เป็นประโยชน์แลไม่เป็นประโยชน์ เป็นพื้น..."^๑

ฉะนั้นเพื่อให้เป็นไปตามนโยบายนี้ จึงจำเป็นต้องเลือกสรรข้าหลวงที่มีความสามารถ และเป็นเชื้อพระวงศ์ จะได้เป็นที่เคารพนับถือของพวกเจ้านายเชียงใหม่ หากส่งข้าราชการสามัญชั้นผู้ใหญ่ขึ้นไปอีกก็จะไม่สามารถดำเนินการได้เหมือนครั้งก่อน ๆ เพราะเจ้านายไม่ยอมให้ความร่วมมือ จึงโปรดเกล้าให้กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ดำรงตำแหน่งข้าหลวงพิเศษขึ้นไปจัดราชการในเชียงใหม่ เพื่อให้เป็นไปตามสนธิสัญญาเชียงใหม่ พ.ศ. ๒๔๒๖ และการจัดการปกครองบางอย่างในอันที่จะเป็นประโยชน์ต่อบ้านเมืองเชียงใหม่ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร นั้น ทรงมีความรู้ความสามารถในเรื่องคดีความต่าง ๆ เพราะเคยดำรงตำแหน่งอธิบดีศาลฎีกา อธิบดีศาลแพ่ง และ ศาลแพ่งเกษม^๒ ประธานศาลที่จัดการเรื่องกรณีพิพาทเกี่ยวกับเชียงใหม่ และคนในบังคับอังกฤษมาก่อน จึงเป็นผู้ที่เหมาะสมสำหรับการขึ้นมาจัดราชการที่เชียงใหม่

การจัดราชการของกรมหมื่นพิชิตปรีชากรนั้น สามารถแบ่งออกเป็นสองส่วนคือ ส่วนแรกเป็นการจัดการแก้ไขปัญหาคดีอันจะมีผลกระทบต่อคนในบังคับอังกฤษ เพื่อให้มีการดำเนินการเป็นไปตามสนธิสัญญาเชียงใหม่ พ.ศ. ๒๔๒๖ ได้แก่ ปัญหาชายแดน ปัญหาเรื่องการทำป่าไม้ ส่วนที่สอง เป็นการจัดการเปลี่ยนแปลงอันมีผลกระทบต่อเจ้านายและไพร่ในเชียงใหม่ ได้แก่ การจัดการปกครองแบบเสนาทศตำแหน่ง การจัดระบบภาษีอากร

^๑ กจข., รัชกาลที่ ๕ ม.๑.๑ก/๘ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึง พระยาราชสัมภารากร ลงเดือน ๘ จ.ศ. ๑๒๔๕.

^๒ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, "พระราชประวัติ" พระราชนิพนธ์กรมหลวงพิชิตปรีชากร รวบรวมเฉพาะที่เป็นบทกลอนและคำเจรจา (พระนคร : ร.ศ. ๑๓๑; พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร)

ปัญหาทางชายแดนระหว่างเชียงใหม่กับอังกฤษนั้น เป็นปัญหาเรื้อรังมานาน ซึ่งมีผลกระทบต่อผลประโยชน์ของคนในบังคับอังกฤษ อันเนื่องมาจากปัญหาโจรผู้ร้ายตามชายแดน และพวกยางแดง พวกหัวเมืองไทยใหญ่ ถึงแม้จะมีการตั้งด่านตามชายแดนแล้ว แต่เพราะความอ่อนแอและไม่เอาใจใส่ของเจ้านายเชียงใหม่ ทำให้ปัญหาชายแดนนั้นยังคงอยู่ต่อมา

เมื่อกรมหมื่นพิชิตปรีชากร เสด็จขึ้นมาถึงเชียงใหม่ ในปี พ.ศ. ๒๔๒๗ ได้ทรงดำเนิการแก้ไขปัญหาคความวุ่นวายทางชายแดน ทรงให้พระยาราชสัมภารากร ข้าหลวงใหญ่ ซึ่งประจำอยู่ ณ เมืองนครเชียงใหม่ ประกาศให้หมู่เจ้าฟ้าเจ็ยว ตามชายแดนทราบโดยทั่วกันว่า เขตแดนเมืองเชียงใหม่ทางด้านตะวันตกเฉียงเหนือ ถึงแม่น้ำสาละวินนั้นที่ได้อยู่ในพระราชอาณาเขตบ้าง นอกจากการออกประกาศแล้ว นั้นได้ทรงจัดการรวบรวมหัวเมืองเจ็ยว ทั้งห้าอันประกอบด้วย เมืองต่วน เมืองสาด เมืองจวด เมืองทา และเมืองแม่สกุน เป็นเมืองเดียวกัน เรียกว่า เวียงไชยปราการ^๑

นอกจากนี้ยังดำเนินโยบาย รวบรวมหัวเมืองชายแดนที่ยังกระจัดกระจายอยู่ ให้เข้ามาอยู่ภายใต้การปกครองของไทย โดยใช้วิธีเกลี้ยกล่อม และให้ความช่วยเหลือด้านอาหารที่อยู่อาศัย ให้ความคุ้มครองหัวเมืองเหล่านั้น โดยจ่ายเสบียงอาหาร อาวุธ และกำลังคนให้ และยังสนับสนุนให้ราษฎรที่อยู่ตามหัวเมืองอพยพออกไปอยู่ตามหัวเมืองชายแดนเหล่านั้น โดยจ่ายเสบียงอาหาร ทำที่อยู่ให้พร้อม และห้ามมิให้กะเกณฑ์ราษฎรเหล่านั้นใช้สอยเป็นอันขาด^๒

การจัดการแก้ไขปัญหาเรื่องการทำป่าไม้

ถึงแม้ว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าให้ พระยาเทพประขุนขึ้นแก้ไขปัญหาป่าไม้ในเชียงใหม่ พ.ศ. ๒๔๒๐ พร้อมทั้งได้วางระเบียบเกี่ยวกับการป่าไม้ไว้ว่า ถ้าหากจะมีสัญญาการเข้าตัดฟันไม้ระหว่างเจ้านายบุตรหลานกับคนในบังคับแล้ว ต้องไปประทับตราขอข้าหลวงที่สนามเสียก่อน เพื่อที่ข้าหลวงจะได้รับรู้ว่า ข้อสัญญาที่มีต่อกันนั้นมี

^๑ กช., รัชกาลที่ ๕ ๓๔๐/๓ หนังสือประกาศพระยาราชสัมภารากร ข้าหลวง ฎี จ.ศ. ๑๒๔๖.

^๒ สรัสวดี ประยูรเสถียร, การปฏิรูปการปกครองมณฑลพายัพ พ.ศ. ๒๔๓๖-๒๔๗๖,

รายละเอียดอย่างไร ถ้าเกิดการฟ้องร้องขึ้น ข้าหลวงจะได้พิจารณาตัดสินถูกต้อง แต่หลังจากที่พระยาเทพประขุนเดินทางกลับกรุงเทพฯ แล้ว ระเบียบต่าง ๆ ที่วางไว้ถูกละเลย เพราะบรรดาเจ้านายบุตรหลานหลีกเลียงอยู่เสมอ ด้วยเหตุว่าการไปประทับตราที่สนามนั้น ทำให้บรรดาเจ้านายบุตรหลานเสียผลประโยชน์ ต้องเสียภาษีส่วนหนึ่งให้แก่ราชการ ฝ่ายผู้เข้าเห็นว่าเป็นการยุ่งยากและล่าช้า เจ้าของป่าจึงซ่อนเร้นทำสัญญากันเอง ทำให้เกิดปัญหาขึ้นใหม่ คือไม่ทราบว่าป่าไม้ที่เป็นของตนนั้น แบ่งให้ใครเข้าไปบ้างแล้ว บางครั้งให้สัญญาแก่ผู้เช่าสองรายในป่าเดียวกัน บางครั้งเมื่อเจ้าเมืองเชียงใหม่ไม่อยู่ เจ้านายบุตรหลานก็ใช้อำนาจอนุญาตให้คนในบังคับออกไปตัดฟันเอาเอง

ปัญหาการทำป่าไม้เหล่านี้ ชี้ให้เห็นถึงความอ่อนแอของเจ้าเมืองที่ไม่สามารถบังคับเจ้านายต่าง ๆ ให้ทำตามได้ เพราะเจ้านายส่วนใหญ่ที่เป็นเจ้าของป่าไม้นั้นมิได้อยู่ในสายตระกูลเดียวกับเจ้าเมือง ซึ่งก่อให้เกิดกรณีพิพาทขึ้นกับคนในบังคับอังกฤษ ฟ้องร้องกันเรื่องคดีความป่าไม้เป็นส่วนใหญ่

ส่วนรายได้จากป่าไม้ การเก็บเงินค่าต่อไม้ พระยาเทพประขุนได้ขึ้นค่าต่อไม้เพิ่มขึ้น คือ ป่าแม่ยวม เดิมค่าต่อ ต้นละ ๕ รูปี ๑ สลึง ขึ้นอีก ๓ สลึง ยกเป็นของแผ่นดิน ป่าเมืองปาย เดิมค่าต่อ ๓ รูปี ขึ้นอีก ๓ รูปี เป็นของแผ่นดิน ๒ รูปี ส่วนป่าแม่เหาะ ป่าท่าตาฝั่ง ป่าท่าสองยาง และป่าแม่เมย เดิมค่าต่อ ๔ รูปี ขึ้นอีก ๒ รูปี ยกเป็นของแผ่นดิน^๑

เงินค่าต่อไม้ ซึ่งแต่เดิมเจ้านายจะได้รับทั้งหมด แต่เมื่อข้าหลวงเข้ามาจัดการรายได้จากค่าต่อไม้บางส่วนจะตกเป็นของราชสำนักกรุงเทพฯ โดยใช้เป็นเงินเดือนของข้าหลวง และข้าราชการขึ้นมาจากกรุงเทพฯ

ลักษณะการเก็บเงินค่าต่อไม้นั้น เมื่อให้เจ้าพนักงานออกไปเก็บค่าต่อแล้ว ทำบัญชียื่นและส่งเงินต่อ ๆ กันเป็นลำดับจนไปถึงเจ้าเมือง เจ้าเมืองต้องทำบัญชีทางว่า บอกจำนวนไม้ จำนวนเงิน ยื่นต่อข้าหลวงที่รักษาราชการอยู่ที่เมืองเชียงใหม่ เงินสำหรับแผ่นดินนั้น เจ้าเมืองเป็นผู้เก็บไว้ เมื่อมีราชการต้องจ่ายเงินเป็นส่วนหนึ่งของแผ่นดิน อันเป็นเงินเดือนข้าหลวง

^๑ กจข., รัชกาลที่ ๕ ม ๑๖/๑๐ เรื่องเดียวกัน.

ข้าราชการจากกรุงเทพฯ ก็ตกลงระหว่างเจ้าเมืองและข้าหลวงในการขอเบิกจ่าย

การเก็บเงินค่าต่อไม้ก็ประสบปัญหา เพราะไม่ได้มีการตรวจตรงกันแน่นอนว่าป่าใดใครเป็นผู้ตัดฟัน ใช้วิธีถามเจ้าของป่าหรือผู้เช่าว่าเป็นจำนวนเงินเท่าใด แล้วส่งมารายงานที่สนาม เจ้านายท้าวพระยาที่รับหน้าที่ ตรวจป่า ขาดการเอาใจใส่ต่อหน้าที่ อีกทั้งผู้เป็นเจ้าของป่า เมื่อเก็บค่าต่อแล้ว ไม่นำเงินเอามอบให้สนามเก็บไว้เสียเอง เมื่อเป็นความกันก็มี การติดสินบนเป็นทอด ๆ เพื่อปิดบังข้อเท็จจริง

เพื่อแก้ไขปัญหาดังกล่าว กรมหมื่นพิชิตปรีชากร จึงได้ออกประกาศให้เจ้าของป่ามาขึ้นบัญชีกับเจ้าหน้าที่ภายในระยะเวลาที่กำหนด หากผู้ใดไม่ปฏิบัติตามจะถือว่าป่าไม้ที่ไม่ได้แจ้งขึ้นบัญชีจะตกเป็นของหลวง ทำให้เจ้าของป่ามาขึ้นบัญชีป่าไม้ของตนเป็นจำนวนมาก ทำให้ทราบรายละเอียดว่า ใครเป็นเจ้าของป่า มีป่าเท่าใดให้ใครเป็นผู้ทำบ้าง และต่อมาก็มีประกาศห้ามมิให้มีการทำป่าไม้ในเขตหัวเมืองลานนาไทยทั้งหมด จนกว่าจะได้รับอนุญาตจากข้าหลวงที่เมือง เชียงใหม่ เสียก่อน การประกาศดังกล่าวนี้เป็น เสมือนการยกเลิกสัญญาเดิมทั้งหมด โดยให้ผู้ที่มาเช่าป่าทำสัญญากันใหม่ ณ ที่ทำการของข้าหลวง^๑

การกระทำเช่นนี้เป็นการเพิ่มอำนาจของข้าหลวงมากขึ้นในการเข้าไปมีส่วนร่วมในการให้อนุญาต เรื่องสัญญาการทำป่าไม้ ซึ่งแต่เดิม เป็นหน้าที่ของเจ้าเมืองเท่านั้น นอกจากนี้ ก็ยังเก็บค่าต่อไม้เพิ่มขึ้นในทุกป่าอีก ๒ รูปี ยกเว้นป่าแม่เมย^๒ รายได้ที่เพิ่มขึ้นนี้เป็นของส่วนแผ่นดินมิใช่ของเจ้านาย

การจัดการเรื่องภาษีอากร

เมื่อกรมหมื่นพิชิตปรีชากร ขึ้นมาจัดราชการในเชียงใหม่ ทรงเห็นว่า เมื่อครั้ง ๒๔๑๗ พระยาเทพประชนขึ้นมามี ณ เชียงใหม่ ได้ทำสัญญากับเจ้าเมืองเชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน พ.ศ. ๒๔๑๗ เรื่องเงินรายได้ของแผ่นดินว่า รายได้จากค่าต่อไม้สักและภาษีอื่น ๆ นั้น แบ่งออกเป็น สามส่วน ยกถวายกรุงเทพฯ หนึ่งส่วน อีกที่เหลือสองส่วนเป็นของเจ้าเมืองนั้น ๆ

^๑ กจข., รัชกาลที่ ๕ ม. ๕๓/๓. รายงานหลวงอนุรักษ์ภูเบศร์ กราบทูลพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระบำราบปรปักษ์ ลงวันที่ ๕ ใ ค คำ ปิวอก ฉอศก.

^๒ กจข., รัชกาลที่ ๕ ม. ๑๖/๑๐. เรื่องเดียวกัน.

แต่ถึงจะมีการตกลงกันดังกล่าวก็ตาม รายได้ที่ยกเป็นส่วนของแผ่นดินก็ไม่พอ โดยเฉพาะเมื่อมีการจัดราชการแบบเสนาหกดตำแหน่ง จึงจำเป็นต้องจัดการเก็บภาษีใหม่ในเชียงใหม่ เพื่อเพิ่มรายได้ให้พอในการใช้จ่าย อีกทั้งทรงเห็นว่าในเชียงใหม่การจัดเก็บภาษีนั้นรั่วไหลมาก ถึงกับกล่าวว่า "เงินภาษีนี้น้อยกันเป็นชั้น ๆ ที่เดียว"^๑

ในปี พ.ศ. ๒๔๒๗ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ทรงให้ยกเลิกภาษีอากรในเมืองเชียงใหม่ ที่มีอยู่เดิมทั้งหมด แล้วจัดตั้งขึ้นใหม่ให้เหมาะสม ภาษีใดที่เคยเก็บซ้ำกันหลายต่อให้ยกเลิก ภาษีบางอย่างที่ยังไม่เคยมีก็โปรดให้ตั้งขึ้นใหม่ ในเรื่องนี้เห็นได้จากรายงาน พระยาราชสัมภารากร กราบทูลพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระบำราบปรปักษ์ ว่า "...พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นพิชิตปรีชากร ทรงพระราชดำริ จัดให้มีพนักงานที่เมืองนครเชียงใหม่ทกตำแหน่ง และได้ทรงให้เลิกถอนภาษีที่เจ้านครเชียงใหม่ได้ตั้งไว้แต่เดิมที่เป็นการกดขี่เก็บสองซ้ำ ภาษีใดที่ควรไว้ ก็คงไว้ แล้วจัดตั้งเพิ่มเติมขึ้นอีก ..."^๒

และได้ทรงให้มีการเปิดประมูลภาษีขึ้นมาใหม่ ในระยะแรกมีผู้มาประมูลภาษี ๕ อย่าง คือ ภาษีสุกร ภาษีสุรา ภาษีครึ่ง ภาษีนา และสมพิศสรต้นไม้ ๔ อย่าง และได้ตราพิกัตอัตราภาษี เพื่อบังคับใช้ในหัวเมืองเชียงใหม่เป็นการเพิ่มภาษีอากรมากขึ้นทั้งในลักษณะชนิดของสินค้าและมูลค่า สามารถแบ่งเป็น ๔ ประเภท ดังนี้คือ

๑. ทรัพยากรธรรมชาติ อันได้แก่ ไม้ขนลุกเก็บภาษีจากเจ้าของป่า ผู้ใดขาย ไม้ยืนต้น ตามราคาไม้ที่ขายได้ ๔ เอา ๓ ไม้ต่าง ๆ ที่โตตั้งแต่ ๕ กำขึ้นไป เป็นไม้สำหรับเมืองที่เกิดไม้ ผู้ใดจะตัดต้องขอชื่อจากสนามเมืองนั้น นอกจากนี้ ฟาก สีเสียด ไม้หอม ไม้หัวป่า ผึ้ง แร่ คีลา เพชรพลอย ถ่านหิน น้ำมันดิน ผู้ใดต้องการต้องขออนุญาตและเสียภาษีตามพิกัต
๒. ผู้ที่เก็บของป่าต้องเสียใบอนุญาตเฉพาะตัว ตามของที่จะเก็บ คือ เอน้ำมันยาง คนละ ๒ แถบ ต่อปี เก็บชัน ก่ายาน ยางไม้ คนละ ๑ แถบต่อปี การตัดหวาย ฟิน ไม้รวก ไม้ไผ่ เก็บนุ่น คนละ ๒ แถบ ตัดฟันไม้ขนลุก คนละ ๔ แถบ ผู้แจ่งถ่านคนละ ๓ แถบ

^๑ กจข., รัชกาลที่ ๕ ม. ๕๘/๘๘ เรื่อง เดียวกัน.
^๒ กจข., รัชกาลที่ ๕ ม. ๕๘/๒ หนังสือพระยาราชสัมภารากร กราบบังคมทูล พระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา ลงวันที่ ๗ รั ๓ คำ ปิวอก ฉศก.

๓. ภาษีที่ดิน สำหรับเพาะปลูกนั้นต้องเสียไร่ละ ครั้งแถบ ต่อปี ถ้าใช้ในการ
ปลูกบ้านเรือนหรือทำการอื่น ๆ ๑๐๐ ตารางวา (กว้าง ๑๐ วา ยาว ๑๐ วา) เก็บเงินปีละ
ครั้งวัน (๑ แถบ เท่ากับ ๘ วัน, ๑ วัน เท่ากับ ๖ ไร่, ๑ บาท เท่ากับ ๖๔ ไร่, ๕ บาท เท่ากับ
๗ แถบ)

๔. อากาศพิษสวน เช่น ครั้ง หมาก เป็นครั้งหนึ่ง ปลูกขุ่น ๑ ตัน มะพร้าว ๔ ตัน
มะม่วง ๒ ตัน มะปราง ๒ ตัน มะขาม ๒ ตัน ส้มต่าง ๆ ที่มีผล ๖ ตัน ฝ้าย ๒๐ ตัน ทับทิม
๖ ตัน ส้มโอ ๓ ตัน มะไฟ ๖ ตัน ยาสูบ ๑๐๐ ตัน เมียง ๕ ตัน เสียภาษีชนิดละ ๑ วัน

๕. อากาศสิ่งของต้องห้าม การซื้อขายและใช้ของต้องห้ามนี้ เช่น ดินประสิว กำมะถัน
ดินไฟดินปืน ปืน อาวุธ เหล็ก ทองมีคมแหลม ฝิ่น ตะกั่ว กระสุนปืน ยาพิษ ต้องขออนุญาตเสีย
ภาษี ๑ แถบ

๖. ภาษีขึ้นในที่เก็บแก่ผู้ซื้อหรือผู้ขายโดยตรง เช่น น้ำตาลทรายขาว หาบละ ๕
วัน ๒ ไร่ ๕ ไร่ น้ำตาลทรายแดง หาบละ ๒ วัน ๔ ไร่ น้ำอ้อย ๑๐๐ ทนนาน ๑ แถบ พริกไทย หาบละ
๒ วัน ๔ ไร่ ปลาทุกอย่าง ๑๐ ชักหนึ่ง น้ำมันทุกอย่าง ๑๐ ชักหนึ่ง ไหม ๑๒ ชักหนึ่ง ไม้หน้า
ไม้กระดาน ๑๐ ชักสอง ชีผึ้ง ๑๕ ชัก ๑ ยาสูบ ๑๐ ชักหนึ่ง ใบเมียง ๑๐ ชักหนึ่ง สุกร ตัวละ
ครั้งแถบ สินค้าเหล่านี้ถ้าได้เสียภาษีที่กรุงเทพฯ หรือร้อยชักสามแล้ว ไม่ต้องเสียอีก และ
ของเหล่านี้ถ้าลูกค้าจะซื้อเอาลงไปยังขายที่กรุงเทพฯ ก็ไม่ต้องเสียภาษี

๗. ภาษีค่าแรงในการก่อสร้างสิ่งของต่าง ๆ เช่น ผู้ผลิตอุปกรณ์เกี่ยวกับการพนัน
ต้องเสียภาษี ๑๐ ชัก ๔ ผู้สร้างมาดเรือโกลน ต้องเสียภาษี ๑๐ ชัก ๒ รับจ้างหีบ หีบฝ้าย
หีบหนึ่ง เสียปีละ ๔ วัน รับจ้างหีบ หีบอ้อยหีบหนึ่ง ปีละ ๒ แถบ เรือบันทุกสินค้าขายประจำ
ตั้งแต่ ๒ เดือนขึ้นไป เสียภาษีตามความยาวของเรือ คอกละ ๒ วัน ๔ ไร่ ภาษีโรงเรือนตึก
ที่ไว้สินค้า กว้าง ๑ วา ยาว ๑ วา ปีละ ๑ วัน โรงเรือนให้ผู้อื่นเช่า ผู้ได้ค่าเช่าต้องเสีย
ภาษี ๑๒ ชักครั้งหนึ่ง เตาทำทองทำเงิน เสียภาษีปีละ ๖ แถบ เตาเผาปูน อิฐ กระเบื้อง
เตาละ ๕ แถบ ภาษีสุราเก็บตามความแรงของสุรา

๘. ภาษีสินค้าออก นั้นถ้าเอาไปขายกรุงเทพฯ ไม่ต้องเสียภาษี มีรายชื่อสินค้าออก
พร้อมภาษีที่ต้องเสียดังนี้ ๑) งาช้าง หาบละ ๖๐ บาท ๒) รง หาบละ ๖ บาท ๓) นอระมัต
หาบละ ๕๐ บาท ๔) เรำ หาบละ ๖ บาท ๕) กระวาน หาบละ ๑๔ บาท ๖) หอยแมลงภู่

ทาบละ ๑ บาท ๗) ขนนกกระทง ทาบละ ๒ บาท ๑ สลึง ๘) หมากแห้ง ทาบละ ๑ บาท
 ๙) กรักขี ทาบละ ๒ สลึง ๑๐) หูปลาขาว ทาบละ ๖ บาท ๑๑) หูปลาดำ ทาบละ ๓ บาท
 ๑๒) ทางนกงู ร้อยละ ๑๐ บาท ๑๔) กระจุกโคกระบือ ทาบละ ๓ หุน ๑๕) หนึ่งแรด ทาบละ
 ๒ สลึง ๑๖) หนึ่งเน่า ทาบละ ๑ สลึง ๑๗) ออกเต่า ทาบละ ๑ บาท ๑๘) กระจุกตตะพานน้ำ
 ทาบละ ๑ บาท ๑๙) ปลิงทะเล ทาบละ ๓ บาท ๒๐) กระจุกปลา ทาบละ ๓ บาท ๒๑)
 รั้งนกชน ๑๐ ซีก ๒ ๒๒) ปีกนกระเด็น ร้อยละ ๖ บาท ๒๓) สีเสียด ทาบละ ๒ สลึง
 ๒๔) เป็จี่ ทาบละ ๒ สลึง ๒๕) พงทราย ทาบละ ๒ สลึง ๒๖) ก๋ายาน ทาบละ ๔ บาท ๒๗)
 เปลือกทางไหล ทาบละ ๒ สลึง ๒๘) เนื้อไม้ ทาบละ ๒ บาท ๒๙) หนึ่งกระเบน ทาบละ ๓ บาท
 ๓๐) เขากวางแก่ ทาบละ ๑ สลึง ๓๑) เขากวางอ่อน ๑๐ ซีกหนึ่ง ๓๒) หนึ่งกวาร้อยละ ๘
 บาท ๓๓) หนึ่งทราย ทาบละ ๓ บาท ๓๔) เอนเนื้อ ทาบละ ๔ บาท ๓๕) หนึ่งโคกระบือ ทาบ
 ละ ๑ บาท ๓๖) กระจุกข้าง ทาบละ ๑ บาท ๓๗) กระจุกเลื้อ ทาบละ ๕ บาท ๓๘) เขากกระบือ
 ทาบละ ๑ สลึง ๓๙) หนึ่งข้าง ทาบละ ๑ สลึง ๔๐) หนึ่งเลื้อ ผืนละ ๑ บาท ๔๑) เกล็ดลี้ม
 ทาบละ ๔ บาท ๔๒) ครั่ง ทาบละ ๑ บาท ๑ สลึง ๔๓) ป่าไย ทาบละ ๑ บาท ๒ สลึง
 ๔๔) ปลาแห้ง ทาบละ ๒ บาท ๒ สลึง ๔๕) ปลาใบไม้ ทาบละ ๑ บาท ๔๖) ฝาง ทาบละ
 ๒ บาท ๑ เฟื้อง ๔๗) เนื้อเค็มแห้ง ทาบละ ๒ บาท ๔๘) เปลือกโปลง ทาบละ ๑ สลึง
 ๔๙) ไม้แดง ทาบละ ๑ บาท ๑ สลึง ๕๐) ไม้ดำ ทาบละ ๑ บาท ๑ สลึง ๕๑) ข้าวสาร
 เกเรียนละ ๔ บาท ๕๒) ข้าวเปลือก เกเรียนละ ๒ บาท ๕๓) สุกร ตัวละ ๑ แถบ ๕๔) กระบือ
 ตัวละ ๔ แถบ โคตัวละ ๓ แถบ

๔. ภาษีขาเข้า ผู้ที่จะนำสินค้าเข้ามาขายในเชียงใหม่ ต้องชำระภาษีขาเข้าตาม
 พิกัดที่กำหนดไว้ มิใช่เสียร้อยชักสาม แต่สินค้าที่เสียภาษีที่กรุงเทพแล้ว เมื่อนำเข้ามาไม่ต้อง
 เสียภาษีอีก

รายได้จากการเก็บภาษีอากรแบบใหม่นี้จะแบ่งให้เจ้าเมืองเจ้านายบุตรหลานครึ่งหนึ่ง
 การจัดเก็บภาษีแบบใหม่นี้ เห็นได้ว่าเป็นการเพิ่มทั้งชนิดของสินค้าและปริมาณการ
 เก็บภาษี มากกว่าในปี พ.ศ. ๒๔๑๗ อีกทั้งการเก็บภาษีนี้ กำหนดอัตราไว้แน่นอนต้องจ่าย
 เป็นเงิน อันแต่เดิมนั้น ภาษีบางอย่าง เช่น ข้าว จ่ายเป็นข้าว ตามสัดส่วนพันธุ์ข้าวที่ปลูก

๑ กจช., รัชกาลที่ ๕ ม. ๕๘/๔๓ เรื่องพิกัดภาษีมณฑลพายัพ ร.ศ. ๑๐๓.

แต่ในสมัยนี้ เก็บเป็นค่านาแทนโดย คิดตามขนาดที่นา ๑ ไร่ เสียเงินครึ่งแถม การเปลี่ยนแปลงนี้มีผลกระทบต่อไพร่มาก เพราะถึงแม้ระบบเงินตราเข้ามามีบทบาทในเศรษฐกิจข้าวแล้ว แต่ไพร่ก็ยังมิได้เปลี่ยน เป็นการผลิตข้าวเพื่อขายอย่างเต็มที่ อีกทั้งผลผลิตที่ใช้รับประทานในครัวเรือนก็มีการเก็บภาษีด้วย เช่น ทนาค มะพร้าว มะม่วง ก่อความเดือดร้อนให้ไพร่ ซึ่งจะได้เห็นได้ชัดเจนในเวลาต่อมา คือ กฎพระยาปราบ พ.ศ. ๒๔๓๒

การจัดการปกครองแบบเสนาทนต์ตำแหน่ง พ.ศ. ๒๔๒๗

ลักษณะการปกครองของเมืองเชียงใหม่ก่อนหน้านี้ นั้น อำนาจสูงสุดอยู่ที่เจ้าผู้ครองนคร อำนาจทางบริหารบ้านเมืองในหน้าที่ต่าง ๆ ก็กระจัดกระจายอยู่เฉพาะในหมู่เจ้านายบุตรหลานที่ได้รับมอบอำนาจจากเจ้าผู้ครองนคร โดยมี พระยา ท้าว แส่น เป็นผู้ช่วยเจ้านายบุตรหลานในการปกครอง ลักษณะการปกครองเช่นนี้ ทำให้เจ้านายนั้นใช้อำนาจในการปกครองอย่างกว้างขวาง ก่อให้เกิดปัญหาการฉิพาทกับคนในบังคับอังกฤษ เห็นได้จากคดีความที่เกิดขึ้นจากการใช้อำนาจของเจ้านายเมืองเชียงใหม่

ดังนั้น เพื่อจัดการกับปัญหานี้ และให้สอดคล้องกับหนังสือสัญญาที่ราชสำนักกรุงเทพฯ ทำกับอังกฤษ เมื่อกรมหมื่นพิชิตปรีชากร ขึ้นมาที่เชียงใหม่ พ.ศ. ๒๔๒๗ จึงทรงมีความเห็นว่า

"...ราชการที่สำคัญ ก็ไม่มีสิ่งใด มีแต่ถ้อยความในศาลต่างประเทศบ้าง แต่ข้อความที่ข้าพระพุทธเจ้าจะได้จัดเพื่อจะรักษาตามหนังสือสัญญาใหม่ให้เรียบร้อยนั้น เห็นด้วยเกล้าว่า ถ้าเป็นการจำเป็นหน้าที่จะต้องจัดพื้นเมืองเสียก่อน หากไม่ข้าพระพุทธเจ้า กลับลงไปเสียแล้ว เมื่อใดก็จะคงเสียการหมด ด้วยการบ้านเมืองชาวเหนือ นั้น เป็นอุปสรรคต่ออย่างเมืองแขก การดีชั่วอยู่กับคน ๆ เดียว ถ้าเจ้าเป็นคนดี ก็ดี เจ้าไม่ดี การเมืองก็ตกอยู่ในมือคนที่มีได้รับผิดชอบในราชการ ซึ่งเป็นคนที่รักของเจ้า ถ้าการแลประโยชน์บ้านเมืองจะมีบ้าง ผู้นั้นก็กินเอาเสีย ถ้าการเสียก็ตกอยู่แก่เจ้า ซึ่งส่วนใหญ่เกินกว่าที่จะเอาโทษได้ นอกจากโทษใหญ่ ๆ ต้องเป็นโทษที่ทำกับคนต่างประเทศ บางที่ต้องใช้ความเข้างิ้วเดียว แต่การที่จะประพฤติดื้อข้าหลวง แลกรุงเทพฯ และเจ้านายท้าวพระยามหาราชแล้ว ไม่มีที่กีดกันเลย ด้วยพวกคนโปรดถึง และรู้ว่ากรุงเทพฯ จะไม่กล้าทำโทษเจ้าได้ ยุ่งให้ทำการผิด ๆ เพื่อจะหาประโยชน์ใส่ตนด้วยความกล้ามาก อำนาจกรุงเทพฯ มีแต่เสื่อมถอย น้อยคลายลงทุกที... ดังนั้น จึงคิดจะเจ้าหน้าที่ทนต์ตำแหน่ง (ได้แก่ กรมมหาดไทย

กรมทหาร กรมคลัง กรมยุติธรรม กรมวัง กรมนา) แบ่งพนักงานกันทำแล้ว
เอาคนสำคัญเข้าเป็นเจ้าหน้าที่เสีย ถ้าเจ้าทำผิดพลาดในหน้าที่ใคร กรุงเทพฯ
เหมือน ปาสีเมนต์ คอยคิด คอยดูเอา ควรบังคับให้ถอยเสีย ฤาเรียกตัว
เจ้าหน้าที่ไปกรุงเทพฯ แต่การในหกตำแหน่งนั้น ครั้นจะเกณฑ์ให้จัดทั้งหมด
ทีเดียว เวลาที่ข้าพระพุทธเจ้าจะได้อยู่แลไม่พอกับการจำเป็น ต้องเลือกจัด
แต่ที่สำคัญ คือ กรมมหาดไทย กับยุติธรรม และการหน้าด่าน นอกนั้นถ้ามี
ช่องโอกาสเมื่อใด จึงเตือนเอา..."^๑

รายงานของกรมหมื่นพิชิตปรีชากร ฉบับนี้ทำให้เห็นว่า กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ต้องการ
ให้มีการจัดตั้งราชการแบบเสนา ๖ ตำแหน่ง คือ กรมมหาดไทย กรมทหาร กรมคลัง กรมยุติธรรม
กรมวัง กรมนา พร้อมตราพระราชบัญญัติหน้าที่กรมต่าง ๆ ขึ้น และตั้งเจ้านายเข้าดำรงตำแหน่ง
ราชการทั้งหกนั้น ดังนี้คือ

กรมมหาดไทย มีเจ้าน้อยชัชติยะ บุตรพระเจ้าอินทวิชยานนท์ ซึ่งดำรงตำแหน่ง
เจ้าราชบุตร เป็นผู้บังคับการกรม ให้นายแย้มมหาดเล็ก เป็นผู้ช่วยกรมมหาดไทย หน้าที่สำคัญ
ของกรมนี้คือ เป็นหัวหน้าในสนาม ประชุมปรึกษาราชการต่าง ๆ รับผิดชอบในการทำงานของ
กรมต่าง ๆ

กรมทหาร มีเจ้าสุริยะ จางวาง เป็นบุตรของพระเจ้าอินทวิชยานนท์ ซึ่งต่อมาได้
เป็นเจ้าอินทวโรศสุริยวงศ์ มีหน้าที่ป้องกันและรักษาเขตแดน

กรมคลัง มีพระยาศรีอักษร เป็นผู้บังคับการ ดูแลรักษาทรัพย์สินของแผ่นดิน เรียกเก็บ
เงินส่วยภาษีอากร จัดทำบัญชีรับจ่ายเงินแผ่นดินส่งกรุงเทพฯ ทุกปี จัดการดูแลเรื่องภาษีอากร
ให้เป็นประโยชน์ต่อบ้านเมืองและไม่ก่อความเดือดร้อนแก่ประชาชน

กรมวัง เดิม มีเจ้าน้อยลานดอกไม้ ซึ่งเป็นบุตรของ เจ้ามหาพรหมเชียงใหม่ กับ
เจ้าหญิงศรีแก้ว ธิดาเจ้าน้อยกาวิละบุรีรัตนบุตรนายพ่อเรือน เป็นผู้บังคับการ แต่ถึงแก่กรรม
จึงให้ เจ้าหนานมหายศ ต่อมาได้รับยศเป็น เจ้าทักษิณนิเกต ได้บังคับการต่อมา มีหน้าที่จัดการ

^๑ กจข., รัชกาลที่ ๕ ม. ๕๔/๔๔ หนังสือพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นพิชิตปรีชากร
กราบบังคมทูล ลงวันที่ ๖, ๘ คำ ปี ๑๒๔๖.

เกี่ยวกับกิจการต่าง ๆ ในคัมของเจ้าเมือง เป็นพนักงานต้อนรับแขกเมือง จำเสปียงอาหาร
อีกทั้งจัดการเกี่ยวกับพระราชพิธีและว่าความเกี่ยวกับเจ้านาย

กรมนา แต่เดิม เจ้าน้อยยศ ซึ่งเป็นบุตรของเจ้าอุปราชนุญทวงศ์เป็นผู้บังคับการ
แต่ถึงแก่กรรม ให้เจ้าน้อยสิงห์คำ เป็นบุตรเจ้าราชบุตรน้อยชติยะ บังคับการต่อ มี ขุนประชาดคีจ
ช่วยราชการเกี่ยวกับป่าไม้ มีหน้าที่ ดูแลรักษาป่าไม้ทำบัญชี ไร่นา ป่าสวน โค กระบือ ออกใบ
อนุญาตที่ดินให้ราษฎรทำไร่นา และเก็บของป่า เก็บรักษาเสปียงอาหารกำลังของบ้านเมือง

กรมยุติธรรม มีเจ้าน้อยหน่อเมือง บุตรเจ้าเมืองตาก และเจ้าจันทร์พอง ธิดาพระยา
อุปราชนุญทวงศ์ มีหลวงอภิบาลประเพณีช่วยราชการกรมยุติธรรม มีหน้าที่ บังคับ กองตระเวน
ตำรวจ ปราบปรามโจรผู้ร้าย ตัดสินคดีความ ฟังการชำระความและชี้แจงแบบอย่างธรรมเนียม
ลาว ให้แก่ตระลาการศาลต่างประเทศ คมนักโทษ และลงโทษผู้ทำผิด

ในทุกกรมจะมีตำแหน่งพระยาผู้ช่วย ซึ่งเป็นคนพื้นเมือง เป็นขุนนางที่รับราชการ
อยู่แต่เดิมมียศเป็นพระยา อันเป็นตำแหน่งที่เจ้าเมือง เป็นผู้แต่งตั้ง เช่น พระยาอินทโกษา
ได้เป็นรองเสนากรมคลัง ในปี พ.ศ. ๒๔๓๒ ได้รับพระราชทานเบี้ยหวัด เงินปี ๖๐๐ รубли
(๔๔๐ บาท) ^๑ นอกจากนี้ ยังมีพระยาในตำแหน่งต่าง ๆ เช่น พระยาจำบ้านรัชฎาโยนัตราช
พญาแสนหลวงราชนายกเสนา พระยาสามล้าน ^๒

นอกจากตำแหน่งพระยา ซึ่งเป็นขุนนางพื้นเมืองมาช่วยราชการแล้ว แต่ละกรมก็ต้อง
มีข้าราชการพื้นเมือง เช่น แสน ท้าว ช่วยในการดูแลราชการของแต่ละกรม แต่ไม่ปรากฏ
หลักฐานว่าแต่ละกรม มีจำนวน พระยา แสน ท้าว เท่าใดช่วยราชการ

การจัดการปกครองแบบเสนาหกดตำแหน่งนี้ เป็นการยกเลิกระบบการปกครองเดิม
คือ ยกเลิกเจ้าสนาม ซึ่งมีพระยาขุนนาง ๓๒ คน เสีย และตำแหน่งเจ้าชั้นห้าใบ แล้วจัดตั้ง

^๑ ปราณี ศิริธร ณ พัทลุง, เพชรล้านนา, เล่ม ๒, หน้า ๒๐๗-๒๑๓.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๒.

กรมทั้งหกขึ้นแทน การจัดการดังกล่าวนี้ เป็นการดึงเอาอำนาจทางการปกครองของเจ้าเมือง เชียงใหม่ให้กระจายไปยังเจ้านายชั้นผู้น้อยมากยิ่งขึ้น และอยู่ภายใต้การควบคุมของข้าหลวง จากราชสำนักกรุงเทพฯ โดยมีข้าราชการผู้ช่วยแต่ละกรมจากราชสำนักกรุงเทพฯ เข้าไป ควบคุมการดำเนินการของแต่ละกรม การจัดการปกครองแบบเสนาทศตำแหน่งนี้ จะเห็นได้ว่าเป็นการขยายตัวของกลุ่มอำนาจใหม่จากกรุงเทพฯ เข้าไปมีบทบาทในโครงสร้างอำนาจเดิม มากยิ่งขึ้น จากจำนวนข้าหลวงเพียงคนเดียว มาเป็นข้าราชการจากส่วนกลางหลายคนขึ้น อีกทั้ง อำนาจของเจ้านายเดิมที่อยู่ในตำแหน่งเจ้าห้าใบนั้น ยกเว้นเจ้าราชบุตรแล้ว ก็มิได้ มีอำนาจในการบริหารบ้านเมืองอีกต่อไป

แต่อย่างไรก็ตาม ในระยะแรก เจ้านายที่ถูกตั้งให้บังคับบัญชากรมนั้นก็ เป็นเจ้านาย ที่เคยมีบทบาททางการปกครองในเชียงใหม่มาก่อนแล้ว เช่น เจ้าราชบุตรน้อยชิตยะ เคยรับ ราชการทำการปกครองดูแลบ้านเมืองมาก่อน เจ้าน้อยหน่อเมือง ซึ่งเป็นผู้บังคับการกรม ยุติธรรม ในปี พ.ศ. ๒๔๑๗ ได้ยกทัพไปขับไล่ พม่า ลื้อ เขิน ที่มาตั้งอยู่ที่เมืองเชียงแสน และทำหน้าที่เป็นผู้พิพากษาประจำเมืองนครเชียงใหม่ ก่อนมีการเข้ามาจัดการปกครองของ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร^๑ จึงทำให้ไม่มีปฏิกริยาต่อการเปลี่ยนแปลงการปกครอง เช่นนี้มากนัก ในช่วงเริ่มแรกของการจัดการปกครอง

ผลกระทบต่ออำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจของเจ้านายและไพร่ในเชียงใหม่

การจัดการปกครองแบบเสนาทศตำแหน่ง เมื่อกรมหมื่นพิชิตปรีชากร เสด็จกลับ กรุงเทพฯ ในปี พ.ศ. ๒๔๒๘ การจัดการราชการที่ทรงวางกฎเกณฑ์ไว้ประสบความสำเร็จล้มเหลว อย่างหนัก กล่าวคือ บรรดาเจ้านายบุตรหลานทั้งปวงที่ทรงแต่งตั้งให้รับราชการตำแหน่งต่าง ๆ ละเลย ไม่ได้เอาใจใส่ต่อหน้าที่ บางคนอาศัยตำแหน่งหน้าที่แสวงหาผลประโยชน์ของตนแล้ว พระเจ้าเชียงใหม่และเจ้านายบุตรหลานพยายามหาเหตุผลที่จะเลิกล้มการจ้ดราชการของ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ที่วางไว้ เพราะว่ามีการจัดการปกครองแบบใหม่ และการจัดภาษีอากร เป็นการลดอำนาจและขัดต่อผลประโยชน์ของเจ้านาย

^๑ เรื่องเดียวกัน , หน้า ๒๔๕-๒๔๗.

การจัดการปกครองแบบเสนาหกดำแหน่ง มีผลต่ออำนาจทางการเมืองของเจ้านาย คือ เป็นการเริ่มเข้ามามีส่วนร่วมในการปกครองของข้าราชการจากราชสำนักกรุงเทพฯ อันได้แก่ ตำแหน่งพระยาผู้ช่วยผู้บังคับการกรม ซึ่งเป็นข้าราชการจากกรุงเทพฯ เช่น นายแยมมหาดเล็ก ซึ่งช่วยดูแลราชการทดตำแหน่งนี้ จนถึงสมัยพระยาทรงสุรเดช เข้ามาจัดการปกครอง การขึ้นมาของข้าหลวงและข้าราชการผู้ติดตามที่มาประจำอยู่ในเชียงใหม่ก็ได้รับเงินเดือน ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของเงินรายได้ของเมืองเชียงใหม่ อันจัดแบ่งส่วน เป็นเงินของแผ่นดิน ทำให้เจ้านายรู้สึกว่าคุณเสียผลประโยชน์ เพราะต้องเสียส่วนแบ่งของรายได้ไป

การจัดการภาษีอากรแต่เดิม เจ้านายเป็นผู้มีอำนาจในการอนุมัติการประมวลภาษีอากรและได้ผลประโยชน์จากภาษีอากรอย่างเต็มที่ จะถูกแทนที่โดยข้าหลวงที่ซึ่งจะเป็นผู้มีอำนาจในการจัดการให้มีการประมวลภาษีแต่ผู้เดียวและมีอำนาจในการสั่งจ่ายเงิน เจ้าเมืองมีหน้าที่รักษาเงินให้คงอยู่เท่านั้น การเข้ามาจัดราชการของกรมหมื่นพิชิตปรีชากรเป็นการเริ่มเข้ามามีส่วนร่วมในทางการปกครองและเศรษฐกิจของราชสำนักกรุงเทพฯ เจ้านายยังคงมีอำนาจในทางการปกครองอยู่บ้างแต่อำนาจของเจ้านายจะค่อย ๆ ลดน้อยลงจนถึงการจัดการปกครองของพระยาทรงสุรเดชนั้น จะเห็นได้ชัดมาก ว่าข้าหลวงเข้าไปแทนที่อำนาจของเจ้านายเกือบทุกส่วน

ในช่วงระยะนี้ถึงแม้ว่ามีคนกลุ่มใหม่ คือข้าหลวงและข้าราชการจากราชสำนักกรุงเทพฯ เข้ามามีส่วนแบ่งอำนาจในโครงสร้างอำนาจเดิม แต่เจ้านายเมืองเชียงใหม่ก็ได้ร่วมมือกับข้าหลวงบางคนในการหาผลประโยชน์ร่วมกัน เห็นได้ชัดในสมัยพระยาเพชรพิไชย พ.ศ. ๒๔๓๐ พระยาเพชรพิไชยและพระยาศรีอักษร ซึ่งว่าการกรมคลังเมืองเชียงใหม่ อาศัยตำแหน่งหน้าที่แสวงหาผลประโยชน์และความร่ำรวยให้ตน โดยพระยาศรีอักษรร่วมมือกับเจ้านายบุตรหลาน เก็บเงินกินเปล่าจากเจ้าของร้านค้าในเมืองแล้ว ยังร่วมมือกับเจ้าเมืองเชียงใหม่จัดตั้งโรงบ่อนเบี้ยขึ้น^๑ และข้าหลวงบางคนแสดงตัว เป็นฝ่ายเจ้านาย ทำให้เจ้านายเชียงใหม่ละเลยไม่ปฏิบัติตามระเบียบแบบแผนที่กรมหมื่นพิชิตปรีชากรวางเอาไว้ เรียกร้องให้ยกเลิกระเบียบวิธีการจัดระบบภาษีอากรแบบใหม่

^๑วัลลภา เครือเทียนทอง, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๓.

ถึงแม้ว่าการจัดการเรื่องภาษีอากรแบบใหม่นี้ ทำให้รายได้เพิ่มมากกว่าเดิม แต่การปกครองแบบใหม่ กำหนดให้ภาษีที่ได้นั้นแบ่งระหว่างเจ้าเมืองกับของแผ่นดินคนละครึ่ง เจ้านายที่รับราชการในตำแหน่งผู้บังคับการกรมจะได้รับเงินเดือนเป็นการตอบแทน แต่เดิมภาษีอากรของท้องถิ่นนั้น เจ้าเมืองและเจ้านายทั้งสิ้น คือ เจ้าอุปราช เจ้าราชบุตร เจ้าราชวงศ์ เจ้าบุรีรัตน์ จะจัดการแบ่งปันผลประโยชน์ทั้งหมดกัน แต่เมื่อกรมหมื่นพิชิตปรีชากร จัดการปกครองและภาษีอากรนั้น เจ้านายเดิมซึ่งเคยได้ผลประโยชน์จากภาษีอากรเป็นจำนวนมากก็ไม่ได้รับ คือ เจ้าราชวงศ์ที่เป็นผู้รับผลประโยชน์จากการผูกขาดภาษีครั้ง ในปี พ.ศ. ๒๔๑๗ มีเจ้าราชบุตรเพียงคนเดียวที่ได้รับแต่งตั้งเป็นผู้บังคับการกรมมหาดไทย และได้ตั้งเจ้านายคนอื่น เช่น เจ้าน้อยหน่อเมือง เจ้าหนานมหายศ เจ้าน้อยล้านดอกไม้ ซึ่งเป็นเจ้านายบุตรหลานชั้นผู้น้อย ซึ่งมีใช้เป็นผู้ดำรงในตำแหน่งเจ้าตาม ได้รับเงินเดือนเป็นการตอบแทน เมื่อได้เข้ามาเห็นการจัดการเก็บภาษีแบบใหม่ ซึ่งมีรายได้เพิ่มขึ้นมากกว่าเงินเดือนที่ตนได้รับ เจ้านายจึงไม่พอใจ ต้องการจะกลับไปใช้อำนาจจัดการผูกขาดภาษีอากรเอง และใช้ข้อบกพร่องในการจัดเก็บภาษีอากรแบบใหม่นั้นเป็นข้ออ้างในการโจมตีให้เลิกการปกครองแบบใหม่ ดังจะเห็นจากหนังสือพระเจ้าเชียงใหม่ได้มีคำกราบบังคมทูล ขอยกเลิกระบบการเก็บภาษีอากรใหม่ และจัดการปกครองของกรมหมื่นพิชิตปรีชากร เสีย ว่า

"...ในบ้านเมืองตั้งมาเช่น พระเจ้ากาวิโรศ แลเช่นเราบัดนี้ น้ำแห้งแล้ว น้ำฟ้าแลสายฝนราษฎรได้ทำนาเต็มเหมือนแต่ก่อนนั้นบ่มี เพราะฝนบ่มีเหมือนแต่ก่อน บ้านเมืองแขวงเรานี้ เพราะนับถือเทพดาอารักขอันรักษา พระบวรพุทธศาสนา แลรักษากันเมือง จำเป็นได้เอา วั ว ควาย หมู ไก่ เหล้าแกลัมเลี้ยงดูทุกปี มิได้ขาด เทพดาลงทรง ก็ว่าภาษีอากรนี้ เป็นเหตุเกิดขึ้น เป็นที่บ่อดัดในพระทัพ เทวดาออกปากว่าดังนี้...ของบ่อดัดตั้งมา แต่ก่อนอย่าให้ตั้ง ถ้าแลบ้านเมืองใดบ่ทำตาม... ก็จะไม่แห้งน้ำฟ้านี้ฝน ข้าวสาละ ก็จะมีรวงอันน้อยว่าดังนี้ แต่บ้านเมืองใดอยู่กันตาม อภิหาริยธรรม ๘ ประการ แลอยู่ในทศราชธรรมสิบประการ คือว่า พาหิว คีลิ่ง บริจาคัง อวิโรธนัง บ้านเมืองก็จะอยู่สุขชุ่มเย็น...เมื่อจะตั้งทดตำแหน่ง อยู่เหมือนทุกปีทุกวัน บ้านเมืองนี้จะเสียการ แลเสียพระเกียรติยศ พระเจ้าอยู่หัวเป็นแน่ ขอเลิกยกใช้ตั้ง พระยาท้าวแสน ๓๒ ขุนสนานตามเดิม..."๑

๑ กจข., รัชกาลที่ ๕ ม. ๕๘/๘๘ พระเจ้าอินทวิชยานนท์ กราบบังคมทูลราชการเมืองเชียงใหม่ ลงวันที่ ๓ ๑๐ ค่ำ ปีชวด ๑๒๕๐.

การรื้อฟื้นขอให้มีการปกครองแบบเดิมนั้นเจ้านายต้องการตั้งนี่คือ ต้องการให้เลิก
 การจัดราชการทดตำแหน่ง แล้วตั้งพระยาใหญ่น้อย ๓๒ คน อยู่สนามตามเดิม ซึ่งเป็นอำนาจ
 ของเจ้าเมืองที่จะตั้งตำแหน่ง พระยา แสนท้าว ในสนาม ต้องการให้เลิกการจัดระบบภาษี
 แบบใหม่ ให้มีการเก็บภาษีตามที่ประชาชนจะซื้อขายกัน คือ ให้เสรีภาพในการค้าแก่ราษฎร
 ราษฎรจะซื้อขายกันก็เสียภาษีตามนั้นให้แก่สนาม มิใช่บังคับตามอัตราภาษีใหม่ว่า ใครปลูกอะไร
 ก็ต้องเสียภาษี ของส่วนนั้นแต่เดิมเป็นผลประโยชน์ของเจ้านายที่จะให้ประชาชนไปเก็บแล้ว
 นำมาเสียภาษีให้แก่สนามเพียง สิบชักสองเท่านั้น เช่น ส่วยครึ่ง ส่วนเงินเดือนข้าหลวง ทหาร
 กองตระเวน ให้เก็บจากราษฎรตามลักษณะของบ้านเรือน บ้านละ ๕ แถบ ถ้าเป็นบ้านแม่หม้าย
 หลังละ ๒ แถบ ให้สนามออกประกาศ แก่บ้าน เก็บส่งสนามแล้วนำขึ้นถวาย ส่วนภาษีที่นั่น
 ให้เก็บแบบเดิม คือ เก็บเป็นข้าว ใช้ข้าวปลูก ๑ ถัง ให้เก็บผลผลิต ๒ ถัง เป็นต้น ถ้าเป็น
 ทางด้านการศาลให้สนามซึ่งเป็นผู้ตัดสินโดย พระยา ท้าว ขุน สนาม ตามเดิม^๑

สำหรับไพร่ ในปี พ.ศ. ๒๔๓๓ จากหลักฐานของเจ้าบุรีรัตน์ ได้มีหนังสือกราบ
 บังคมทูลชี้แจงถึงสาเหตุของการที่จัดเก็บภาษีอากรแบบใหม่ ทำให้ราษฎรได้รับความเดือดร้อน
 อย่างหนักว่า

"...ภาษีต้นพลุนั้น ราษฎรปลูกพลูยังไม่ทันเก็บใบได้ เจ้าภาษีก็เรียกเก็บ
 ภาษีทุกต้น ไม่ยกเว้นให้ แต่ภาษีสุรายาฝิ่นนั้น เจ้าภาษีคิดอุบายลอบเอาน้ำสุรสาธา
 แลยาฝิ่นไปซุกซ่อนที่ใต้ถุนเรือน แลยั้งข้าวของราษฎร แล้วเจ้าภาษีก็ไปจับราษฎร ๆ
 กลัวก็ยอมเสียเงิน ค่าสินบนคนละ ๕๐ แถบ แลข้าเสียเงินค่าปรับไหมให้เจ้าภาษี
 แต่ภาษีสุกรนั้นราษฎรมีกิจจรจะฆ่าสุกรเช่นผี ในเวลาวันนั้นเป็นการเร็ว ครั้น
 ราษฎรจะไปบอกเจ้าภาษี ระยะทางก็ไกลไปบอกหาทันไม่ เจ้าภาษีก็จับปรับไหม
 เป็นเงินค่าสินบน ๕๐ แถบ แลเสียค่าปรับไหมขึ้นภาษีเป็นจำนวนสิ่งของ ๓ ต่อ
 กับเสียเงินค่าธรรมเนียมอีก ๖ แถบ ภาษีต้นยารราษฎรที่ปลูกต้นยานั้นเห็นว่า
 ต้นยาต้นใดไม่งามบริบูรณ์ ถอนทิ้งเสีย เจ้าภาษีก็จับปรับไหม ตามจำนวนยาที่
 ถอนทิ้งต้นหนึ่งเป็นเงิน ๕๐-๖๐ แถบ ถึง ๑๐๐ แถบ ก็มีชาว ราษฎรไม่มีเงิน
 จะให้ก็ต้องขายบุตรภรรยาแลภุ้ยมีผู้ซื้อเสียค่าปรับไหมให้แก่เจ้าภาษี
 ภาษินานั้น เจ้าภาษีเอาเชือกกราววัดที่นา วัดที่นาราษฎร ทำอ้อมป่าไม้ที่
 ตอนถาจอมปลวกตอไม้ใหญ่ ๆ เจ้าภาษีก็ไม่คิดหักเนื้อที่นา ให้คิดเอาเป็นเนื้อนา

^๑ กจข., รัชกาลที่ ๕ ม. ๕๔/๔๔ , เรื่องเดียวกัน.

เดิมตามเส้นเชือกที่วางวัด ไร่ละหนึ่งสลึงเพียง ราษฎรไม่มีเงินเสีย เจ้าภาษี ก็เอาตัวไปจำทำโทษต่าง ๆ แต่ภาษีขาเข้า-ออก นั้นราษฎรจะเอาสินค้าต่าง ๆ เป็นต้นว่าใบเมี่ยงแลหมากพลูก็ดี ออกจากเมืองนครเชียงใหม่ไปรับพระราชทาน ฤาไปขายในเมืองอื่นที่อยู่ในพระราชอาณาเขต ฤาเอาสิ่งของที่หัวเมืองใน พระราชอาณาเขตเข้ามาในเมืองเชียงใหม่ เจ้าภาษีก็เรียกเก็บภาษี เป็นภาษี ขาเข้า-ออกทุกอย่าง..." ๑

จากข้อบกพร่องของระบบการเก็บภาษีใหม่ เปิดโอกาสให้เจ้าภาษีนายอากรประมูล เก็บภาษีสิ่งของต่าง ๆ ดังนั้น เจ้าภาษีนายอากร จึงต่างแข่งขันกันให้ราคาในการประมูล สูงมาก เพื่อที่จะได้รับอำนาจในการจัดเก็บภาษี จึงออกไปเก็บภาษีจากราษฎรในอัตราที่สูงกว่า เดิม ราษฎรจึงถูกเก็บภาษีอย่างหนัก ราษฎรบางกลุ่มทนการกดขี่ของเจ้าภาษีนายอากรไม่ไหว จึงรวมตัวกันไม่ยอมเสียภาษี ก่อให้เกิดกบฏพระยาปราบสงคราม (ผาบสงคราม) พ.ศ. ๒๔๓๒ ซึ่งเกิดขึ้นที่ ตำบล หนองจ้อม อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่ โดยมีสาเหตุว่า แต่เดิมภาษี ดันหมาก มะพร้าว และพลู ในเมืองนครเชียงใหม่ หนานทาเป็นผู้ประมูลภาษีได้ โดยให้เงินหลวง ๒๕๐๐ รูปี ต่อมาในเดือน เมษายน พ.ศ. ๒๔๓๒ ได้มีการประมูลภาษีกันใหม่ น้อยวงษ์ เป็นผู้ประมูลภาษี มะพร้าว หมาก และพลู เป็นเงิน ๔,๐๐๐ รูปี ซึ่งประมาณสูงกว่าอัตราเดิม มาก ๒

ทำให้น้อยวงษ์ต้องเก็บภาษีอย่างเข้มงวด เพื่อที่จะให้ได้เงินกลับคืนมามากที่สุด จึงจัดเก็บในอัตราที่สูงกว่าปกติที่กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ทรงกำหนดไว้ คือ หมาก ๒ ดัน ต่อ วัน มะพร้าว ๑ ดัน ต่อ วัน พลุสูง ๔ คอก ต่อ วัน (๑ วัน เท่ากับ ๑๒.๕ สตางค์ และ ๖ วัน เท่ากับ ๑ รูปี) ภาษีทั้งสามชนิด แต่เดิมนั้นถ้าเป็นของที่บริโภคในครัวเรือนนั้นไม่ต้องเสีย แต่ถ้านำสินค้าทั้งสามชนิดออกไปขายก็ต้องเสียภาษี แต่เมื่อมีการเก็บภาษีนี้ขึ้นไม่ยกเว้นทำให้ ราษฎรเดือดร้อน โดยเฉพาะที่ตำบล หนองจ้อม ราษฎรปลุกหมากมาก อีกทั้งต้องเสียภาษีเป็น เงิน ราษฎรไม่มีเงินเสียต้องการจ่ายเป็นผลผลิต เจ้าภาษีไม่ยอมบังคับให้เสียเป็นเงิน จับกุม ราษฎรที่ไม่มีเงินเสียภาษีใส่ข้อหา ราษฎรเดือดร้อนจึงรวมตัวกันต่อต้าน โดยมีพระยาปราบ สงครามนายแคว้นเป็นผู้นำ ซึ่งเริ่มด้วยการต่อต้านประกาศมิให้เจ้าภาษีเก็บภาษีในตำบล หนองจ้อมแล้วลุกลามถึงกับวางแผนโจมตีเมืองเชียงใหม่ โดยมีจุดประสงค์สังหารข้าราชการ

๑ กจข., รัชกาลที่ ๕ ค. ๑๔.๔/๑ หนังสือเจ้าบุรีรัตนกราบบังคมทูล ลงวันที่ ๒๔ มีนาคม พ.ศ. ๑๐๘.

๒ กจข., รัชกาลที่ ๕ ม. ๕๘/๑ พระยาพลเทพกราบบังคมทูลรัชกาลที่ ๕ ลงวันที่ ๒๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๓๒.

จากกรุงเทพฯ และเจ้าภาษีชาวจีน แต่ก็ถูกปราบปรามจนสงบได้ในเวลาไม่นานนัก^๑

การเข้ามาของราชสำนักกรุงเทพฯ : ช่วงที่สามระหว่าง พ.ศ. ๒๔๓๖-๒๔๔๒

ระยะนี้เป็นช่วงเวลาสำคัญที่ชี้ให้เห็นถึงความอ่อนแอของเจ้านายเชียงใหม่อย่างเห็นได้ชัด เมื่อข้าหลวงคือ พระยาทรงสุรเดชได้เข้ามาจัดการเปลี่ยนแปลงทางด้านต่าง ๆ ในเชียงใหม่ ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๓๖-๒๔๔๒ ซึ่งมีผลสำคัญต่อการลดอำนาจของเจ้านายเมืองเชียงใหม่ทั้งสิ้น

สภาพทางการเมืองในเชียงใหม่ขณะนั้น เจ้านายที่มีบทบาททางการเมืองได้เสียชีวิตไป เช่น เจ้าราชวงศ์น้อยชิตยະ สิ้นชีวิตในเดือน ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๓๕ เจ้าราชวงศ์นี้ ได้เลื่อนมาจากตำแหน่ง เจ้าราชบุตร เป็นผู้มืบทบาทในการคุมอำนาจทางการเมืองมาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๒๗ เมื่อเจ้านายเชียงใหม่ที่ค่อนข้างมีอำนาจสิ้นชีวิตลง จึงเป็นโอกาสให้ราชสำนักกรุงเทพฯ เข้าไปจัดการขยายอำนาจในเชียงใหม่เพิ่มมากขึ้น พระยาทรงสุรเดชเข้าไปจัดราชการในเชียงใหม่ เป็นการลดอำนาจของเจ้านายเชียงใหม่ และทำให้ข้าราชการจากส่วนกลางสามารถเข้าไปแทนที่อำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจของเจ้านายมากขึ้น ซึ่งมีผลมาจากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในเชียงใหม่ด้วย เช่น การขยายตัวทางการค้ากับกรุงเทพฯ การเข้ามาทำป่าไม้ของบริษัทต่างประเทศ สิ่งเหล่านี้ก่อให้เกิดผลกระทบต่อผลประโยชน์ของราชสำนักกรุงเทพฯ และเจ้านายเชียงใหม่ก็ยังไม่สามารถจะจัดการกับปัญหาที่เกิดขึ้นกับคนในบังคับอังกฤษให้เรียบร้อยได้

การขยายตัวทางการค้ากับกรุงเทพฯ

หลังจาก พ.ศ. ๒๔๑๗ ตั้งแต่การทำสัญญาเชียงใหม่ฉบับแรกแล้ว ความสัมพันธ์ของราชสำนักกรุงเทพฯ กับเชียงใหม่มีความใกล้ชิดกันมากขึ้นทั้งการเมืองและเศรษฐกิจ

^๑ วัลลภา เครือเทียนทอง, "กบฏไทยในเมืองเชียงใหม่ ปี พ.ศ. ๒๔๓๒", แถลงงานประวัติศาสตร์ เอกสารโบราณคดี, ปีที่ ๑๔ เล่ม ๑ ม.ค.- มิ.ย. ๒๕๒๓, หน้า ๕๔-๗๒ และ สรัสวดี อ๋องสกุล "กบฏพระยาปราบสงครามแม่ทัพเชียงใหม่ พ.ศ. ๒๔๓๒" ใน "ความเชื่อพระศรีอารีย์" และ "กบฏผู้มีบุญในสังคมไทย" พรเพ็ญ ฮั่นตระกูล และ อัจฉราพร ภูมิพิสมัย, บรรณาธิการ, กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เทพประทานพร, ๒๕๒๗.

ก่อนหน้านี้นี้ เชียงใหม่มีความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจกับมะละแหม่งมากกว่าทางกรุงเทพฯ ดังจะเห็นได้จากการเข้ามาทำป่าไม้ของคนในบังคับอังกฤษในเชียงใหม่ สินค้าออกที่สำคัญคือไม้สัก ปรากฏหลักฐานในตอนต้นของพุทธศตวรรษที่ ๒๔ ว่า การค้าไม้สักระหว่างเชียงใหม่กับมะละแหม่งมีมูลค่าประมาณ ๖๐๐,๐๐๐ ปอนด์ ในขณะที่การค้าไม้สักระหว่างกรุงเทพฯ กับเชียงใหม่มีมูลค่าเพียง ๒๕๐,๐๐๐ ปอนด์ นอกจากไม้ขนสักแล้วจะเห็นได้จากปริมาณมูลค่าสินค้าเข้าและสินค้าออกของเชียงใหม่กับมะละแหม่งนั้นจากตารางหน้าต่อไป

ในขณะที่การค้าระหว่างเชียงใหม่กับมะละแหม่งเจริญเติบโตอย่างมาก การค้ากับกรุงเทพฯ ก็เริ่มขยายมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลัง พ.ศ. ๒๔๑๗ โดยการเข้ามาของคนจีนเพื่อผูกขาดภาษีอากรในเชียงใหม่ เช่น ครั่ง หนาก ฝิ่น สุรา มีการขนส่งสินค้าของป่าจากเชียงใหม่อันได้แก่ หนังสัตว์ เขาสัตว์ งาช้าง ครั่ง หนากลงไปยังที่กรุงเทพฯ โดยทางเรือ แล้วนำสินค้าจากกรุงเทพฯ เช่น ผ้าฝ้าย เสื้อผ้า น้ำมัน ไม้ขีด เครื่องโลหะได้แก่ หม้อ ตะทะ พัด ของใช้สตรี เช่น ผ้าแพร ผ้าลูกไม้ ยิ่งไปกว่านี้เมื่อราชสำนักกรุงเทพฯ เข้ามาจัดการปกครองในเชียงใหม่ขึ้น ยิ่งทำให้มีผลต่อการขยายตัวทางการค้ากับกรุงเทพฯ มากขึ้น การเข้ามาจัดราชการเรื่องภาษีอากรของกรมหมื่นพิชิตปรีชากร เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๗ พยายามสนับสนุนให้มีการค้ากับกรุงเทพฯ หรือนำเข้ามาขายในเชียงใหม่^๑ ในปี พ.ศ. ๒๔๔๐ ปรากฏหลักฐานว่าสินค้าเข้าและสินค้าออกระหว่างเชียงใหม่กับมะละแหม่งค่อย ๆ ลดน้อยลง เนื่องจากความไม่สะดวกในการคมนาคม ทำให้หันมาติดต่อทางการค้ากับกรุงเทพฯ มากขึ้น^๒ ค่าขนส่งทางน้ำกับกรุงเทพฯ ก็ถูกกว่าทางบกที่ไปมะละแหม่ง นอกจากนี้การทำป่าไม้ ซึ่งแต่เดิมนั้นทำกันทางตะวันตกของเมืองเชียงใหม่แล้วไหลล่องไปแม่น้ำสาละวินนั้น ปริมาณไม้มีน้อยลง บริษัททำป่าไม้ใหญ่จึงเริ่มก้าวเข้ามาทำป่าไม้ในบริเวณที่มีไม้สักมาก และสามารถล่องลงมาตามแม่น้ำปิงลงสู่แม่น้ำเจ้าพระยาเข้ากรุงเทพฯ พบจากหลักฐานว่าจำนวนไม้ขนสักที่ล่องมาตามแม่น้ำสาละวินถึงมะละแหม่ง ปรากฏจำนวนน้อยลงเมื่อเปรียบเทียบกับล่องมากรุงเทพฯ จะเห็นจากตารางหน้าต่อไป

^๑ กจช., รัชกาลที่ ๕ ม. ๕๘/๕๓ เรื่องพิภักดาภิรมณฑลพายัพ ร.ศ. ๑๐๓.

^๒ Great Britain, Accounts and Papers, Commercial Report, Vol. xc III, 1897, "Report for the year 1895 on the trade of Chiangmai No. 1793, p. 2.

ตารางแสดงชนิด จำนวนและมูลค่าของสินค้าจากมะละแหม่งไปเชียงใหม่ พ.ศ. ๒๕๓๕-๒๕๔๐

ชนิดสินค้า	หน่วย	๒๕๓๕		๒๕๓๖		๒๕๓๗		๒๕๓๘		๒๕๓๙		๒๕๔๐			
		จำนวน	มูลค่า	จำนวน	มูลค่า	จำนวน	มูลค่า	จำนวน	มูลค่า	จำนวน	มูลค่า	จำนวน	มูลค่า		
เงิน	รูป	-	-	-	๑๖,๘๕๑	-	๕,๙๘๖	-	๔,๑๗๖	-	๑๑,๘๕๐	-	๒๕,๒๕๗	-	๔๔,๓๐๒
สินค้าผ้าฝ้าย	หลา	-	๑๓,๘๒๖	-	๑๓,๓๑๐	-	๙,๖๓๒	๓๗๓,๐๒๗	๔๓๙,๘๕๙	๑๒,๐๔๕	๔๓๒,๒๘๑	๕,๕๖๗	๘๙๒,๕๖๗	๑๑,๒๓๙	
	ตัน	-	-	-	-	-	-	๙๘	๓๙	-	-	-	๙๗	-	
สินค้าผ้าไหม	หลา	-	๙,๖๖๓	-	๔,๒๕๖	-	๔,๗๔๘	๔,๗๙๕	๓๖,๕๒๔	๓,๐๔๗	๖๒,๖๓๗	๕,๐๔๙	๑๐๖,๒๗๓	๑๑,๒๐๑	
	ตัน	-	-	-	-	-	-	๕๗	๑	-	๒	-	๖	-	
สินค้าผ้าขนสัตว์	หลา	-	๖,๔๐๘	-	๒,๐๘๘	-	๑,๕๙๙	๑๓๐,๑๗๙	๑๒,๗๖๓	๑,๓๑๗	๑๐,๑๔๒	๙๔๒	๑๘,๑๘๔	๑,๘๘๑	
	ตัน	-	-	-	-	-	-	๕๗	๕	-	๓	-	๕	-	
โลหะ		-	-	-	-	-	-	-	-	-	๕๐๐	-	๗๖๓	-	๑,๓๙๑
สินค้าอื่น		-	๓,๗๑๐	-	๙,๒๑๔	-	๘,๗๙๖	-	๖,๘๐๓	-	๔,๖๑๓	-	๕,๘๖๔	-	๑๕,๐๓๔
รวม		-	๔๗,๔๐	-	๔๕,๒๑๑	-	๒๕,๗๖๑	-	๔๓,๗๖๙	-	๒๖,๘๙๔	-	๔๗,๗๖๑	-	๘๕,๐๔๘

ชนิดสินค้า		๒๔๓๔		๒๔๓๕		๒๔๓๖		๒๔๓๗		๒๔๓๘		๒๔๓๙		๒๔๔๐	
		จำนวน	มูลค่า	จำนวน	มูลค่า	จำนวน	มูลค่า	จำนวน	มูลค่า	จำนวน	มูลค่า	จำนวน	มูลค่า	จำนวน	มูลค่า
ไม้สัก	ทอน	๔๓,๘๗๓	-	๕๒,๕๖๘	-	๖๓,๖๗๐	-	๖๓,๙๑๔	๕๕,๙๓๔	-	๕๐,๑๗๒	-	๖๒,๗๑๗	-	
ข้าว	ตัน	๒,๙๕๒	-	๙,๕๗๒	๑๙,๒๘๐	๔,๐๒๗	๙,๙๒๐	๑,๒๖๙	๓,๘๓๘	๓๓๘	๑,๐๓๕	๒,๒๗๑	๕,๘๘๖	๒,๗๑๖	-
เงินสด	รูปี	-	๑๑,๘๙๒	-	๒๑,๘๔๑	-	๑๓,๕๒๔	-	๑๘,๑๙๙	-	๑๖,๑๔๗	-	๑๗,๒๑๐	-	๓๒,๙๑๙
สินค้าผ้าไหม และผ้าอื่น	หลา	-	-	๑๕,๗๙๔	๑,๘๒๔	๑๘,๘๗๖	๒,๒๗๓	๑๕,๒๘๗	๑,๓๙๙	๖๒๘	๕๗	๔,๙๓๐	๔๗๔	๔,๖๖๐	๔๗๔
ผ้าฝ้าย	หลา	-	-	๓,๓๓๒	๕๗	๑,๕๕๕	๒๓๙	๒๖,๘๓๒	๓๗๐	-	-	-	-	-	-
ผ้าและพิก	ตัน	๑,๔๐๗	๑๑,๔๕๒	๙๙๖	๖,๒๓๗	๒๒๕	๒,๖๖๒	๒๙๑	๒,๖๕๑	๓๓๓	๑,๖๔๓	๖๖	๓๗๐	๓๔๐	๒,๐๒๐
ไหมดิบ	ตัน	-	-	-	๑,๕๘๒	-	-	-	๖๒๖	-	๑๗๔	-	๓๖๔	-	๖,๙๒๕
ช้างและสัตว์อื่น ๆ	ตัว	๒,๙๖๒	๗,๒๖๑	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
สินค้าอื่น ๆ		-	-	๑,๔๖๐	-	๒๕๙	-	๕๓๖	๒๗,๔๔๗	-	๑๙,๕๒๕	-	๒๔,๓๐๔	-	๕๐,๓๒๗
		* รวมทั้งวัวด้วย													

Accounts and Papers, Commercial Reports

Vol.LXXXIV,1 2,"Reports on Trade of the Chiengmai Vice-Consular District for the Year 1890, No.938.

Vol.LXXXIV,1892,"Report for the Year 1891 on the Trade of chiengmai, No.1089

Vol.XCVI,1893,"Report for the Year 1892 on the Trade of The District of Her Majesty's Consulate-General at Bangkok No.1267"

VolC,1895,"Report for the Year 1894 on the Trade of Chiengmai, No.1601"

Vol.XCIII,1897,"Report for the Year 1895 on the Trade of Chiengmai, No.1793"

Vol.XCVIII,1898,"Report for the Year 1896 on the Trade of Chiengmai, No.2009"

Vol.CII,1899"Report for the Year 1897 on the Trade and Commerce fo Chiengmai and District, No.2192"

ตาราง เปรียบเทียบจำนวนไม้ซอสน้ำจืดจากลานนาไทยไปยังกรุงเทพฯและมะละแหม่ง พ.ศ. ๒๔๓๓-
๒๔๔๓^๑

ประจำปี	ไปกรุงเทพฯ	มะละแหม่ง
๒๔๓๓	๓๑,๐๐๐	๖๒,๑๑๗
๒๔๓๔	๑๑,๐๐๐	๔๓,๘๗๓
๒๔๓๕	๗๒,๐๐๐	๖๓,๖๗๐
๒๔๓๖	๗๓,๐๐๐	๕๒,๔๖๓
๒๔๓๗	๗๒,๐๐๐	-
๒๔๓๘	๖๕,๐๐๐	๕๕,๘๓๕
๒๔๓๙	๕๙,๐๐๐	๔๗,๑๓๒
๒๔๔๐	๓๑,๐๐๐	๖๒,๗๑๗
๒๔๔๑	๗๖,๐๐๐	๒๖,๔๗๙
๒๔๔๒	๕๓,๐๐๐	๑๗,๘๗๔
๒๔๔๓	๑๒๐,๐๐๐	๒๕,๒๕๐

^๑ Jame Ansil Ramsay, Ibid., p. 289.

การเข้ามาของพ่อค้าชาวจีนในลานนาไทย มีบทบาทเป็นอย่างมากในการพัฒนาความสัมพันธ์การค้าระหว่างลานนาไทยกับกรุงเทพฯ มากขึ้น การเข้ามาลงทุนการค้าของพ่อค้าชาวจีนเป็นการทำลายการผูกขาดทางการค้า ซึ่งแต่เดิมเป็นของพวกไทยใหญ่และจีนฮ่อ ซึ่งได้ทำการค้ากับมะละแหม่ง พ่อค้าชาวจีนซึ่งมีทุนทรัพย์สะสมมากกว่าพ่อค้าทั้งสอง เพราะผูกขาดภาษีอากร และพ่อค้าชาวจีนเป็นพ่อค้าขายส่ง การนำสินค้าต่าง ๆ มาจากกรุงเทพฯ นั้นทำได้สะดวกมาก เพราะชาวจีนเหล่านี้มีความสัมพันธ์ในทางเครือญาติกับบริษัทพ่อค้าชาวจีนในกรุงเทพฯ ทำให้ได้เครดิตทางการเงินมากกว่าพ่อค้าจีนฮ่อและเจี๋ยว ซึ่งมีทุนน้อยและส่วนใหญ่เป็นพ่อค้าเร่

นอกจากพ่อค้าจีนแล้วยังมีบริษัทของพ่อค้าชาติตะวันตกเข้ามาเปิดสาขาที่เชียงใหม่ในปี พ.ศ. ๒๔๓๒ มีบริษัทพ่อค้าอังกฤษ พ.ศ. ๒๔๔๐ มีบริษัทการค้าของสวิสที่เชียงใหม่และลำปาง แต่ก็ไม่ประสบผลสำเร็จลุล่วงชาวจีนไม่ได้ เพราะได้กำไรน้อยมาก สู้ให้พ่อค้าชาวจีนเป็น

^๑Great Britain, Accounts and Papers, Commercial Reports, Vol. LXXXIV, 1892, "Report on the trade of the Chiangmai Vice-Consular District for the Year 1890, No. 938", p. 14. Great Britain, Accounts and Papers, Commercial Reports. Vol. XCVIII, 1898 "Report for the Year 1890 on the trade of Chiangmai, No. 2009," p. 7. Great Britain, Accounts and Papers, Commercial Reports. Vol. CII, 1899, "Reports for the Year 1898 on the trade and Commerce of the Consular District of Chiangmai, No. 2362," p. 7. Great Britain, Accounts and Papers, Commercial Reports, Vol. CI 1904, "Report for the Year 1902 on the trade and Commerce of the Consular District of Chiangmai, No. 3143.

ตัวกลางในการเอาสินค้าไปจำหน่ายไม่ได้ จึงตัดสินใจหยุด^๑

ดังนั้น การค้าส่วนใหญ่ในเชียงใหม่จึงตกเป็นของพ่อค้าชาวจีน มีพ่อค้าชาวอินเดีย อยู่บ้างแต่ไม่มาก ซึ่งจะทำการค้าโดยส่งสินค้าโดยเฉพาะสินค้าสิ่งทอของอังกฤษ เครื่องใช้ โลหะและเกลือจากกรุงเทพฯ ในขณะที่เดียวกันทำหน้าที่เป็นพ่อค้าส่งออกด้วย เช่นครั้ง เขาสัตว์ หนึ่งสัตว์ งามช้าง ในช่วงกลางของพุทธศตวรรษที่ ๒๕ การค้าระหว่างกรุงเทพฯ กับลานนาไทย เจริญขึ้นมาก เมื่อเทียบกับมะละแหม่งในปี พ.ศ. ๒๔๔๑ สินค้าจากกรุงเทพฯ มีมูลค่าถึง ๗๐.๕% ของมูลค่าสินค้าทั้งหมดที่เข้ามาในลานนาไทย^๒

การขยายตัวของการทำป่าไม้

เดิมการทำป่าไม้นั้นอยู่ในป่าบริเวณแม่น้ำ ซึ่งไหลลงสู่แม่น้ำสาละวิน ได้แก่แม่น้ำยม แม่น้ำปาย แม่น้ำเมย เมืองสำคัญที่เป็นศูนย์กลางการทำป่าไม้คือ เมืองยวม เมืองขุนยวม เมืองปาย เมื่อได้ตัดถนนไม้แล้ว ก็ลากลงสู่แม่น้ำล่องลงสู่แม่น้ำสาละวิน ถึงเมืองมะละแหม่ง การส่งไม้สักล่องลงแม่น้ำสาละวินนั้นมีประมาณปีละ ๑๐,๐๐๐ ตัน ต้องเสียภาษีท้องถิ่น ๓ $\frac{๑}{๒}$ รูปี เมื่อเทียบกับไม้สักที่ล่องไปกรุงเทพฯ นั้นมีเพียงปีละ ๓,๐๐๐-๕,๐๐๐ ตัน เสียภาษีท้องถิ่น ๒ รูปี จากสถิติในปี พ.ศ. ๒๔๑๘^๓

ส่วนใหญ่แล้วไม้สักจากเขตเมืองเชียงใหม่จะล่องลงสู่แม่น้ำสาละวิน เนื่องจาก สะดวกกว่าทางแม่น้ำปิง เพราะบริเวณป่าไม้สักนั้นจะอยู่บริเวณใกล้ลำธารเล็ก ๆ มีแก่งต่าง ๆ มากไม่สะดวกในการล่องลงแม่น้ำปิง ต่อมาหลังจาก พ.ศ. ๒๔๑๗ ทางกรุงเทพฯ มีการขยายตัว

^๑Accounts and Papers, Commercial Reports, Vol. CII, 1899, "Report for the Year 1897 on the Trade and Commerce of Chiangmai and District, No. 2192."

^๒Anan Ganjanapan, The Differentiation of the Peasantry and the Complex "Sakdi na" Relationship Under Forced Commercialization 1900-1921, pp. 19-21.

^๓Report by Mr. Edwards respecting Chiangmai and other Teak Districts of Siam, Mr. Edwards to Consul-General Knox June 17, 1875.

ทางการค้าไม้สักกับต่างประเทศมากขึ้น มีการตั้งโรงเลื่อยหลายแห่งเพื่อเลื่อยไม้ส่งออกส่งขายในตลาดยุโรป^๑ โดยเริ่มเลื่อยไม้ส่งเป็นตัวอย่างไปขายที่ลอนดอนใช้สำหรับต่อเรือ จนกระทั่งในปี พ.ศ. ๒๔๒๔ เห็นได้ชัดว่ามีการส่งไม้สักออกสู่ตลาดโลกมากขึ้น มีการนำเอาเครื่องจักรเลื่อยไม้แบบไอน้ำมาใช้แทนการเลื่อยด้วยมีด เครื่องจักรแบบใหม่นี้ เป็นของพวกบริษัทในบังคับของชาวยุโรป ดังนั้น บริษัทค้าไม้ใหญ่ในกรุงเทพฯ จึงเข้าไปรับทำไม้ในเชียงใหม่มากขึ้น มีการตั้งตัวแทนของบริษัทเข้าไปจัดการเรื่องป่าไม้ในเชียงใหม่ เช่นบริษัทบอร์เนียว บริษัทบอมเบย์เบอร์มา บริษัทอีสต์เอเชียติก บริษัทสยามฟลอเรสต์ เห็นได้ชัดตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๓๑ เป็นต้นมานั้น ทำให้เนื้อที่การทำป่าไม้นั้นขยายตัวมาทางป่าบริเวณแม่น้ำและลำธารเล็ก ๆ ที่ไหลลงสู่แม่น้ำปิง ล่องลงมาทางแม่น้ำเจ้าพระยาถึงกรุงเทพฯ

ผลประโยชน์ของการทำป่าไม้ส่วนใหญ่ นั้น ถูกเปลี่ยนมือจากเดิม เป็นของพวกคนในบังคับอังกฤษที่มาจากมะละแหม่ง มาเป็นการผูกขาดของบริษัทใหญ่ ๆ ที่กล่าวมาแล้ว เพราะการทำป่าไม้ที่ล่องลงมากรุงเทพฯ นั้นต้องใช้เวลานานถึง ๓-๔ ปี เป็นเงินลงทุนค่อนข้างสูง ทำให้พ่อค้าป่าไม้เดิม ซึ่งเป็นพ่อค้ารายย่อย มักขายสัญญาเช่าทำไม้ให้กับบริษัทใหญ่ที่มีเงินลงทุนมากกว่า อีกทั้งป่าไม้ที่อยู่ใกล้แม่น้ำก็มีไม้น้อยลง ต้องเข้าไปตัดไม้ในป่าที่ลึก จึงมีความจำเป็นต้องใช้ช่างในการชักลากไม้ลงสู่แม่น้ำ พ่อค้ารายย่อยนั้นต้องเสียค่าใช้จ่ายมาก กว่าที่ได้ก็ลดน้อยลง การทำไม้ นั้นต้องขึ้นกับฤดูกาลด้วย ฤดูฝนน้ำหลากทำให้สะดวกในการล่องไม้ ถ้าน้ำน้อย น้ำในแม่น้ำตื้นเขิน ต้องใช้แรงงานชักลากลงสู่ลำน้ำเล็ก ๆ ต้องเสียค่าใช้จ่ายมากขึ้นอีก พ่อค้ารายย่อยสู้ไม่ไหว จึงมักขายสัญญาเช่าทำไม้ให้กับบริษัทใหญ่ ๆ ไป

ดังนั้น ต่อมาจะเห็นได้ชัดว่าบริษัทใหญ่ ๆ เข้ามาทำป่าไม้ในเชียงใหม่เกือบทั้งสิ้น ในปี พ.ศ. ๒๔๔๓ บริษัทบอร์เนียว เป็นผู้ขอเช่าทำป่าไม้ในเชียงใหม่มากที่สุด^๒

^๑A.J.C., Dickson, "The Teak Industry," in Wright, Arnald (ed) Twentieth Century Impression of Siam: Its History, People, Commerce Industries, and Resources, London: Lloyd's Greater Britain.

^๒กจช., รัชกาลที่ ๕ ม. ๑๖.๑/๑๙ กรมหลวงดำรงราชานุภาพกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่องการขอต่ออายุสัญญาป่าไม้ ๑๑ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๑๙.

ตารางบัญชีรายชื่อผู้ขอเช่าต่ออายุการทำป่าไม้ในเขตเชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน แพร่และตาก
พ.ศ. ๒๕๔๓ (ระยะเวลาเช่า ๖ ปี)^๑

ผู้เช่า	ในบังคับ	จำนวน	ร้อยละ
บริษัทบอร์เนียว	อังกฤษ	๑๕	๕๐
บริษัทบอมเบย์	อังกฤษ	๘	๒๖.๖๗
บริษัทสยามฟอเรส	อังกฤษ	๑	๓.๓๓
ขุนนางไทยและขุนนางฝ่ายเหนือ	ไทย	๖	๒๐
รวม		๓๐	๑๐๐

^๑ ชูสิทธิ์ ชูชาติ, "การกำเนิดระบบเศรษฐกิจทุนนิยมกับผลกระทบที่มีต่อสังคมชาวนา
ในภาคเหนือ พ.ศ. ๒๓๙๘-๒๔๗๕", สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๑
เมษายน-กันยายน ๒๕๒๔, หน้า ๔๖-๔๗.

การจัดการเรื่องป่าไม้

การจัดการเรื่องป่าไม้ เป็นปัญหาสำคัญที่ราชสำนักกรุงเทพฯ ได้ตระหนักถึง เพราะจะนำซึ่งความขัดแย้งกับคนในบังคับอังกฤษ ในช่วงตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๓๓ เป็นต้นมานั้น บริษัททำป่าไม้ใหญ่ๆ ได้เข้าไปทำป่าไม้ในเมืองเชียงใหม่มากขึ้นดังได้กล่าวมาแล้วในเรื่องการขยายตัวของการทำป่าไม้ ปัญหาของการทำป่าไม้อันเนื่องมาจากกรณีพิพาทของเจ้านายกับคนในบังคับอังกฤษ ที่เคยเกิดขึ้นในอดีตนั้นยังคงดำรงอยู่และทวีความรุนแรงมากขึ้น เมื่อบริษัทต่างชาติใหญ่ๆ เข้ามาจับทำป่าไม้มากยิ่งขึ้น

บริษัทต่างชาติที่มีทุนรอนมหาศาล เข้ามาดำเนินการรุกคืบอยู่นั้นต่างแข่งขันกันแสวงหาผลประโยชน์ การแก่งแย่งชิงดีกันของบริษัท เหล่านี้ เป็นเหตุที่ก่อให้เกิดการวางสินบนโดยบริษัท เหล่านี้ยอมให้เงินกินเปล่าเป็นจำนวนเงินมากๆ แก่ เจ้านายเจ้าของป่าเพื่อแลกกับสิทธิในการเข้าทำป่าไม้ เป็นต้นว่า เมื่อบริษัทหนึ่งตกลงในการขออนุญาตทำป่าไม้กับเจ้านายเจ้าของป่า ต้องส่งสัญญาไปลงสัตยาบันให้ถูกต้องที่กรุงเทพฯ เสียก่อนจึงจะใช้บังคับได้ เจ้านายเจ้าของป่าก็จะขอเงินกินเปล่าเพิ่มขึ้นอีก และเพื่อมิให้เจ้านายเจ้าของป่าบิดพลิ้วหรือถอนคำตกลง บริษัทก็จำต้องโอนอ่อนผ่อนตาม หรือมีบริษัทอื่นจะให้สินบนแก่เจ้านายเจ้าของป่าให้มากขึ้นไปกว่าเดิมที่บริษัทแรกให้ และแย่งชิงเอาสิทธิในการทำสัญญาให้กับบริษัทตน เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเหล่านี้มีเป็นจำนวนมาก ยิ่งไปกว่านั้น เมื่อเจ้าเมืองหรือเจ้านายเจ้าของป่ามอบหมายการงานให้เจ้านายชั้นผู้น้อยไปดำเนินการแทน ทำให้บริษัทต่างๆ ต้องเอาใจเจ้านายเจ้าของป่ามากขึ้น เจ้านายก็ถือโอกาสฉวยรั้วประริ่งเวลาการอนุญาตได้มากยิ่งขึ้น ทำให้มีการผิดสัญญาในการให้สัญญาทำป่าไม้ ก่อให้เกิดความขัดแย้งระหว่างเจ้านายเจ้าของป่าและบริษัทต่างชาติมากยิ่งขึ้น

บริษัทต่างชาติโดยเฉพาะบริษัทในบังคับของอังกฤษได้เรียกร้องให้รัฐบาลอังกฤษและราชสำนักกรุงเทพฯ เข้าจัดการแก้ไขปัญหา การจัดการเรื่องป่าไม้ เป็นส่วนหนึ่งที่ชี้ให้เห็นถึงความพยายามของราชสำนักกรุงเทพฯ ในการดำเนินนโยบายดึงเอาอำนาจเข้าสู่ส่วนกลางลดอำนาจของเจ้านายลง โดยราชสำนักกรุงเทพฯ เข้ามาดำเนินการเรื่องป่าไม้ในเชียงใหม่ จัดตั้งกรมป่าไม้ขึ้น ในวันที่ ๑๘ กันยายน พ.ศ. ๒๔๓๕^๑ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้ มร. เอช สะเลต เป็น

^๑ดูรายละเอียดเรื่องป่าไม้ได้ในวิทยานิพนธ์ของ ชมัยโฉม สุนทรสวัสดิ์ "การศึกษาเชิงประวัติศาสตร์เกี่ยวกับกิจการป่าไม้ทางภาคเหนือของไทยตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๓๕ ถึง ๒๔๗๕ "

เจ้ากรมป่าไม้ มีหน้าที่สำคัญคือ มีอำนาจในการอนุมัติให้เข้าทำป่าไม้ โดยมีอำนาจเด็ดขาดในการอนุมัติหรือไม่อนุมัติให้ผู้หนึ่งผู้ใดเข้าทำป่าไม้ ซึ่งแต่เดิมเป็นอำนาจของเจ้าเมือง ต่อมาราชสำนักกรุงเทพฯ ได้เจรจาขอโอนกรรมสิทธิ์พื้นที่ป่าไม้ทั้งหมดซึ่งแต่เดิมเป็นของเจ้าเมืองและเจ้านายมาเป็นของราชสำนักกรุงเทพฯ ที่มีอำนาจในการควบคุม คุ้มครองป่า และการตรวจเก็บค่าต่อไม้ ในตอนแรกพระเจ้าอินทริชยานนท์ไม่ยินยอม ได้มีศุภอักษรกราบบังคมทูลว่าสิ่งที่ เป็นอยู่เดิมนั้นดีแล้ว^๑ ในเรื่องนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแก้ไขด้วยการพระราชทานพระราชหัตถเลขาชี้แจงถึงสาเหตุและความจำเป็นที่ต้องเปลี่ยนแปลง จนพระเจ้าอินทริชยานนท์เข้าใจและยินยอมให้ป่าไม้ทั้งหมดตก เป็นกรรมสิทธิ์ของราชสำนักกรุงเทพฯ^๒

นอกจากนี้ ราชสำนักกรุงเทพฯ ก็ให้คำยืนยันว่าภายใต้ระบบการจัดการเรื่องป่าไม้ใหม่นี้ เจ้าเมืองจะมีรายได้เพิ่มมากขึ้นกว่าเดิม แต่ก่อนเงินค่าต่อไม้เก็บได้น้อยมาก เพราะความไม่มีประสิทธิภาพในการเก็บค่าต่อไม้ ดังจะเห็นจากตัวอย่างคือ บริษัทบอมเบย์เบอร์ม่า และบริษัทบอร์เนียวจะส่งไม้ลงไปกรุงเทพฯ ประมาณปีละ ๒๕๐๐๐ ท่อน ในขณะที่ ในปี พ.ศ. ๒๔๓๗-๒๔๓๘ มีการเก็บค่าต่อไม้ได้เพียง ๔๗๗๖ ท่อน และในปี พ.ศ. ๒๔๓๘-๒๔๓๙ เก็บค่าต่อไม้ได้เพียง ๔๖๓๓ ท่อนเท่านั้น การเก็บค่าต่อไม้นั้นอาศัยพวกข้าราชการพื้นเมือง เป็นผู้เก็บเงินค่าต่อไม้ ทำให้มีการร่ำรวยหลวมมาก เมื่อจัดตั้งกรมป่าไม้ขึ้น มีเจ้าพนักงานจากส่วนกลางเข้าไปเก็บค่าต่อไม้เอง ทำให้การเก็บค่าต่อไม้มีประสิทธิภาพมากขึ้น รายได้จากค่าต่อไม้เพิ่มมากขึ้นด้วย เจ้าเมืองและเจ้านายเจ้าของป่าจะได้เงินค่าต่อไม้เป็นจำนวนครึ่งหนึ่งของจำนวนเงินค่าต่อไม้ที่เก็บได้ในทุกปี

นับแต่บัดนี้เป็นต้นมา เจ้านายเมืองเชียงใหม่ไม่มีสิทธิ์ในการให้สัมปทานป่าไม้อีก การทำป่าไม้ในเชียงใหม่ ต้องขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตจากกษัตริย์ราชสำนักกรุงเทพฯ ก่อน ดังนั้นอำนาจของเจ้านายเมืองเชียงใหม่ในการจัดการผลประโยชน์เรื่องป่าไม้ถูกเปลี่ยนไปอยู่ในมือของข้าราชการจากส่วนกลาง

^๑ กจข., รัชกาลที่ ๕ ม. ๑๖.๓/๕ พระเจ้าอินทริชยานนท์ กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ ๒๑ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๑๕.

^๒ กจข., รัชกาลที่ ๕ ม. ๑๖.๓/๕ พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ ๕ ถึงพระเจ้าอินทริชยานนท์ ลงวันที่ ๕ เมษายน ร.ศ. ๑๑๖.

การจัดราชการของพระยาทรงสุรเดช พ.ศ. ๒๔๓๖-๒๔๔๒

เมื่อพระยาทรงสุรเดชขึ้นมาจัดราชการในเมืองเชียงใหม่ ในปี พ.ศ. ๒๔๓๖ ตรงกับเวลาที่พระเจ้าอินทวิชยานนท์และเจ้านายบุตรหลานลงไปราชการที่กรุงเทพฯ เหลือแต่เจ้าราชบุตร (อินทวโรธศ) ซึ่งรักษาราชการการบ้านเมืองอยู่แทนเจ้าราชวงศ์น้อยชติยะ อันได้ถึงแก่กรรมไปแล้ว เจ้าราชบุตรนอกจากจะไม่เข้าใจระเบียบการบริหารงานแล้ว ยังชอบเสพสุราอยู่เป็นประจำ ทำให้ไม่สามารถจัดการใดๆได้เท่าที่ควร^๑ จึงเป็นโอกาสให้พระยาทรงสุรเดชเข้าไปจัดการปกครองสะดวกขึ้น และทำให้อำนาจการเข้าควบคุมการปกครองของราชสำนักกรุงเทพฯ ในเชียงใหม่เพิ่มมากขึ้น พระยาทรงสุรเดชได้ดำเนินการวิธีที่เรียกว่า "อุบายเกี่ยวลาว"^๒ โดยเกลี้ยกล่อมให้เจ้านายเห็นผลดีของการของกาทที่มีข้าราชการไทยเป็นผู้ช่วยเหลือในเสนาหกดำตำแหน่ง ซึ่งในระยะแรกนี้สามารถจัดการได้สำเร็จสองกรม คือ กรมนา และ กรมคลัง^๓

นอกจากนี้พระยาทรงสุรเดชได้ริเริ่มจัดตั้งกองมณฑลขึ้น ซึ่งเป็นหน่วยงานราชการที่สำคัญมาก ขึ้นเป็นครั้งแรก กองมณฑลนี้มีพระยาทรงสุรเดชเป็นข้าหลวงใหญ่ มีข้าหลวงรองหนึ่งตำแหน่ง ข้าหลวงมหาดไทย ข้าหลวงยุติธรรม ข้าหลวงคลัง ข้าหลวงนา ข้าหลวงป่าไม้ เป็นผู้ช่วยราชการต่างๆ และมีข้าราชการระดับเสมียนพนักงานจำนวนหนึ่งประจำอยู่ในกองมณฑล แต่การจัดราชการของพระยาทรงสุรเดชไม่ปรากฏว่าได้มีการเปลี่ยนแปลงในระดับ อำเภอ ตำบล หมู่บ้านแต่อย่างใด^๓ การจัดราชการของพระยาทรงสุรเดชนั้นเป็นการเพิ่มทั้งอำนาจของข้าหลวงและจำนวนของข้าราชการจากราชสำนักกรุงเทพฯ เพิ่มมากขึ้นด้วย

^๑ วัลลภา เจริญทอง, " การปฏิรูปการปกครองลานนาไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, " หน้า ๘๗.

^๒ กจข., รัชกาลที่ ๕ ม. ๕๘/๓๓ เรื่องเดียวกัน.

^๓ สรัสวดี ประยูรเสถียร, " การปฏิรูปการปกครองมณฑลพายัพ (พ.ศ. ๒๔๓๖-๒๔๗๖), " หน้า ๑๔๒.

การจัดการเรื่องภาษีอากร

ทางราชสำนักกรุงเทพฯ เห็นว่าการจัดเก็บภาษีอากรในเชียงใหม่ ซึ่งเป็นการผูกขาดของเจ้าภาษีชาวจีนนั้น ทำให้รายได้จากภาษีส่วนใหญ่ตกอยู่ในมือของเจ้าภาษีและเจ้านายเมืองเชียงใหม่ และการผูกขาดภาษีนี้อาจมีผลกระทบต่อความเดือดร้อนของไพร่ ดังจะเห็นจากราชฎรเมืองนครลำปางส่วนหนึ่งร้องเรียนต่อพระยาทรงสุรเดช ซึ่งขึ้นไปจัดราชการในปี พ.ศ. ๒๔๓๖ ว่าพวกจีนเอี้ยวไซ เจ้าภาษีนา เก็บภาษีนาเกินพิภคถึงเท่าตัว^๑ นอกจากนี้ในปลายสมัยของพระเจ้าอินทวิชยานนท์ เจ้าเมืองมีความสนิทสนมกับเจ้าภาษีชื่อ จินเต็งมาก มีหลักฐานปรากฏว่า เจ้าเมืองมักจะเชิญจินเต็งมาร่วมรับประทานอาหาร ที่คุ้มหลวงอยู่เสมอๆ และถ้าเจ้าเมืองเชียงใหม่มีปัญหาใดๆที่แก้ไม่ตก แทนที่จะปรึกษาหารือกับเจ้านายอื่นๆ กลับปรึกษาหารือจินเต็ง การที่เจ้าเมืองให้ความไว้วางใจแก่จินเต็งนั้น เข้าใจว่าเจ้านายส่วนมากพึ่งพาอาศัยไม่ได้ เพราะแทนที่จะสนใจกิจการบ้านเมือง กลับใช้ชีวิตให้สนุกสนานกับการเล่นการพนันและการเสพสุรา สำหรับข้าราชการไทยที่อยู่ปฏิบัติราชการในเชียงใหม่ นั้น ส่วนมากมักจะใช้ตำแหน่งหน้าที่ แสวงหาผลประโยชน์แก่ตน มากกว่าที่จะช่วยเหลือราชการ อย่างแท้จริง คงมีนายภาษีอากรชาวจีนเท่านั้น ที่พอจะพึ่งพาอาศัยได้ เพราะตลอดเวลาที่ชาวจีนเข้ามาดำเนินธุรกิจในเมืองดเชียงใหม่ ไม่ปรากฏว่าได้กระทำการใด ๆ ที่สื่อให้เห็นว่าจะเข้ามาแทรกแซงเกี่ยวกับการเมืองภายใน คงมุ่งเข้ามาทำการค้าขาย และแสวงหาความร่ำรวยแต่เพียงอย่างเดียว โดยเฉพาะจินเต็ง นอกจากจะมีความสัมพันธ์อันดีกับเจ้าเมืองและเจ้าราชบุตรแล้ว ยังสามารถผูกใจเจ้านายคนอื่น ๆ ด้วยการแจกจ่ายเงินทอง รวมทั้งให้ความสะดวกแก่เจ้านาย และข้าราชการไทยในการเดินทางไปราชการที่กรุงเทพฯ โดยเรือสินค้าของบริษัทกิมเซงหลี ด้วยเหตุผลดังกล่าว จินเต็ง จึงเป็นที่โปรดปรานของเจ้านายฝ่ายเหนือเป็นส่วนใหญ่ แม้ว่าในบางครั้ง จินเต็งจะปฏิบัติการณ์ไม่ถูกต้องตามแบบอย่างทางราชการ เช่น การปฏิเสธที่จะทำการตกลงคดีความ กับนายภาษีอากร ในกรณีที่จินเต็งไม่เสียเงินภาษี การค้าไม้สัก แต่-

^๑ กจข., รัชกาลที่ ๕ ม. ๕๘/๕๘ เรื่องภาษีอากรต่างๆ ทางลาวเฉียง ลงวันที่

ก็ไม่มีเจ้าหน้าที่คนใดสามารถบังคับจีนเต็งได้ และจีนเต็งยังพยายามเข้าไปผูกขาดภาษีในราคา
 ประมูลที่ต่ำมาก ทำให้เมื่อพระยาทรงสุรเดชเดินทางขึ้นไปจัดราชการในเชียงใหม่ พยายาม
 ชัดขวางและลดอิทธิพลของจีนเต็งลงได้^๑ เมื่อพระยาทรงสุรเดชสามารถกำจัดอิทธิพลของ
 จีนเต็งได้แล้ว ได้พยายามที่จะเปลี่ยนวิธีการเก็บภาษีอากรแบบใหม่ โดยยกเลิกการประมูล
 ผูกขาดภาษี โดยเจ้าภาษีนายอากรเสีย ใช้ข้าราชการจากส่วนกลางเข้าจัดเก็บภาษีแทน มี
 ภาษีนาและภาษียาสูบ การจัดเก็บภาษีแบบใหม่นี้ ทำให้เจ้านายได้รับผลประโยชน์มากขึ้นด้วย
 จากจำนวนส่วนแบ่งของภาษีที่เก็บได้ และเจ้านายบุตรหลานได้รับการยกเว้นในการทำภาษีที่นา
 การที่ข้าราชการจากส่วนกลางเข้าไปทำการเก็บภาษีอากรในเชียงใหม่ นั้น ทำให้ราชสำนัก
 กรุงเทพฯ มีอำนาจเข้าไปคุมการเก็บภาษีอากรได้

ส่วนภาษีอื่น ๆ เช่นภาษีสุกร ภาษีสุรา ภาษีเมียง นั้นยังปล่อยให้ชาวจีนผูกขาดภาษี
 แบบเดิมอยู่ เพียงแต่ได้จัดการปรับปรุงระเบียบการประมูลภาษีใหม่ โดยการโอนอำนาจการ
 ให้อนุญาตการประมูลและจัดการภาษีอากรต่าง ๆ ไปเป็นของข้าหลวง เจ้าเมืองไม่มีอำนาจ
 ในการให้ประมูลอีกแล้ว ส่วนการแข่งขันผลประโยชน์นั้น จะแบ่งเป็น ๓ ส่วน ต้องจ่ายให้คลัง
 เมืองหนึ่งส่วน จ่ายให้เจ้าผู้ครองนครหนึ่งส่วน และจ่ายให้พนักงานคลังส่วนหนึ่ง

นอกจากการจัดการปรับปรุงวิธีการเก็บภาษีอากรแล้ว พระยาทรงสุรเดชได้ดำเนินการ
 รวมการคลังเมืองเชียงใหม่เข้ากับคลังมณฑล ให้ข้าหลวงใหญ่มีอำนาจสิทธิขาดในการจัดการรักษา
 และเก็บผลประโยชน์ทางการเงินแต่ผู้เดียว ในปี พ.ศ. ๒๔๓๔ ได้แยกงบประมาณเป็นสองส่วน
 คือเงินใช้จ่ายในราชการแผ่นดินส่วนหนึ่ง และเงินสำหรับใช้จ่ายของเจ้าเมืองและเจ้านายอีก
 ส่วนหนึ่ง โดยจัดงบประมาณรายจ่ายให้เจ้าเมืองเชียงใหม่ได้รับผลประโยชน์ปีละ ๘๐,๐๐๐ รูปี
 (๖๔,๐๐๐ บาท) ถ้ามีความจำเป็นต้องใช้เงินมากก็สามารถยืมจากกองคลังของเมืองได้ครั้งละ
 ไม่เกิน ๑๐,๐๐๐ รูปี (๘,๐๐๐ บาท) ถ้าต้องการมากกว่านี้อีก ต้องขออนุญาตจากเสนาบดีการคลัง
 ก่อน ระเบียบดังกล่าวทำให้เจ้านายไม่พอใจมาก แต่ไม่ทันที่จะแสดงพฤติกรรมฯ พระเจ้านคร

^๑ วัลลภา เครือเทียนทอง, เรื่องเดียวกัน หน้า ๘๘-๘๑.

เชียงใหม่อินทวิชยานนท์ถึงแก่พิราลัย ในวันที่ ๒๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๔๐ พระยาทรงสุรเดช
ถือโอกาสที่ตำแหน่งเจ้าเมืองเชียงใหม่ว่างลง และบรรดาเจ้านายชั้นสูงของเชียงใหม่
อยู่ ณ กรุงเทพฯ

พระยาทรงสุรเดชจัดการลดเงินผลประโยชน์ประจำปีของพระเจ้าอินทวิชยานนท์ลง
ทันที โดยลดจากจำนวนเงิน ๘๐,๐๐๐ รูปี (๖๔,๐๐๐ บาท) ให้เหลือเพียง ๓๐,๐๐๐ รูปี
(๒๔,๐๐๐ บาท) เท่านั้น พร้อมทั้งลดเงินเดือนเจ้านายบุตรหลานที่รับราชการในตำแหน่ง
ต่าง ๆ ลง และจัดการโยกย้ายถอดถอนบางตำแหน่งอีกด้วย แล้วให้ข้าราชการจากกรุงเทพฯ
เป็นแทน เพิ่มเงินเดือนให้อีกด้วย

การจัดการตั้งอำนาจทางการเงินจากเจ้านายเชียงใหม่ของพระยาทรงสุรเดช
สร้างความไม่พอใจแก่เจ้านายบุตรหลานมาก จึงทำหนังสือกล่าวโทษพระยาทรงสุรเดชที่ดำเนิน
การรวบอำนาจตัดรอนผลประโยชน์ของเจ้านายลงอย่างมาก จึงขอเปลี่ยนตัวข้าหลวง ในปี
พ.ศ. ๒๔๔๒ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้พระยาทรงสุรเดชกลับกรุงเทพฯ

หลังจากการสิ้นชีวิตของพระเจ้าอินทวิชยานนท์แล้ว อำนาจทางการเมืองของ
เจ้านายเชียงใหม่มีน้อยมาก เจ้าอุปราชซึ่งต้องให้ราชสำนักกรุงเทพฯ ตั้งขึ้นเป็นเจ้าเมืองนั้น
ก็ต้องรอจนถึง พ.ศ. ๒๔๔๔ จึงได้เป็นเจ้าเมือง อีกทั้งเห็นชัดจากศกอักษรของเจ้าอุปราช
ที่ระบุว่า

"...แต่นี้ต่อไป ข้าฯ ขอรับพระบรมราชานุญาต...ให้ราชการเป็นไปในส่วน
บ้านเมืองส่วนหนึ่ง ที่ว่าการข้าหลวงส่วนหนึ่ง...โปรดเกล้าโปรดกระหม่อม
ข้าพระพุทธเจ้าและเจ้านายบ้านเมือง มีอำนาจว่าราชการฉลองพระเดชพระคุณต่อไป
เมื่อราชการข้อหนึ่งข้อใดเป็นที่ติดขัดหรือเกี่ยวข้องกับชาวต่างประเทศประการใด
ขอให้ข้าหลวงได้ช่วยแนะนำชี้แจง...เพื่อข้าพเจ้าและเจ้านายจะได้ชำนาญชำนาญใน
ราชการต่อไป..."^๑

^๑ กษ. ร. ๕ ม. ๕๘/๔๑ เจ้าลาวมณฑลพายัพกล่าวโทษพระยาทรงสุรเดช เรื่องจัดการราชการ
บ้านเมือง ลงวันที่ ๒๗ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๑๘.

ข้อความนี้แสดงให้เห็นว่า เจ้านายเชียงใหม่ยอมอยู่ภายใต้การควบคุมของราชสำนักกรุงเทพฯ โดยขอเข้ามามีส่วนร่วมในการปกครองบ้านเมือง สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ จึงทรงดำเนิการแต่งตั้งพระยาศรีสิงหเทพ เป็นข้าหลวงพิเศษขึ้นไปจัดราชการ พร้อมทั้งทรงแต่งตั้งหม่อมอุดมพงษ์เพ็ญสวัสดิ์ (หม่อมราชวงศ์ประยูร อิศรศักดิ์) เป็นข้าหลวงใหญ่แทนพระยาทรงสุรเดช โดยมีนโยบายให้ข้าหลวงทั้งสองดำเนิการยุบเลิกสภาวะความเป็นประเทศราชของเชียงใหม่ ให้เป็นมณฑลเทศาภิบาลในปี พ.ศ. ๒๔๔๒

การเข้ามาจัดราชการของราชสำนักกรุงเทพฯ ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๑๗-๒๔๔๒ นั้นเป็นการเข้าไปเปลี่ยนแปลงอันมีผลกระทบต่อโครงสร้างอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจ และมีการเข้าแทนที่จากอำนาจในส่วนกลางมากขึ้น ดังจะเห็นได้จาก การส่งข้าหลวงไปประจำที่เชียงใหม่ เพื่อให้ข้าหลวง เป็นผู้แนะนำให้เจ้านายจัดการปกครอง เพื่อให้สอดคล้องกับสัญญาเชียงใหม่ พ.ศ. ๒๔๑๗ การส่งข้าหลวงขึ้นไปนี้ เป็นการเข้าไปของกลุ่มอำนาจใหม่ในเชียงใหม่ เข้าไปมีส่วนร่วมกับกลุ่มอำนาจการปกครองเดิมคือเจ้านาย ถึงแม้ว่า ก่อน พ.ศ. ๒๔๒๓ นั้นยังไม่มีเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างอำนาจทางการเมือง แต่อำนาจของเจ้านายบางส่วนถูกแทนที่โดยข้าราชการจากกรุงเทพฯ ดังจะเห็นได้จากบทบาทของพระยาเทพประขุน ในปี พ.ศ. ๒๔๒๗ เมื่อกรมหมื่นพิชิตปรีชากรขึ้นไปจัดราชการในเชียงใหม่ ทรงจัดการปกครองแบบเสนาหกดตำแหน่งขึ้น ซึ่งเป็นการยกเลิกโครงสร้างทางการเมืองการปกครองเดิมคือการปกครองโดยเจ้าชั้นห้าใบ ทำให้อำนาจของเจ้าเมืองลดน้อยลง กระจายอำนาจไปยังเจ้านายชั้นผู้น้อยมากขึ้น และข้าราชการจากส่วนกลางเข้ามามีบทบาททางการเมืองการปกครองมากขึ้น โดยได้รับการแต่งตั้งเป็นผู้ช่วยของเสนาหกดตำแหน่ง และจนกระทั่งพระยาทรงสุรเดช เข้ามาจัดการปกครองตั้งข้าราชการจากส่วนกลาง เข้าประจำในตำแหน่งเสนาทั้งหก และจัดตั้งกองมณฑลขึ้น ทำให้ข้าราชการจากกรุงเทพฯ เข้ามามีบทบาทในทางการเมืองการปกครองเพิ่มมากขึ้นทั้งทางด้านอำนาจในการจัดการปกครองและจำนวนคน

นอกจากอำนาจของเจ้านายค่อยๆ ลดลงไปเรื่อยๆ แล้ว การเข้าไปจัดราชการของราชสำนักกรุงเทพฯ นั้น มีผลกระทบต่อโครงสร้างอำนาจทางเศรษฐกิจด้วย โดยในปี พ.ศ. ๒๔๒๗ กรมหมื่นพิชิตปรีชากรเข้ามาจัดการเกี่ยวกับภาษีอากรในเชียงใหม่ ได้ยกเลิกภาษีอากรเดิมที่เจ้านายเมืองเชียงใหม่ตั้งขึ้น แล้วตั้งขึ้นใหม่เป็นจำนวนมากกว่าเดิมทั้งทางด้านปริมาณและชนิดของภาษี เช่นการเก็บภาษีนาแทนการส่งข้าวขึ้นฉาง การจัดภาษีแบบใหม่นี้ ทำให้มีรายได้

เพิ่มมากขึ้น แต่ก็ต้องแบ่งให้กับทางราชสำนักกรุงเทพฯ เป็นเงินส่วนของแผ่นดิน สำหรับข้าหลวง และข้าราชการจากกรุงเทพฯ ที่ขึ้นมาประจำในเชียงใหม่ และในปี พ.ศ. ๒๔๓๖ เมื่อพระยาทรงสุรเดช เข้าไปจัดราชการในเชียงใหม่ ทำให้ราชสำนักกรุงเทพฯ สามารถเข้าไปมีส่วนร่วมในอำนาจทางเศรษฐกิจมากยิ่งขึ้น การเปลี่ยนวิธีการจัดเก็บภาษีบางอย่างจากควรวุฒกษัตของเจ้าภาษีชาวจีนมาเป็นข้าราชการจากส่วนกลาง เป็นผู้เก็บ เช่น ภาษีนา ภาษียาสูบ และมีการจัดการคลังโดยการตั้งเอาอำนาจในการคุมเงินซึ่งแต่เดิมเป็นของเจ้าเมืองมาไว้ในมือของข้าหลวง จะเห็นได้ว่าโครงสร้างอำนาจทางเศรษฐกิจ ซึ่งแต่เดิมเจ้านายมีอำนาจทั้งในด้านการเก็บภาษีอากรและการควบคุมเงิน เริ่มถูกเปลี่ยนแปลงแทนที่โดยข้าราชการจากกรุงเทพฯ มากยิ่งขึ้น การเข้าไปจัดการเรื่องป่าไม้นั้นอำนาจของเจ้านายในการให้สัมปทานถูกแทนที่โดยเจ้ากรมป่าไม้ เมื่อมีการตั้งกรมป่าไม้ในปี พ.ศ. ๒๔๓๙

การเข้าไปจัดราชการของราชสำนักกรุงเทพฯ พ.ศ. ๒๔๑๗-๒๔๔๒ นี้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและเศรษฐกิจอันมีผลต่อการสิ้น คลอนในโครงสร้างอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจ เมื่อราชสำนักกรุงเทพฯ เข้ามาจัดการปกครองแบบเทศาภิบาล เป็นการยกเลิกโครงสร้างอำนาจเดิม สถาปนาโครงสร้างอำนาจใหม่ขึ้น ซึ่งเป็นอำนาจจากส่วนกลาง เข้ามาแทนที่ในทุกส่วน ปฏิกริยาต่อต้านจากอำนาจเดิมมีน้อยมาก เพราะโครงสร้างอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจเดิมได้สิ้นคสน และกร่อนลงไปเรื่อยๆ จากการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นก่อนการจัดการปกครองแบบเทศาภิบาล พ.ศ. ๒๔๔๒

บทสรุป

สภาพทั่วไปของลานนาไทย ก่อนการขึ้นมามีอำนาจของกลุ่มผู้นำตระกูลเชื้อเจ็ดตน
ในเชียงใหม่ พ.ศ. ๒๓๓๙ นั้น เป็นสภาพความวุ่นวายทางการเมืองภายในหัวเมือง
ลานนาไทยในสมัยปลายอยุธยา ทำให้ขาดศูนย์กลางของอำนาจเกิดการรบพุ่งขยายอำนาจ
ของเมืองต่าง ๆ ในลานนาไทยก่อให้เกิดสภาวะความต้องการผู้นำที่เข้มแข็ง มีความสามารถ
ที่จะช่วยรักษาเมืองปกป้องประชาชนจากการขยายอำนาจของเมืองอื่น ๆ และการกดขี่ของพม่า
ได้ สภาพทางการเมืองที่เป็นเช่นนี้จึงเปิดโอกาสให้ตระกูลเชื้อเจ็ดตนขึ้นมามีอำนาจและสถาปนา
อำนาจที่ค่อนข้างมั่นคงได้ในเชียงใหม่ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๓๓๙ เป็นต้นมา

โครงสร้างอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจของเชียงใหม่ก่อน พ.ศ. ๒๓๘๔ นี้
อำนาจทางการเมืองการปกครองอยู่ในมือของกลุ่มเจ้านายเป็นส่วนใหญ่ มีรูปแบบการปกครอง
แบบเจ้าชั้นห้าใบ แบ่งเป็น เจ้าเมือง พระยาอุปราช พระยาราชนวงศ์ พระยาราชนบุตร
พระยาบุรีรัตน การแบ่งสรรอำนาจในหมู่เจ้าชั้นห้าใบนั้น เป็นการแบ่งที่ไม่แน่นอน ขึ้นอยู่กับ
บุคคลิกภาพและความสามารถของเจ้านายแต่ละคนเป็นสำคัญ ฐานะตำแหน่งเจ้าเมืองนั้นมีใช้
เป็นผู้มีอำนาจสูงสุดเสมอไป อำนาจในการบริหารราชการต่าง ๆ ของบ้านเมืองขึ้นอยู่กับ
เจ้านายที่มีบุคคลิกเข้มแข็งในสมัยนั้น ถึงแม้ว่ามีได้เป็นเจ้าเมือง เช่นสมัยพระยาเชียงใหม่พุทธวงศ์
พระยาอุปราชมหาวงศ์มีอำนาจในการจัดการเรื่องต่าง ๆ ในบ้านเมืองเกือบทั้งหมด ดังจะเห็นได้
จากการติดต่อเรื่องขอซื้อโคกระบือจากเมืองเชียงใหม่ในสมัยพระยาเชียงใหม่พุทธวงศ์ ข้าราชการ
อังกฤษต้องรอให้พระยาอุปราชมหาวงศ์ ซึ่งยกทัพออกไปทำสงครามกลับมาเสียก่อน จึงจะสามารถ
ตัดสินปัญหานี้ได้

สภาพสังคมเมืองเชียงใหม่ก่อน พ.ศ. ๒๓๘๔ นั้น จากสภาพบ้านเมืองในช่วงก่อน
การตั้งเมืองเชียงใหม่ อยู่ในสภาวะรกร้างว่างเปล่า ผู้คนต้องหลบหนีภัยอยู่ตามป่าเขา

เมื่อพระยาภาววิไลตั้งเมืองเชียงใหม่ขึ้น จึงรวบรวมไพร่พลเข้ามาอยู่ในเมือง แต่ก็ยังมีผู้คนเบาบางอยู่ ต่อมาภายหลังปี พ.ศ. ๒๓๖๘ เมื่อพม่าพ่ายแพ้สงครามกับอังกฤษครั้งที่ ๑ ทำให้ล้านนาไทยเริ่มปลดปล่อยจากสงครามกับพม่า ความต้องการกำลังคนเพิ่มขึ้น จึงใช้วิธีการยกทัพออกไปโจมตีหัวเมืองไทยใหญ่ เพื่อรวบรวมผู้คนให้เข้ามาอยู่ในเมืองเชียงใหม่ให้มากขึ้น คนที่ได้จากการกวาดต้อนมานี้มีฐานะเป็นทาสเชลย ซึ่งทาสเชลยเหล่านี้จะเข้ามาอยู่รอบ ๆ เมืองเชียงใหม่ บางส่วนให้มีการปกครองกันเองและขึ้นอยู่กับเจ้านายที่ไปทำการกวาดต้อนมา เจ้านายที่มีความสามารถในการรบมากก็จะมีทาสเชลยเป็นจำนวนมากที่ได้รับส่วนแบ่งมาจากการทำสงครามในแต่ละครั้ง ในขณะที่เดียวกันจากสภาวะที่มีกำลังคนน้อย เพื่อมิให้คนอื่นอีกประเภทหนึ่งซึ่งมีฐานะเป็นไพร่ นั้นหลบหนีไปอยู่ตามป่าเขา การคุมไพร่ก็เป็นไปตามความสมัครใจของไพร่ที่จะขึ้นอยู่กับเจ้านายคนไหนก็ได้ ดังนั้น เจ้านายที่มีอำนาจมากก็มีไพร่สมัครใจมาอยู่ด้วยมาก

ระบบการผลิตของสังคมเมืองเชียงใหม่ก่อน พ.ศ. ๒๓๘๘ จากผลของการทำสงครามสู้รบกับพม่า ทำให้ประชากรเบาบางมาก เมื่อพระยาภาววิไลตั้งเมืองเชียงใหม่ขึ้น ประชากรส่วนใหญ่อาศัยอยู่ในบริเวณเมืองเชียงใหม่และรอบ ๆ เมืองเท่านั้น ระบบการผลิตก็เป็นการผลิตแบบเลี้ยงตัวเอง โดยไพร่ต้องเสียภาษีให้กับมูลนายและรัฐ การเสียภาษีในเมืองเชียงใหม่ก่อน พ.ศ. ๒๓๘๘ นั้น ต้องเสียภาษีเป็นข้าวสามถังต่อพันธุ์ข้าวที่ปลูกหนึ่งถัง ซึ่งอยู่ในระดับต่ำมาก การค้าภายในมีน้อยมาก มีการแลกเปลี่ยนระหว่างหมู่บ้านเฉพาะสินค้าที่จำเป็นเท่านั้น รายได้ของเจ้านายมาจากการผลิตโดยใช้แรงงานทาสและไพร่ ก็คงเป็นการผลิตเพื่อพอเลี้ยงตัวเองเท่านั้น เมื่ออังกฤษได้พม่าในปี พ.ศ. ๒๓๖๘ การเข้ามาของ ดร.ริชาร์ดสัน ชักชวนให้เจ้านายชายโค กระบือให้กับกองทหารอังกฤษที่มะละแหม่ง เจ้านายที่มีอำนาจทางการเมืองมากก็จะมีอำนาจทางเศรษฐกิจด้วย เพราะมีกำลังคนมากตั้งจะเห็นได้จากการส่งข้าราชการและไพร่คุมโค กระบือไปขายที่มะละแหม่ง

จากสภาพทางการเมือง เศรษฐกิจและสังคมเมืองเชียงใหม่ ที่มีลักษณะเป็นเช่นนี้มีบทบาทต่อโครงสร้างอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจในเชียงใหม่ ซึ่งขึ้นอยู่กับอำนาจของเจ้านายในตระกูลเชื้อเจ็ดตนเป็นสำคัญ ความสัมพันธ์ในระบบเครือญาติ การแต่งงานระหว่างเจ้านายในสายตระกูลเดียวกันและคนละสายตระกูลนั้น มีผลต่ออำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจ

ของกลุ่มเจ้านายเชียงใหม่ด้วย ถึงแม้ว่าในระยะก่อน พ.ศ. ๒๓๘๔ จะมีความขัดแย้งในหมู่เจ้านายอยู่บ้าง เช่นความขัดแย้งระหว่างพระยาเชียงใหม่คำฝั้นกับพระยาราชวงศ์สุวรรณคำมูล ความขัดแย้งนี้ก็ไม่มีรุนแรงพอที่จะทำให้ลายฐานอำนาจของเจ้านายสายหนึ่งสายใดได้อย่างสิ้นเชิง แต่จะเป็นการประสานผลประโยชน์กันมาโดยตลอด

เมื่อสิ้นสมัยพระเจ้ามโหตรประเทศ พ.ศ. ๒๓๘๗ ความขัดแย้งระหว่างเจ้านายกลุ่มพระเจ้ามโหตรประเทศกับกลุ่มของเจ้ากาวิโรรศา จะทวีความรุนแรงมากยิ่งขึ้น จนทำให้ราชสำนักกรุงเทพฯ ต้องเข้ามายุ่งเกี่ยวกับการเมืองภายใน เห็นได้จากปัญหาการเลือกเจ้าเมืองเชียงใหม่ พ.ศ. ๒๓๘๗-๒๓๘๘ เมื่อเจ้ากาวิโรรศา ได้ขึ้นมาเป็นเจ้าเมืองแล้ว และมีอำนาจค่อนข้างเด็ดขาด ปัญหาความขัดแย้งระหว่างเจ้ากาวิโรรศา กับเจ้านายสายตระกูลพระเจ้ามโหตรประเทศยังคงดำรงอยู่ เช่นปัญหาการฟ้องร้องพระเจ้ากาวิโรรศา เป็นกบฏใน ปี พ.ศ. ๒๔๐๘ ความขัดแย้งในหมู่เจ้านายนี้เป็นส่วนหนึ่งที่จะช่วยทวีความอ่อนแอในโครงสร้างอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อต้องเผชิญหน้ากับอำนาจที่ใหญ่กว่าคืออังกฤษและราชสำนักกรุงเทพฯ

ก่อน พ.ศ. ๒๓๘๔ ความสัมพันธ์ของเชียงใหม่กับดินแดนที่มีอำนาจเหนือกว่าคือราชสำนักกรุงเทพฯ เป็นไปในลักษณะที่ราชสำนักกรุงเทพฯ ต้องการให้เชียงใหม่เป็นดินแดนอิสระมีอำนาจปกครองตัวเอง แต่ยอมรับอำนาจของราชสำนักกรุงเทพฯ ในฐานะประเทศราช

เมื่อมีความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและเศรษฐกิจในเชียงใหม่ ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๘๘-๒๔๑๗ อันเนื่องมาจากการเข้ามาทำป่าไม้ของคนในบังคับอังกฤษ การเข้ามาของมิชชันนารีในเชียงใหม่ สิ่งเหล่านี้ค่อยๆ สัมผัสและก่อให้เกิดความสั่นคลอนในโครงสร้างอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจของกลุ่มเจ้านายที่ละเล็กละน้อย การเข้ามาของคนในบังคับอังกฤษเพื่อทำป่าไม้ ก่อให้เกิดกรณีพิพาทระหว่างเจ้านายเมืองเชียงใหม่กับคนในบังคับอังกฤษ แต่เดิมป่าไม้เป็นทรัพยากรที่ไม่มีค่านัก เมื่อคนในบังคับอังกฤษเข้ามาทำป่าไม้มากขึ้น ทำให้มูลค่าของป่าไม้ทวีมากขึ้น เป็นที่ต้องการทั้งของคนในบังคับอังกฤษ และบรรดาเจ้านายเมืองเชียงใหม่ที่มีอำนาจอยู่ก็พยายามจะหาผลประโยชน์จากป่าไม้มากที่สุด อันนำมาซึ่งความขัดแย้งระหว่างเจ้านายกับคนในบังคับอังกฤษ ในเรื่องของการใช้อำนาจที่กว้างขวางของเจ้านายในการยึดทรัพย์สินของ การทำผิดสัญญาของเจ้านาย การให้สัญญาที่ซ้ำซ้อน เป็นต้น

ผลประโยชน์ในเรื่องป่าไม้ก่อให้เกิดความขัดแย้งในระหว่างเจ้านายเมืองเชียงใหม่ด้วยกันเองมากยิ่งขึ้น เป็นต้นว่าตั้งแต่สมัยพระเจ้ามโหตรประเทศเป็นสมัยที่เริ่มมีการเข้ามาทำป่าไม้ของคนในบังคับอังกฤษและทวีจำนวนมากขึ้นเรื่อย ๆ เมื่อพระเจ้ามโหตรประเทศถึงแก่พิราลัย กรรมสิทธิ์ในป่าไม้ตกเป็นมรดกของลูกหลานของพระเจ้ามโหตรประเทศแทบทั้งสิ้น

เมื่อเจ้ากาวิโรรศา ขึ้นมาเป็นเจ้าเมืองใหม่นั้น สิทธิในป่าไม้ก็เฉพาะแต่ในป่าไม้ที่เป็นมรดกตกทอดแก่เจ้าอุษา ซึ่งเป็นภรรยาของเจ้ากาวิโรรศา แต่ก็ไม่มีสิทธิเป็นเจ้าของป่าไม้ทั้งหมด ถึงแม้ว่าเจ้ากาวิโรรศา จะเป็นผู้ที่มีบุคคลิกเข้มแข็ง เป็นเจ้าเมืองที่มีอำนาจค่อนข้างเด็ดขาด แต่ก็ไม่สามารถที่จะคุมเจ้านายอื่น ๆ ที่เป็นบุตรหลานของพระเจ้ามโหตรประเทศในการให้สัมปทานป่าไม้ สิ่งนี้จะนำมาซึ่งความขัดแย้งระหว่างกลุ่มเจ้านายกับคนในบังคับอังกฤษ อันเนื่องจากทั้งสองฝ่ายก็พยายามที่จะให้ตนได้ผลประโยชน์มากที่สุด ดังจะเห็นจากกรณีการให้สัญญาที่ซับซ้อนกัน อีกตัวอย่างได้คือ จากคดีมองสวยอัด ท้าวที่ได้รับหนังสือจากนายขานมหาเทพ นายหนานธรรมลังกา ซึ่งเป็นผู้รับมรดกในป่าไม้ของพระเจ้ามโหตรประเทศ ให้ทำไม้ที่เมืองยวมแล้ว แต่เจ้าอุปราชาได้ขายไม้ส่วนนี้ให้มองละอ้อไป

เมื่อพระเจ้ากาวิโรรศา ไม่สามารถจัดการแก้ไขปัญหากับคนในบังคับอังกฤษเรื่องป่าไม้ เมื่อทางฝ่ายอังกฤษต้องเสียผลประโยชน์มากขึ้น จึงเรียกร้องให้ราชสำนักกรุงเทพฯ เข้ามาจัดการแก้ไขปัญหานี้ อันนำมาซึ่งการทำสัญญาเชียงใหม่และการส่งข้าหลวงขึ้นมาประจำที่เชียงใหม่ในปี พ.ศ. ๒๔๑๗

ปัญหาความขัดแย้งระหว่างกลุ่มเจ้านายเมืองเชียงใหม่กับมิชชันนารีก็เป็นอีก เรื่องหนึ่งที่ช่วยทวีความอ่อนแอในหมู่เจ้านายเชียงใหม่มากยิ่งขึ้น การเข้ามาของมิชชันนารีเพื่อเผยแพร่ศาสนา ไพโรบางคนที่เป็นคนในบังคับของพระเจ้ากาวิโรรศา เข้าเป็นคริสเตียน ทำให้กลุ่มเจ้านายต้องสูญเสียความศรัทธาส่วนหนึ่งไป พระเจ้ากาวิโรรศา ได้แสดงให้เห็นอำนาจที่เด็ดขาดของเจ้านายโดยการตัดสินประหารชีวิตไพโรที่เป็นคริสเตียนสองคน ต่อมาหลังจากสมัยพระเจ้ากาวิโรรศา แล้วความขัดแย้งระหว่างเจ้านายกับมิชชันนารีนั้นมีมากขึ้นและมีผลกระทบต่ออำนาจทางการเมือง และเศรษฐกิจของเจ้านายอย่างจริงจัง คือการออกกฎหมายให้เสรีภาพในการ

นับถือศาสนาในเชียงใหม่ พ.ศ. ๒๔๒๑ เป็นเสมือนการยอมรับฐานะของมิชชันนารีมากยิ่งขึ้น และมีผลกระทบต่อความสัมพันธ์ระหว่างเจ้ากับไพร่ โดยกฎหมายที่ออกมารับรองฐานะของไพร่ที่เป็นคริสเตียนว่าไม่ต้องเกณฑ์แรงงานในวันอาทิตย์ เจ้านายไม่มีสิทธิที่จะเรียกร้องให้ไพร่ นับถือผี เสียคำบูชาผีแบบเช่นเดิมมา การออกกฎหมายนี้จึงเป็นการกระทบถึงอำนาจของเจ้านายในการคุมไพร่ เจ้าเมืองเชียงใหม่ไม่มีอำนาจที่จะบังคับไพร่ได้อย่างเด็ดขาดอีกต่อไป

การเข้าไปจัดราชการของราชสำนักกรุงเทพฯ ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๑๗-๒๔๔๒ เป็นการเข้าไปเปลี่ยนแปลงอันมีผลกระทบต่อโครงสร้างอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจ ทำให้อำนาจของเจ้านายอ่อนแอลง และถูกแทนที่โดยอำนาจจากส่วนกลางในบางส่วน ดังจะเห็นได้จากการเข้ามาจัดราชการของข้าหลวงตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๑๗ อันเป็นการเข้ามาของอำนาจใหม่ที่จะเข้ามามีบทบาทต่อการเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างอำนาจเดิม และการเข้ามาของข้าหลวงนี้ช่วยทวีความขัดแย้งที่มีอยู่เดิมในสังคมให้มากยิ่งขึ้น เช่นความขัดแย้งระหว่างเจ้านายกับมิชชันนารีในปี พ.ศ. ๒๔๒๑ อันนำมาซึ่งการออกกฎหมายให้เสรีภาพในการนับถือศาสนา ทำให้อำนาจของเจ้านายอ่อนแอลง

ตั้งแต่การเข้ามาจัดราชการของกรมหมื่นพิชิตปรีชากร พ.ศ. ๒๔๒๗ การจัดราชการของพระยาทรงสุรเดช พ.ศ. ๒๔๓๖ การเข้ามาเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ก่อให้เกิดผลกระทบต่ออำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจของเจ้านาย คือ ในทางด้านอำนาจทางการเมือง แต่เดิมเจ้านายในกลุ่มเจ้าชั้นห้าใบจะคุมอำนาจทางการเมืองไว้ ถึงแม้ว่าอำนาจในบางส่วนจะอยู่ในมือของเจ้านายที่มีความเข้มแข็งในแต่ละสมัย โดยยกเลิกรูปแบบการปกครองแบบเจ้าชั้นห้าใบคือการยกเลิกรูปแบบอำนาจของกลุ่มเจ้าชั้นห้าใบ เปลี่ยนเป็นการตั้งรูปแบบการปกครองใหม่ เรียกว่าแบบเสนาหกดตำแหน่ง ซึ่งเป็นการเปลี่ยนทั้งตัวโครงสร้างและตัวอำนาจในโครงสร้าง เพราะเมื่อเปลี่ยนเป็นแบบเสนาหกดตำแหน่ง เจ้านายที่เคยดำรงตำแหน่งเจ้าชั้นห้าใบ มีเพียงเจ้าราชบุตรคนเดียวที่ได้รับการแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งในการปกครองแบบใหม่ ส่วนเจ้านายในตำแหน่งเจ้าชั้นห้าใบที่เหลือยกเว้นเจ้าเมืองนั้น ไม่มีอำนาจในทางการปกครองอีกต่อไป ถึงแม้จะตั้งเจ้านายชั้นผู้น้อยดำรงตำแหน่งเป็นผู้บังคับการกรมทั้งหก แต่มีข้าราชการจากส่วนกลางเป็นผู้ช่วย

มีอำนาจในการดำเนินการต่าง ๆ อย่างเต็มที่ เมื่อถึงสมัยพระยาทรงสุรเดชเข้ามาจัดราชการ
นั้นได้นำข้าราชการจากกรุงเทพฯ เข้ามาดำเนินการในแต่ละกรมอย่างเต็มที่

นอกจากการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างอำนาจทางการเมืองแล้ว ราชสำนักกรุงเทพฯ
ยังได้เข้าไปจัดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างอำนาจทางเศรษฐกิจ โดยการจัดการเรื่องภาษีอากร
ถึงแม้ว่าก่อนการเข้าไปจัดราชการของราชสำนักกรุงเทพฯ นั้น ได้มีเจ้าภาษีนายอากรเข้าไป
ประมูลจัดการเก็บภาษี การเข้าไปของเจ้าภาษีนี้ไม่ทำลายโครงสร้างอำนาจเดิมกลับเกื้อหนุน
ให้เจ้านายมีรายได้มากขึ้นเนื่องจากการเก็บภาษีที่มีประสิทธิภาพมากขึ้น

ดังนั้นการเข้ามาจัดราชการของราชสำนักกรุงเทพฯ ตั้งแต่การเข้ามาจัดราชการของ
กรมหมื่นพิชิตปริชากรและพระยาทรงสุรเดชจึงเป็นการเข้ามาแทนที่ในอำนาจของการจัดให้มีการ
การประมูลภาษีอากร ซึ่งแต่เดิมเป็นของเจ้าเมืองมาสู่มือของข้าหลวง และส่วนแบ่งของภาษี
อากรก็ถูกแบ่งไปใช้ในราชการแผ่นดินของราชสำนักกรุงเทพฯ มากยิ่งขึ้น เพิ่มอำนาจข้าหลวง
มากขึ้น ในการให้อนุญาตในเรื่องการทำสัญญาเช่าทำป่าไม้ แต่เดิมเป็นหน้าที่ของเจ้าเมืองและ
เจ้านายผู้เป็นเจ้าของป่า เมื่อมีการขยายตัวของการทำป่าไม้มากขึ้น การเข้ามาของบริษัท
ใหญ่ ๆ ในการทำป่าไม้นั้น ทำให้ราชสำนักกรุงเทพฯ เข้าไปตั้งอำนาจในการให้สัมปทานเช่าป่าไม้
มาสู่ราชสำนักกรุงเทพฯ มากขึ้น โดยในปี พ.ศ. ๒๔๓๙ มีการจัดตั้งกรมป่าไม้ขึ้น เป็นการโอน
กรรมสิทธิ์ของป่าไม้ทั้งหมดที่เป็นของเจ้านายมาเป็นของราชสำนักกรุงเทพฯ

การเข้าไปจัดการเปลี่ยนแปลงของราชสำนักกรุงเทพฯ ดังได้กล่าวมานี้ ทำให้โครงสร้าง
อำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจของเจ้านายซึ่งถูกกระทบจากการเปลี่ยนแปลงก่อนหน้านี้ อ่อนแอ
ไม่มีประสิทธิภาพค่อย ๆ หดอำนาจไป และการที่อำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจนั้นขึ้นกับความ
เข้มแข็งและมีอำนาจของเจ้านายในแต่ละสมัยเป็นสำคัญ ในช่วงระยะที่ราชสำนักกรุงเทพฯ
เข้ามาจัดราชการ พ.ศ. ๒๔๑๗-๒๔๔๒ พระเจ้าอินทวิชยานนท์ เจ้าเมืองเชียงใหม่ ซึ่งมีบุคลิกภาพ
ค่อนข้างอ่อนแอ ได้ทำการปกครองเชียงใหม่ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๑๓-๒๔๔๐ ตลอดเวลา อำนาจ
ทางการเมืองจะอยู่ในมือของเจ้านายคนอื่นที่มีบุคลิกเข้มแข็ง คือ เจ้าทิพไกรสร เจ้าอุปราชา
บุญทวงศ์ เมื่อทั้งสองคนนี้ถึงแก่กรรมลง อำนาจจึงตกอยู่กับเจ้าราชวงศ์น้อยชัฎติยะ ซึ่งก็ได้
ถึงแก่กรรมในปี พ.ศ. ๒๔๓๕ หลังจากนั้นมาเจ้านายเชียงใหม่ก็ไม่มีเจ้านายคนไหนที่จะมีอำนาจ

เท่าเจ้านายที่กล่าวมาแล้ว และเป็นนโยบายของราชสำนักกรุงเทพฯ ที่มีจะใช้โอกาสที่
 เชียงใหม่สูญเสียเจ้านายที่เข้มแข็งนั้นเข้ามาจัดการปกครอง เช่นเมื่อเจ้าอุปราชนุททวงศ์สิ้นชีวิต
 กรมหมื่นพิชิตปรีชากรเข้ามาจัดราชการ พระยาตราสุรเดชขึ้นมาจัดราชการหลังจากการสิ้น
 ชีวิตของพระยาราชวงศน้อยชติยะ เป็นต้น อีกทั้งหลังจากพระเจ้าอินทริชยานนท์ถึงแก่พิราลัย
 ในปี พ.ศ. ๒๔๔๐ นี้ เจ้าอุปราช (อินทวโรรส) นั้นเป็นเจ้านายที่มีอำนาจอ่อนแอยิ่งกว่า
 พระเจ้าอินทริชยานนท์เสียอีก ทำให้เมื่อ กรุงเทพฯ เข้ามาจัดการปกครอง ใน พ.ศ. ๒๔๔๒
 จึงไม่มีอำนาจที่เข้มแข็งพอที่จะต่อต้านได้

สำหรับกลุ่มเจ้านายเมืองเชียงใหม่นั้นก็ได้พยายามปรับตัวให้เข้ากับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น คือ ผลจากการเข้ามาของคนในบังคับอังกฤษเพื่อทำป่าไม้ การขยายตัวทางการค้า ทำให้เกิดความต้องการข้าวสำหรับบริโภคมากขึ้น พวกเจ้านายเมืองเชียงใหม่บางส่วนได้ขยายอิทธิพลเข้าไปครอบครองที่ดินในท้องที่ต่างๆรอบนอกเมืองเชียงใหม่ เพื่อทำการผลิตข้าวขายเป็นแหล่งรายได้ใหม่ การปรับตัวของเจ้านายเมืองเชียงใหม่ทางด้านต่างๆ เป็นเรื่องที่น่าจะมีการศึกษาค้นคว้าต่อไป